

S A D R Ź A J

Književni krug na Književnom petku

IVO PETRINOVIĆ	Počeci djelovanja skupine intelektualaca oko ... časopisa <i>Mogućnosti</i> u Splitu	1
IVAN MIMICA	Djelovanje Čakavskog sabora i osnivanje Književnog kruga Split	3
NENAD CAMBI	Poslije Čakavskog sabora, Književni krug	13
MARIN BERKET	Statuti srednjovjekovnih dalmatinskih gradova i njihova općepovijesna i civilizacijska vrijednost	16
BRATISLAV LUČIN	Marul preči od sviju	20
Španjolsko pjesništvo		
MIRKO TOMASOVIĆ	Sonet nad sonetima	25
***	A Cristo crucificado	30
	Kristu raspetomu (prepevao Mirko Tomasović)	31
***	Suvremeni španjolski pjesnici (sa španjolskog preveo Boris Maruna)	33
Poezija		
DUJE KESIĆ	Pjesme o postojanju	92
PETAR FRADELIĆ	Korak iz krša / Misao na stratištu	112
ZDRAVKO MUSTAĆ	Deborah je rodila kojota	129
Prijevod		
NIKO GRAFENAUER	Kopula (sa slovenskog preveo: Radoslav Dabo)	137
Studije, eseji		
MIRKO TOMASOVIĆ	Gondolizirani Dante (Tko je prvi prevoditelj ... Dantea na hrvatski?)	152
NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ	Pjesnik Andrija Vitaljić, Komiza 1652–1737.	162
DANICA BOŽIĆ-BUŽANČIĆ	Sveci zaštitnici od kuge	167
MIRJANA ŠKUNCA	Glazbeni život Splita 1940–1945 — vrijeme ... stradanja i kušnje	175
JOŠKO KOVAČIĆ	Bilješka o starogradskom kazalištu u 19. st.	209
Prikazi		
DANICA BOŽIĆ-BUŽANČIĆ	Saxa loquuntur	216
IVA GRGIĆ	Rođenje tradicije	219
VICKO KAPITANOVIĆ	Prilog za povijest snošljivosti	225
MATE ZORIĆ	Znanstvena rekonstrukcija Fortisovih putovanja	229
LOVRO ŽUPANOVIĆ	Zbornik o Juliju Bajamontiju	231
SANJIN SOREL	Previše koraka unatrag	234

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
ZVONKO KOVAČIĆ (tajnik), BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ,
 JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug — Uredništvo i uprava: Bosanska 4/I, 21000 Split — Telefon: 361–081, 342–226 — p. p. 567 — Odgovorni urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 8, dvobroju 16, trobroju 24 kn — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34400–678–12274 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 34400–620–21–25731–3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić(1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Papir-grafika« d.o.o., Zagreb

POČECI DJELOVANJA SKUPINE INTELEKTUALACA
OKO ČASOPISA *MOGUĆNOSTI* U SPLITU**Ivo Petrinović*

Splitski Književni krug bez sumnje čini zanimljivu pojavu u našem kulturnom životu. Najprije, stoga što se radi o svojevrsnom plodnom nakladniku koji nije uobičajena izdavačka kuća, nego udruga znanstvenih i kulturnih djelatnika koja se bavi u prvom redu izdavaštvom. Drugo, stoga što joj se na čelu nalazi skupina sveučilišnih nastavnika humanističkih i društvenih usmjerenja koji djeluju dobrovoljnim angažmanom uz razumljivu suradnju nekoliko stručnih i upravnih suradnika, a imaju snažnu potporu skupine sveučilišnih profesora i akademika iz Zagreba i Zadra.

Korijeni takve djelatnosti javljaju se tamo dalekih pedesetih godina kada u Splitu počinje djelovati Pododbor Matice hrvatske i kada se 1954. objavljuje prvi broj *Mogućnosti*, časopisa za kulturu i umjetnost. Poticaj su tome dala dva hrvatska književnika, Živko Jeličić i Jure Franičević, koji, zanemariivši svoju karijeru u Zagrebu, dolaze u Split, u pomalo kulturno zapostavljenu sredinu u kojoj je sklonost stihu i književnoj pisanoj riječi, usprkos tradiciji, bila gledana kao nešto ravno čudaštvu. Tim se književnicima pridružuju povjesničari umjetnosti Cvito Fisković i Kruno Prijatelj te dva pjesnika Ante Cettineo i Srećko Diana. Oko njih se okuplja šezdesetak kulturnih djelatnika raznih profila i usmjerenja, ali i različitih svjetonazora, što će se u budućnosti pokazati kao vrlo dalekovidan potez.

Na svojoj prvoj skupštini 1953. godine, na kojoj je za predsjednika izabran prof. Andro Jutronić, Pododbor Matice hrvatske odbacio je sugestije koje su dolazile iz uže sredine da to tijelo bude klub koji će voditi rasprave o pro-

* Tekstovi I. Petrinovića, I. Mimice, N. Cambija, M. Berketa i B. Lučina, koji se ovdje objavljuju, pismene su verzije njihovih izlaganja na *Književnom petku* održanom 16. V. 1997. u Gradskoj knjižnici u Zagrebu, a u sklopu predstavljanja Književnoga kruga Split.

blemima kulture i nekulture u gradu, što je značilo prihvatiti isprazne rasprave koje nisu ničemu vodile. Kao osnovicu svojeg rada Pododbor je prihvatio pisanu riječ i na temelju toga izgradio Matičinu aktivnost i odmah zacrtao početne oblike njezina kulturnog djelovanja.

Časopis *Mogućnosti*, čije prvo uredništvo čine Cettineo, Fisković, Franičević i Jeličić, već u prvoj godini izlazi u 12 brojeva s ukupno 860 stranica, a istodobno pokreće se omladinski časopis *Vidik* i organizira početnu izdavačku djelatnost.

U svojim prvim brojevima časopis okuplja veliki broj istaknutih hrvatskih kulturnih djelatnika, pjesnika, književnika i znanstvenika, tako da *Mogućnosti* postaju opći hrvatski književni časopis. U njemu surađuju, na primjer, pjesnici Ante Cettineo, Srećko Diana, Jure Franičević, Olinko Delorko, Rikard Katalinić Jeretov, Vesna Parun, Dragutin Tadijanović, pisci Mirko Božić, Živko Jeličić, Vjekoslav Kaleb, Ivan Katušić, Petar Šegedin te znanstvenici Cvito Fisković, Duje Rendić–Miočević, Kruno Prijatelj i Vladimir Rismondo. Pododbor otpočinje s objavljivanjem knjiga splitskih autora kao što su: »Magarčićeve ekloge« Ante Cettinea, zbirka pjesama »Nitko na svijetu nije sam« Srećka Diane, »Devet novela« Ivana Katušića i prvi dio »Povijesti grada Splita« Grge Novaka. Ta izdavačka djelatnost bila je nagovještaj novog plodnog razdoblja u splitskom kulturnom životu, ali i početak sučeljavanja s političkim strukturama grada, što je proizlazilo iz sumnjičavosti vlasti prema naravi i orijentaciji Matice hrvatske.

Interesantno je navesti kakvo je bilo držanje splitskog pododbora MH u povodu objavljivanja tzv. Novosadskog dogovora 1954. godine. Mada su u prvom broju *Mogućnosti* 1955. objavljeni zaključci Novosadskog dogovora o jeziku, splitski Pododbor na svojoj skupštini nije prihvatio zahtjev jednog člana da se podrži inicijativa Matice srpske u Novom Sadu za stvaranje zajedničkog pravopisa i književnog jezika. Osim toga čelnici splitskog Pododbora MH sudjeluju u izradi i podršci »Deklaracije o hrvatskom književnom jeziku« 1967. godine.

Prema tome, skupina splitskih intelektualaca okupljena oko *Mogućnosti* i Pododbora MH davala je ne samo pečat kulturnom stvaralaštvu u Splitu, nego se je istodobno borila protiv provincijske ograničenosti, ideolojske zatucanosti i za čistoću hrvatskog književnog jezika.

Sedamdesetih godina u Hrvatskoj nastupaju olovne godine koje za posljedicu imaju da se vrši javni napad i na splitsku Maticu i njezine članove. Policija pretražuje Matičine prostorije, Pododboru se oduzima arhiv, a također se vrši premetačina stanova nekih čelnika splitskog Odbora. Odmah nakon toga gasi se aktivnost Matice u Splitu, da bi ona bila formalno ukinuta 1973. godine kada je to učinjeno i s drugim Matičinim odborima u Hrvatskoj.

Tako je bilo završeno jedno razdoblje kulturnog djelovanja Matice hrvatske u Splitu, prethodnice Književnog kruga, koje je bilo vrlo plodno i ostavilo značajan trag u kulturnom životu grada, toliko da se taj proces uza sve zabrane nije više mogao zaustaviti.

DJELOVANJE ČAKAVSKOG SABORA I OSNIVANJE KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT

Ivan Mimica

Početakom 1972. g. politički i drugi pritisci na Maticu hrvatsku se pojačavaju, i bilo je jasno da predstoji dugo i teško razdoblje u kojem će biti nemoguće sačuvati relativno bogatu nakladničku djelatnost splitskoga Pododbora Matice hrvatske. Članstvo se počelo osipati zbog različitih razloga, zbog straha, zbog pritisaka na Maticu i njene članove... U opasnosti su bili, u prvom redu, Matičini časopisi: *Mogućnosti* koje su imale zavidan ugled i osamnaestogodišnji kontinuitet redovitog izlaženja, te *Čakavska rič*, polugodišnjak za proučavanje čakavskog narječja i književnosti. Prvi broj *Čakavske riči* izišao je upravo 1971. (u godini Hrvatskog proljeća). Uredništvo su činili akademik Dalibor Brozović, akademik Cvito Fisković, prof. Hrvoje Morović i prof. dr. Radovan Vidović, glavni i odgovorni urednik. U opasnosti je, razumije se, bila i Matičina Biblioteka suvremenih pisaca u kojoj su od 1954. do 1972. objelodanjena 42 naslova.

Trebalo je pronaći jednostavno, a ostvarivo rješenje koje neće izazvati veću pozornost i sumnjičavost protivnika i progonitelja Matice hrvatske. Činilo se da je najbenigniji oblik da se u Splitu osnuje Katedra za književnost i kulturu Čakavskog sabora kao samostalna organizacija postojećeg *Čakavskog sabora* u Žminju (Istra) i već u siječnju 1973. utemeljen je *Čakavski sabor* u Splitu.

U odluci Glavnog odbora Čakavskog sabora u Žminju br. 10/73 od 21. siječnja 1973. (a koja se temeljila na članku 9. Statuta ČS) između ostalog stoji:

»1. Osniva se Katedra za književnost i kulturu u Splitu koja će djelovati kao samostalna organizacija Čakavskog sabora sa statusom pravne osobe.

2. Katedra će se baviti unapređivanjem kulture i znanstvene djelatnosti na području Dalmacije kao i izdavanjem periodičnih i drugih publikacija.

3. Konstituiranje Katedre treba izvršiti u skladu sa Statutom Čakavskog sabora, i to tako da se članstvo u Čakavskom saboru priznaje onim osobama koje su aktivno sudjelovale u izdavanju časopisa *Mogućnosti* i *Čakavska rič* te onima koji će se u radu Katedre angažirati kao aktivisti.

4. Do samokonstituiranja Katedre sve pripremljene poslove vodit će književnik Živko Jeličić koji u ime Čakavskog sabora može preuzeti financijske obaveze do 5.000 dinara.«

Splitske političke vlasti tražile su da Upravni odbor MH donese odluku o ukidanju Pododbora MH u Splitu, što je on odbio učiniti.

Čakavski sabor je preuzeo prostor, inventar, službenike te izdavački i kulturni program Matice hrvatske u Splitu. Oko ČS okupili su se uglavnom znanstvenici, umjetnici i kulturni radnici koji su do tada bili članovi Matice hrvatske.

Tako je novoutemeljena Katedra za književnost i kulturu ČS, kad već nije smjela biti formalno–pravni, postala stvarni i programski nasljednik splitskog Pododbora MH. Prihvaćanjem novog oblika organiziranja, formalnim vezivanjem uz Čakavski sabor u Istri, bitno se skratila, a većim dijelom i izbjegla tehnička i pravna procedura oko osnivanja i registracije novog udruženja, i na taj se način zaobišlo one splitske moćnike i lokalne organe koji to ne bi odobrili.

Čakavski sabor je doista uspješno nastavio gotovo sveukupnu kulturnu i nakladničku djelatnost Matice hrvatske i ubrzo je intenzivirao i proširio novim bibliotekama i programima. To je bio izraz svijesti o nužnosti djelatnog suprotstavljanja nasrtajima na hrvatsku kulturu i hrvatski jezik, kao i potreba otpora prema lokalnom kulturnom i političkom prizemlju koje se podcjenjivački odnosilo prema domaćim intelektualcima i kulturi. Stoga smo se u Čakavskom saboru usmjerili na hrvatsku recentnu književnu produkciju te na bogatu i slojevitou književnu, jezičnu i povijesnu baštinu, kao neospornu, pravu umjetničku i znanstvenu vrijednost i bitnu oznaku nacionalnog identiteta. Išli smo na jače povezivanje i suradnju sa znanstvenicima, stvaraocima i važnim ustanovama u Zagrebu i drugim hrvatskim kulturnim središtima. Glavna pokretačka snaga djelovanja Čakavskog sabora bio je akademik Živko Jeličić.

Čakavski sabor je djelovao od 1973. do 1979., i tijekom tih nepunih sedam godina svog rada, u osam različitih biblioteka, tiskao je 145 knjiga, najviše u Biblioteci suvremenih pisaca. Objavljene su knjige mnogih mladih književnih stvaralaca i proučavatelja ali i brojnih poznatih i afirmiranih autora iz cijele Hrvatske. To je ona prepoznatljiva serija knjiga tvrdo ukoričenih u platno boje pijeska. Evo nekih autora i naslova njihovih djela iz tog niza: Mladen Machiedo, *Od kanonijera do svemirske nepoznanice*, 1973.; Jure Franičević Pločar, *Šaka zemlje*, 1974; Nikola Miličević, *Prah zemaljski*, 1974; Nikola Ivanišin, *Tradicija, eksperiment, avangarda (O modernoj hrvatskoj lirici)*, 1975. i *Eseji iz književnosti*, 1977; Jakša Fiamengo, *Vjetar oko kuće*, 1975; Stjepan Pulišelić

Tujo štitvala, 1975. i *Kripno zemja*, 1977; Zvonimir Buljević *Od sna i natrag*, 1975; Hrvoje Čulić, *Monolog jednog fauna*, 1976; Ivo Petrinović, *Ogledi o Gramsciju*, 1976; Rafo Bogišić: *Na izvorima*, 1976; Srećko Diana, *Jezikoslovlje arvacko*, 1976; Luko Paljetak, *Pjesme mnogo hvaljenoj i ne baš sveusvemu zadovoljavajućoj gospi*, 1977; Franjo Švelec, *Po stazi netlačeni (Studije iz starije hrvatske književnosti)*, 1977; Toma Podrug, *Prolaznik*, (putopis) 1977; Slobodan P. Novak, *Teatar u Dubrovniku prije Marina Držića*, 1977; Zvane Črnja, *Izabrane pjesme*, 1977; Dinko Štambak, *Grčki puti ili makljenov list*, 1979; Tomislav Marijan Bilosnić, *Sužanj — riba u vodi srca*, 1977. i *Zario ruku u srce*, 1979; Mladen Bjažić, *Pjegica*, 1977; Drago Štambuk, *Antinoy & mangal*, 1977; Ante Sviličić, *Tri proze i novela o romanu*, 1977; Hrvoje Čulić, *Govor i šutnja*, 1977; Stanislava Adamić, *Raspuće*, 1977; Tomislav Sabljak, *Opaske o uvjeravanju*, 1977; Tonči P. Marović, *Demokritov kruh*, 1978; Ivan Mimica, *Otvorenost stvaranja, Rasprave i članci iz usmene književnosti*, 1978; Miroslav S. Mađer, *Četrdeset devet*, 1979; Nada Iveljić, *Srce na pragu*, 1979; Čedo Prica, *Zemlja (dramski krajolik s kućom)*, 1979; Milivoj Slaviček, *Pjesme neke buduće knjige*, 1979. itd.

Biblioteci Suvremenih pisaca sadržajno i žanrovski bliska je Biblioteka Mogućnosti, i u njoj su objavljivana uglavnom djela suvremenih pisaca, samo što su tekstovi tih knjiga djelomice ili u cijelosti prethodno objelodanjeni na stranicama časopisa *Mogućnosti*. Sačuvani slog iz časopisa prelomljen u stranice knjige znatno je smanjivao troškove tiskanja. U toj biblioteci tiskana su ova djela: Cvito Fisković, *Slikar Medović u zavičaju*, 1973; Safet Burina, *Panorama poslijeratne hercegovačke poezije*, 1974; Tomislav Sabljak, *Nova drama*, 1976; Dinko Štambak, *Talijanski puti*, 1977; Feđa Šehović, *Dubrovačka tralalalogija*, I. dio, *Kazin*, 1974., II. dio, *Savršeno umorstvo*, 1975., III. dio, *Veljun*, 1977; *Iz memoara maršala Marmonta. Ilirske uspomene 1806.–1811.* (preveo Frano Baras), 1977; Vjeko Omašić, *Topografija kaštelanskog polja*, 1978; Nevenka Bezić–Božanić, *Majstori Dalmacije*, 1978; Radovan Vidović, *Čakavske studije*, 1978; F. S. Perillo, *Hrvatska crkvena prikazanja*, 1978; Ivan Katušić, *Dalmacija, stara Dalmacija*, 1979; Joko Knežević, *Moj put u Ameriku*, 1979; Pavao Pavličić, *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*, 1979. itd.

Osobito zapažena i vrijedna djela tiskana su u biblioteci Antologija i Biblioteci znanstvenih djela od 1976. do 1979. g. To su antologije: Marin Franičević, *Obrana prostora*, 1975; Olinko Delorko, *Narodne pjesme otoka Hvara*, 1976; Josip Kekez, *Bugarščice*, 1978; Mirko Tomasović, *Prepjevi iz romanske lirike*, 1979. Od znanstvenih djela valja istaknuti ova: *Hvarska katedrala Cvite Fiskovića*, 1976; *Književne rasprave i eseji Rafe Bogišića*, 1979; *Analize starih hrvatskih pisaca Josipa Vončine*, 1977; *Starohrvatske nekropole na području između rijeke Zrmanje i Cetine* Dušana Jelovine, 1976; *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika Carla Verdianija*, 1973; *Neutralnost i paksaktivnost* Davorina Rudolfa, 1978.

Najveći i najvažniji istraživački i nakladnički projekt što ga je sredinom sedamdesetih godina pokrenuo Čakavski sabor, a potom nastavio i proširio

Književni krug, jest nova edicija SPLITSKI KNJIŽEVNI KRUG koja je obuhvaćala stvaralačke rezultate Splita i njegova šireg područja na književnom i kulturnom polju u njihovu kontinuiranom stoljetnom tijeku. U okviru te edicije namjeravalo se prirediti i tiskati i sabrana djela Marka Marulića, oca hrvatske književnosti. U početku je zamišljeno da se u ediciji Splitski književni krug tiska 66 knjiga u čijem priređivanju su bila angažirana 53 urednika. To je bio najveći kulturni pothvat Splita od Marulićevih dana do našeg vremena. Odmah se prišlo ostvarivanju tog projekta, pa je tijekom tri godine, od 1977. do 1979, u tri kola tiskano 18 knjiga. Među njima se nalaze i ovi naslovi: Tomo Arhiđakon, *Kronika*, 1977. (preveo i priredio: Vladimir Rismondo); *Legende i kronike*, 1977. (uredili Vedran Gligo i Hrvoje Morović); Koriolan Cipiko, *O Azijskom ratu*, 1977. (priredio Vedran Gligo); Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, I. i II. dio, 1977, 1978. (preveo i uredio Vladimir Rismondo); Grga Novak, *Povijest grada Splita*, u 4 sveska, 2. redigirano izd. 1978; Marko Marulić, *Versi harvacki*, 1979. (uredili Marin Franičević i Hrvoje Morović) i *Latinska djela*, knj. I. 1979. (preveo i uredio Branimir Glavičić); Marko Uvodić Splićanin, *Ča smo na ovom svitu*, 1977. (uredio Nikola Disopra); Vladimir Čerina, *Pjesme, proza, članci, eseji, zapisi*, 1977. (uredili Jerko Ljubetić i Vladimir Rismondo).

Časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme *Mogućnosti* u Čakavskom saboru je nastavio redovno izlaziti održavajući dosegnutu razinu. Dužnost odgovornog urednika obnašao je Ž. Jeličić, koji je taj časopis uređivao i u Pododboru Matice hrvatske. *Mogućnosti* su bile jedan od rijetkih časopisa koji su redovito izlazili. Bio je otvoren stvaraocima iz svih naših sredina; uz domaće autore, najviše je suradnika imao iz Zagreba, Zadra i Dubrovnika. Malo je bilo značajnijih hrvatskih književnika koji nisu objavili neki svoj tekst u tom splitskom časopisu. On je pomogao afirmaciji niza suvremenih hrvatskih pisaca, mnogi od njih su svoje prve radove tiskali upravo u *Mogućnostima*, najavljujući tako svoje kreativne mogućnosti. Sam časopis, za svoju kakvoću, dobitnik je Godišnje nagrade »Mihovil Pavlek Miškina« Društva književnika Hrvatske, SOUR-a »Podravka« Koprivnica za najbolje uređivan književni časopis u Hrvatskoj (godine 1979.) i Godišnje nagrade »Slobodne Dalmacije« za trajnija dostignuća u kulturi, umjetnosti i znanosti, a u povodu tridesetogodišnjice izlazenja časopisa (1984.).

Polugodišnjak *Čakavska rič* u krilu Katedre za književnost i kulturu Čakavskog sabora ne samo da se održao objavljujući dijalektološku baštinu i recentnu građu na čakavskom narječju hrvatskoga jezika, već je doživio pun uspon. Zbog svog sadržaja i kakvoće prihvaćen je i cijenjen među čitateljima u zemlji i inozemstvu, tako da je postao poznat po svim slavističkim odsjecima i institutima diljem Europe i Amerike, u koje je odlazilo oko 150 primjeraka svakog broja.

Čakavski sabor je izdavao djela uglednih hrvatskih znanstvenika i suvremenih pisaca. Nijedna objavljena knjiga tog izdavača nije u tekućoj kritici ocijenjena kao promašaj. U anketama o najvažnijim kulturnim i znanstvenim događajima u Dalmaciji tijekom protekle godine koje je provodio dnevnik

Slobodna Dalmacija, mnogi kulturni radnici, pisci i znanstvenici isticali su objelodanjene knjige i nakladničke projekte Čakavskog sabora kao prve i najvažnije događaje. Autori i izdanja Čakavskog sabora dobili su više nagrada i priznanja, počevši od Nazorove nagrade do Nagrade *Slobodne Dalmacije*, Nagrade grada Splita, Povelje grada Trogira i drugih.

Naziv Čakavski sabor postao je preuzak za raznovrsne i bogate kulturne i izdavačke sadržaje koji su se s vremenom razvili. Bilo je očito da nas čakavska odrednica terminološki regionalizira. Kod ponude naših programa i knjiga nerijetko je dolazilo do nesporazuma jer je čakavština shvaćena kao naša specijalizacija, pa je znatan dio naših izdanja na sajmovima bio unaprijed mimoiden. Uz to je SIZ za kulturu Općine Split koji je podržavao razvoj Čakavskog sabora i sudjelovao u financiranju njegovih nakladničkih planova želio da djelovanje Katedre za književnost i kulturu Čakavskog sabora u Splitu bude pod izravnijim utjecajem sredine. Zatim, trebalo je normativne akte i upravljanje društvom uskladiti s novim zakonom o izdavačkoj djelatnosti i ZUR-om. Stoga je krajem 1977. na Skupštini Čakavskog sabora dogovoreno da se potraži novi model organiziranja prema kojemu bi se udruga Čakavski sabor u Splitu preustrojila.

Nakon potrebnih konzultacija i priprema u rujnu 1979. prišlo se preustroju Čakavskog sabora u samostalnu kulturno–književnu organizaciju KNJIŽEVNI KRUG - SPLIT. O tome je dopisom od 17. 9. 1979. izviješteno Predsjedništvo Čakavskog sabora u Puli, zatraženo njihovo razumijevanje i suglasnost, te predložena daljnja suradnja na književnom i kulturnom planu.

Na jubilarnoj skupštini Čakavskog sabora, održanoj 22. rujna 1979. g. u Pazinu, a na prijedlog Čakavskog sabora – Katedre za književnost i kulturu u Splitu, među ostalima dodijeljene su P o v e l j e i ovim članovima u Splitu: 1. Živku Jeličiću, 2. Cviti Fiskoviću, 3. Vedranu Gligu, 4. Vladimiru Rismondu, 5. Hrvoju Moroviću, 6. Nikoli Disopri i 7. Juri Franičeviću Pločaru kao dobitniku plakete MARULIĆ. P o v e l j a je dodijeljena i RO »Slobodna Dalmacija« za uspješnu suradnju s Čakavskim saborom u Splitu. Povelje su uručene na svečanoj sjednici Predsjedništva Čakavskog sabora koja je, u okviru *Humskih svečanosti* održana u Roču 25. studenoga 1979., a splitskim dobitnicima, prema prethodnom dogovoru, povelje su poslone u Split. To je napravljeno po nalogu predsjedavajućeg u Predsjedništvu Čakavskog sabora akademika A. Mohorovičića (Čakavski sabor Žminj, Tajništvo Pula, dopis br. 113/79, upućen 27. studenoga 1979. udruženju Književni krug /biv. Čakavski Sabor/).

Odlukom svoje skupštine od 5. listopada 1979, Čakavski sabor — Katedra za književnost i kulturu u Splitu prestao je radom 5. 10. 1979, a imao se brisati iz Registra udruženja s danom 15. 10. 1979. Istoga dana, 5. 10. 1979., na osnivačkoj skupštini osnovana je nova udruga Književni krug, udruženje književnih i kulturnih radnika Splita.

Književni krug je na temelju samoupravnog sporazuma s Čakavskim saborom preuzeo prostor, te ostala osnovna i obrtna sredstva Čakavskog sabora, s time što je novo udruženje bilo dužno preuzeti u okvir svoje djelatnosti i

programsku djelatnost Čakavskog sabora kao i financijska prava i obveze koje su proistjecale iz redovne programske djelatnosti Sabora. Prostorije su se nalazile na pogodnoj lokaciji u središtu grada, na Narodnom trgu. U svom sastavu imale su i malu likovnu galeriju »Buvina« i tek uređeni Salon knjiga.

Djelatnost Književnog kruga, prema odredbama usvojenog Statuta, odvijala se na području književnog, znanstvenog i kulturnog života, a obuhvaćala je:

- a) izdavanje ostvarenja domaćih pisaca i znanstvenih djelatnika,
- b) tiskanje književnih časopisa,
- c) književne i kulturne akcije (*Dani Hvarskog kazališta*),
- d) djelovanje galerije »Buvina« u prezentiranju istaknutih likovnih umjetnika,
- e) pokretanje istraživačkog rada na polju revitalizacije i revalorizacije hrvatske kulturne baštine.

Članovi udruge Književni krug bili su mahom ugledni kulturni, književni, likovni i znanstveni djelatnici. Izabran je Savjet od 21 člana, Izvršni odbor od 15 članova, dopunjene stare i imenovane nove redakcije, doneseni izdavački programi, pokrenute neke nove biblioteke i projekti. Za prvog predsjednika Književnog kruga izabran je Ivan Mimica, a za dopredsjednike Živko Jeličić i Vedran Gligo. To je sve napravljeno u hodu, bez prekidanja rada, jer je većina članova nove uprave i redakcija bila aktivna i u Čakavskom saboru.

U prijedlogu Izdavačkog plana Književnog kruga za 1980. g. koji je sačinjen u listopadu 1979., ponuđene su ukupno 53 knjige, od toga u ediciji Splitski književni krug 6 svezaka, u Biblioteci More 6 djela, u Biblioteci znanstvenih djela 17 naslova, u Biblioteci Mogućnosti 9 djela, u Biblioteci suvremeni pisci 12 djela, te u Maloj biblioteci Dana Hvarskog kazališta 3 djela. Naknadno je ovaj plan dopunjen s tri knjige iz Dječje biblioteke Halugica.

Uz marljiv i znalački rad, te uz određen idealizam svojstven humanistima, sve je teklo dobro i činilo se lako. Međutim, neočekivano, tek nakon nešto više od tri i pol mjeseca djelovanja Književnog kruga, 25. siječnja 1980, Sud udruženog rada u Splitu, u povodu radnog spora jednog bivšeg djelatnika Čakavskog sabora s tom kućom (koja je u međuvremenu prestala postojati), a po napatku politike i skupine političara koji su odavno željeli ostvariti kontrolu nad izdavaštvom u Splitu, blokirao je žiro-račun Književnog kruga i tako odjednom zaustavio čitavu djelatnost udruženja.

Nakon ukidanja Čakavskog sabora kad je već započela akcija protiv Književnog kruga, poslana je Služba društvenog knjigovodstva da ispita poslovanje Čakavskog sabora, iako je rad te udruge i ranije praćen uobičajenim godišnjim kontrolama. To je bio prokušani postupak partijskog političkog sustava u slučajevima kad se konstruiralo »argumente« protiv neke nepoćudne im ustanove, udruge ili pojedinca. Čakavskom saboru se tada predbacivalo da je imao neurednosti u vođenju financijskog i materijalnog knjigovodstva. Propusta je zasigurno bilo, kao što ih je bilo i u drugim udrugama i kulturnim ustanovama.

Drukčije zacijelo nije ni moglo biti s obzirom na neprimjerenost nekih zakonskih odredaba i s obzirom na mali broj stalno zaposlenih službenika, samo šest, koji su morali pratiti bogatu kulturnu i nakladničku djelatnost što se iz godine u godinu povećavala. No, valja istaknuti da u poslovanju Čakavskog sabora nikada nije bilo nikakvih gubitaka, ni osobnog korištenja društvenih sredstava.

Glavni urednici i članovi redakcija brojnih biblioteka Čakavskog sabora i Književnog kruga radili su bez ikakve materijalne naknade. Sredstva su uz to maksimalno racionalizirana, a režijski troškovi bili relativno maleni, pa su izdanja ČS bila među najjeftinijima u Hrvatskoj. Sva dobit od prodanih knjiga ulagala se u nove knjige i nove kulturne akcije.

U obrazloženju sudske odluke tvrdilo se da Katedra za književnost i kulturu ČS nije u Splitu registrirana, te prema tome ČS nije bio pravna osoba pa su sve njegove odluke ništave. Tako prostorije, oprema, tiskane knjige i novac ČS nisu njegovi jer on nije pravno postojao. To je vlasništvo zabranjene Matice hrvatske, pa pripada Općinskoj konferenciji SS u Splitu i nije moglo biti preneseno Književnom krugu. Čakavskom saboru se predbacivalo i to što se na nekim svojim financijskim dokumentima služio pečatom zabranjene Matice hrvatske. To je držano ozbiljnom političkom inkriminacijom, pa se i time vršio psihološki pritisak na ljude koji su radili u Čakavskom saboru, a sada su djelovali u Književnom krugu.

No taj »nepostojeći« Čakavski sabor sedam godina je redovito izdavao dva časopisa. Svojim nakladničkim i kulturnim programima i projektima natjecao se kod Republičkog SIZ-a kulture, kod SIZ-a kulture Općine Split i drugih društvenih organa i sponzora, te na temelju kakvoće svojih programa dobivao namjenska sredstva i održavao bogatu nakladničku produkciju koja je dostizala 30 i više knjiga godišnje. To udruženje pokrenulo je nove biblioteke i istraživačko-nakladničke projekte: Pomorsku biblioteku, Dječju biblioteku *Halugica*, ediciju *Splitski književni krug* i dr. Zajedno s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti (tada JAZU) i Općinom Hvar Čakavski sabor je svake godine organizirao uglednu manifestaciju, *Dane Hvarskog kazališta*. U tom razdoblju znatno je proširen i stari prostor Pododbora Matice hrvatske na Narodnom trgu, gdje je uz ostalo uređen moderan salon knjiga. U »nepostojećem« udruženju u redakcijama i izdavačkim odborima radilo je više od 70 intelektualaca, a s njima surađivalo nekoliko stotina pisaca i znanstvenika iz cijele Hrvatske. Upravo zbog takvih činjenica prikriveni rušitelji Čakavskog sabora, odnosno Književnog kruga, zacijelo su procijenili da nije pametno ići izravno u obračun s Književnim krugom, već udruženje koje mu je prethodilo proglasiti »pravno nepostojećim« i tako svu tu bogatu nakladničku i kulturnu djelatnost svesti na pitanje *legaliteta*.

Novčana sredstva na računu Književnog kruga Split, i ona koja su prenesena s računa Čakavskog sabora, ali i ona koja su namjenski dobivena za nove programe i djelatnost Književnog kruga, u ukupnom iznosu od 3.381.348 dinara, prema odluci Suda, prenesena su Općinskoj konferenciji SSRN Split. Ta

politička organizacija preuzela je i prostorije Književnog kruga te njegov inventar, knjige na zalih i drugo.

Izvršni odbor i Savjet Književnog kruga takvu odluku Osnovnog suda udruženog rada u Splitu nisu prihvatili, kao ni prijedlog Predsjedništva Općinske konferencije SSRN koji se temeljio na toj sudskoj odluci. Bilo je usmenih ponuda iz Predsjedništva Općinske konferencije SSRN ako prihvatimo sve odluke Suda udruženog rada i ne žalimo se ni na jednu, onda će nam biti vraćene prostorije i sredstva, pa bi Krug neko vrijeme mogao nastaviti nakladničkom djelatnosti. Književni krug bi tako djelovao dok se u Splitu, kako su u općinskim političkim strukturama zamišljali, u okviru reforme nakladništva, ne osnuje izdavačka kuća koja bi onda prihvatila i sadašnju produkciju knjiga Književnog kruga. A udruženje Književni krug moglo bi nastaviti izdavati časopis, po koju knjigu svojih članova i baviti se kulturnom djelatnošću.

Književni krug, kao i ranije Čakavski sabor, podržavao je osnivanje nakladničkog poduzeća u Splitu. Držali smo da u Splitu kao i u drugim većim kulturnim središtima mogu djelovati dva, tri i više većih nakladnika. Raznovrsnost i bogatstvo izdavaštva u našem gradu odgovaralo je javnim kulturnim interesima sredine i interesima samih pisaca i znanstvenika. U Rijeci je, primjerice, u to doba djelovalo pet poznatih nakladnika. Međutim, držali smo štetnim da se postojeća bogata nakladnička djelatnost u udruzi splitskih pisaca, znanstvenika i kulturnjaka, građena i održavana na entuzijazmu svojih članova, prenosi u neko novo, profesionalno nakladničko poduzeće i dovodi pod izravnu kontrolu politike.

Ubrzo se otkriše prave namjere te sudske i političke igre. Predsjedništvo Općinske konferencije SSRN već u veljači iste godine osnovalo je novo, svoje izdavačko poduzeće pod nazivom Izdavački centar i prenijelo mu u vlasništvo svu imovinu i sve knjige Čakavskog sabora i Književnog kruga. Od imovine i sredstava Matice hrvatske i Čakavskog sabora Književnom krugu nije ostalo ništa.

Dio članova Književnog kruga se povukao, a dopredsjednik Ž. Jeličić iz protesta je dao ostavku na sve funkcije u Književnom krugu. Očekivalo se da Književni krug neće preživjeti. Međutim, ostao je predsjednik Ivan Mimica i drugi dopredsjednik Kruga Vedran Gligo te jedna nevelika skupina urednika i članova koja je u nemogućim uvjetima, suprotiva svemu, nastojala sačuvati Književni krug, časopise i osigurati redovito pripremanje i tiskanje zbornika Dana Hvarskog kazališta. Oko spašavanja Književnog kruga predsjedniku i urednicima časopisa pružao je podršku akademik i književnik Jure Franičević Pločar, član Savjeta. Znali smo, ako se sad povučemo, što nam je savjetovano, Književnog kruga ili neke nove slične udruge splitskih intelektualaca zadugo više neće biti. A nije bilo lako ostati i opstati. Neki su nas uporno podsjećali da smo nacionalisti i savjetovali nam da pustimo sve i idemo kući. Nismo se imali gdje sastajati i raditi. Nismo imali sredstava, mnoga vrata bila su nam zatvorena, ali je bio popriličan broj i onih koji su nam pomagali, neki otvoreno, a neki prikriveno.

Ostavši bez svojih prostorija i druge imovine, Književni krug je nastojao, barem za prvo vrijeme, riješiti pitanje prostora za najnužnije djelovanje »podstanarstvom« u Izdavačkom centru, u manjem dijelu svog dotadašnjeg prostora. Međutim, to u praksi nije funkcioniralo, pa smo za sjednice Izvršnog odbora i Savjeta svaki put morali moljakati prostor u raznim ustanovama i organizacijama. Redakcije časopisa sastajale su se po raznim uredima i privatnim stanovima, a predsjednik, potpredsjednik i tajnik (prof. Ante Sviličić) nalazili su se nerijetko vani, na Narodnom trgu ili u kavani, te se dogovarali o tekućim poslovima.

Rušenje udruge splitskih intelektualaca i stvaralaca te njihove nakladničke djelatnosti, koja je dosegla zavidnu razinu pratili su povremeni napadi u dnevnom tisku (*Slobodnoj Dalmaciji, Nedjeljnoj Dalmaciji, Vjesniku, Borbi...*). Među autorima tih rušilačkih napisa bilo je osobnih obračuna, osveta i zavisti, ali još više onih koji su provodili volju određenih moćnih partijskih skupina, kao i onih koji su u svakom afirmativnom bavljenju hrvatskom kulturnom baštinom vidjeli »nacionalistički pristup«.

Izdavačkom centru koji je ubrzo promijenio ime u Logos, nije išlo kako su zamišljali njegovi osnivači i pokrovitelji. Iako je dobio poslovni prostor i opremu Književnog kruga, odnosno Čakavskog sabora i Matice hrvatske, i znatnu financijsku pomoć i kredite, uskoro je pao u gubitke. Prodavali su i rasprodavali knjige Čakavskog sabora i Književnog kruga, čija je vrijednost bila veća od 1 milijarde i 200 milijuna tadašnjih dinara. Na kraju su veliku količinu knjiga iz hrvatske baštine i djela suvremenih pisaca prodali u stari papir nekom poduzeću u Staroj Pazovi u Srbiji. Među tim uništenim knjigama bila su i djela vrhunskih hrvatskih intelektualaca i akademika (Cvite Fiskovića, Rafe Bogišića, Josipa Vončine, Mirka Tomasovića, Nikole Miličevića...). Logos se poslije donekle oporavio i nastavio s manje ili više uspjeha sljedećih godina tiskati knjige, telefonske imenike i dr., među njima i neka zapažena izdanja, ali ne dosegnuvši, međutim, stabilnost i zrelost relevantne nakladničke kuće.

Od 1980. do 1983. godine uspjeli smo sačuvati Književni krug kao pravnu osobu i udruhu splitskih intelektualaca, održati redovito izlaženje časopisa *Mogućnosti*, a djelomice i *Čakavske riči*, te na vrijeme tiskati zbornike *Dana Hvarskog kazališta*. Štoviše, 1982. godine Književni krug je na 6. međunarodnom trijenalu kazališne knjige i periodike u Novom Sadu dobio Srebrnu medalju i Diplomnu za kapitalna izdanja s područja dramskog stvaralaštva i kazališne umjetnosti.

Udruge splitskih književnika, znanstvenih i kulturnih radnika (Pododbor Matice hrvatske, 1953.–1972., Čakavski sabor 1973.–1979. i Književni krug, 1979.–) zbog prilika i neprilika u kojima su djelovale, mijenjale su svoj naziv i pravno formalni status, ali su po kadrovima i programskoj orijentaciji bile stvarno jedno te isto udruženje koje je okupljalo najvrjednije duhovne snage Splita i nikada nisu odstupile od svoje primarno kulturne, humanističke i nacionalne orijentacije. Njihovi su članovi, u zadanim okvirima vremena, proširivali granice kulturnog djelovanja, vodili humanističku i hrvatsku kulturnu

politiku, znali prepoznati prave vrijednosti ne povodeći se za »manifestacijskim petardama«.

Čakavski sabor je u pravno–formalnom pogledu bio nova književno–kulturalna udruga i nije bio pravni sljednik Matice hrvatske, kao što ni Književni krug nije pravno–formalni sljednik Čakavskog sabora. Čuvanje nakladničke djelatnosti i duhovno–kulturalno sljedništvo bilo nam je važnije od pravno–formalnog statusa. Međutim, to ne mijenja činjenicu o programskom kontinuitetu naših udruga, kao ni činjenicu da je jedna uglavnom ista djelatna jezgra uz pomoć članstva koje su činili vrhunski splitski intelektualci organizirala rad u Pododboru MH, zatim u Čakavskom saboru, a nakon toga u Književnom krugu, stvarajući bogatu baštinu tih udruga.

Članovi udruga Čakavski sabor i Književni krug pozivali su se na kulturno i nakladničko naslijeđe Pododbora Matice hrvatske u Splitu, ali ga nisu prisvajali samo za sebe, jer Matičina duhovna baština pripada i drugima, svima onima koji su na bilo koji način sudjelovali u njenom stvaranju a, razumije se, i onima koji su Matičini pravni sljednici.

Prostorije za djelovanje Književnog kruga, nakon brojnih peripetija uspjeli smo dobiti u jesen 1983. To je naš sadašnji prostor na vrhu Bosanske ulice. To je omogućilo ponovno okupljanje članstva i redakcija te novi zamah kulturne, znanstvene, i nakladničke djelatnosti Književnoga kruga.

Glavni tijek splitskog izdavaštva u udruzi/udrugama kulturnih djelatnika i stvaralaca dva puta je bio nasilno prekidano, prvi put 1972. g. u Matici hrvatskoj, drugi put 1980. u Književnom krugu. No oba puta se uspijevalo prikupiti snage, sačuvati kreativni dah te nastaviti i jačati kontinuitet zrele izdavačke djelatnosti u sredini koja nije pokazivala mnogo naklonosti prema humanističkom stvaralaštvu.

POSLIJE ČAKAVSKOGA SABORA, KNJIŽEVNI KRUG

N e n a d C a m b i

Iako je Književni krug osnovan još 5. listopada godine 1979., neposredno nakon što se ugasio Čakavski sabor, njegov je pravi rad započeo tek krajem godine 1983. Bez prostorija, početnoga kapitala, dotacija, neophodnoga osoblja, a samo s idejama i uhodanim bibliotekama te s negativnom političkom baštinom nije se moglo raditi. Obnavljanje djelatnosti vlastima nije bilo po volji pa je sve to stvaralo tmurno ozračje za još jedan početak. To je doba osnivanja Logosa i postupnoga splašnjavanja njegovih megalomanskih planova. Tako se otvarao prostor za rad Književnoga kruga. Tijekom tih nekoliko godina ipak su izlazili časopisi *Mogućnosti* i *Čakavska rič, te zbornici Dana Hvarskog kazališta*. Pri kraju 1983. napokon je zacrtan izdavački plan koji je imao temeljnu zadaću uhvatiti priključak na biblioteke što su tvorile kralješnicu ranije izdavačke politike. To je značilo nastaviti biblioteku Splitski književni krug, posebno njezin dio *Opera omnia* Marka Marulića, odnosno biblioteku Suvremenih pisaca. Tako je pisac ovih redaka poslije punih pet godina prekida nastavio pripremati knjigu *Izabrani spisi* F. Bulića. Kako je godine 1981. padala 50. obljetnica don Franine smrti, bilo je zgodno da ta knjiga bude novi prinos popularizaciji i daljnjem proučavanju djela toga velikog hrvatskog arheologa i poticatelja kulturnih djelatnosti u Splitu.

Uskoro će slijediti i brojna druga izdanja, a posebno je učinkovito bilo Uredništvo sabranih djela Marka Marulića. U sljedećim će godinama, naime, izići više od polovice djela velikoga Splićanina i europskog humanista. Kako je među objavljenim knjigama najveći broj Marulićevih latinskih djela, to je bilo moguće priređivaču B. Glavičiću da u iznimno teškim ratnim uvjetima u Zadru pripravi Marulićev latinski rječnik, prvi rječnik jezika jednog hrvatskog latinista. Knjiga je izišla godine 1997. Sadržajem, oblikom i izgledom rječnik je značajan izdavački pothvat.

Među projektima koje je osamdesetih godina nastavio Književni krug bijaše i izdavanje statuta dalmatinskih komuna i drugih zajednica. Objavljeno je novo izdanje *Splitskoga statuta*, a zatim slijede i *Poljički*, *Korčulanski* i *Lastovski statut* s kritičkim aparatom, uvodima i komentarima.

Jedan od najkрупnijih pothvata u kratkoj povijesti Književnoga kruga jest nastavak djelovanja Biblioteke znanstvenih djela. Nitko te 1987. godine nije mogao ni sanjati da će ta biblioteka u nepunih deset godina toliko bujati i stići gotovo do stote knjige. Možda već ove, ali najkasnije sljedeće godine bit će obilježen taj važan uspjeh. U toj biblioteci objavljivali su najvažniji humanistički znanstvenici i pisci u našoj zemlji. Biblioteka znanstvenih djela ne oskudijeva rukopisima. Stalno ih je nekoliko u radu, a veći broj u pripremi. Ono što osobito raduje jest da su mnogi naslovi rasprodani i da neki doživljavaju već drugo izdanje, što bi trebalo biti usmjerenje i u budućnosti.

Vrijedan je rezultat rada Književnoga kruga i osnivanje biblioteke »Knjiga Mediterana«. U toj biblioteci izdaju se naslovi koji imaju šire mediteransko značenje. Vrijedno je spomenuti nekoliko osobito značajnih izdanja u toj biblioteci. Jedna od prvih knjiga je *Hrvatsko brodovlje* u kojoj je dan presjek razvitka brodovlja i brodarstva na području Hrvatske kroz mnoga stoljeća. Ne bježeći od suizdavaštva kao lakšega načina iznalaženja sredstava, ovaj je projekt ostvaren zajedno sa zagrebačkim AGM–om.

U toj se ediciji pojavila i *Zlatna knjiga grada Splita I.*, zbirka dokumenata za koje je grad Split držao da imaju posebno mjesto u povijesti. Dokumenti su odčitani, prevedeni i komentirani. Knjiga je plod dugogodišnjega rada četvorice autora (od kojih su dvojica nažalost pokojni). Sljedeće godine izići će drugi dio te knjige s dokumentima iz doba od 1600. pa do kraja Mletačke Republike 1798. *Zlatna knjiga grada Splita I.*, objavljena 1996., bila je 250. izdanje Književnoga kruga otkada kuća djeluje pod tim imenom.

Posebno važan pothvat u ediciji »Knjige Mediterana« bijaše faksimil čuvenoga *Trogirskog evanđelistara* iz XII. i XIII. st. Pretisak je popraćen zasebnom studijom, a prati ga i zvučni zapis prigodnih napjeva. Time se čitatelju omogućuje da se tako reći vrati osamstotinjak godina u mali, ali kulturno visokorazvijeni Trogir u doba Radovana i njegova portala. Ovo izdanje probudilo je izdavačeve ambicije. Izdavanje *Trogirskog evanđelistara* realizirano je isključivo u našoj domovini — Hrvatskoj, što do sada nije bio slučaj kad su bili u pitanju takvi projekti. Potvrđujući se, naime, u jednom, vrlo zahtjevnom izdavačkom poslu, Književni krug bi se želio upustiti u izdavanje i ostalih evanđelistara i sl. knjiga i time pridonijeti upoznavanju naših kulturnih dostignuća u prošlosti. Međutim, za takav projekt nužna su znatna financijska sredstva. Bez pomoći Županije splitsko–dalmatinske i tadašnjega župana Krune Peronje teško bi bilo i zamisliti tiskanje *Trogirskog evanđelistara*. Ovakvo izdanje zaslužilo je da obilježi izdavačev jubilej: ovo je 500. knjiga našeg kontinuiranog rada.

Obilježavajući 250. knjigu Književnoga kruga i 500. knjigu izdavačkoga kontinuiteta od Matice hrvatske (ukupno 65 knjiga) preko Čakavskoga sabora

do Književnoga kruga, postaje razvidno kakav i koliki je put prevaljen. Na tom putu valja osobito istaći rezultate posljednjih 14 godina otkada produkcija stalno raste brojem i vrsnoćom izdanja.

Već je na početku spomenuto da je časopis *Mogućnosti* održao kontinuitet izdavanja od daleke godine 1954., ali time nisu bile zatvorene splitske potrebe za časopisima. Uočivši nedostatak jednoga časopisa što bi njegovao čakavštinu, godine 1972. osnovan je i časopis »Čakavska rič«. I za njegovo neprekinuto izlaženje pobrinuo se Književni krug.

Kao »neklasični« izdavač Književni krug organizira dvije godišnje manifestacije. Prva je »Marulićevi dani« u kojoj Književni krug nosi program što se sastoji od znanstvenoga okruglog stola o Maruliću, izložbi, predavanja i predstavljanja knjiga, a rezultati se objavljuju u seriji *Colloquia Maruliana*. Druga je »Knjiga Mediterana« koja se također sastoji od okruglog stola posvećenoga nekoj značajnoj osobnosti ili pak nekoj pojavi i sl. ukotvljenoj u Sredozemlju. Govorilo se tako o A. Tresiću Pavičiću, J. Bajamontiju, T. Petrasovu Maroviću, a ove će godine tema biti »Kulturna animalistika«. Prilozi s tih okruglih stolova također se objavljuju. Uskoro će se tako pojaviti i zbornik posvećen splitskom pjesniku T. P. Maroviću. Književni krug suorganizator je manifestacije Dani Hvarskog kazališta izdajući rezultate godišnjih skupova što se održavaju već gotovo četvrt stoljeća u organizaciji HAZU. Književni krug je ponudio koherentan program izdanja i manifestacija u desetogodišnjoj proslavi 1700. obljetnice osnutka grada Splita. Što se tiče izdanja neka su se već i realizirala, a za druga se očekuje ostvarenje. Na taj način će Krug znatno pridonijeti proslavi Grada.

Ovim, dakako, nije prikazana cjelovita djelatnost Književnoga kruga. Ta u sklopu kuće djeluje više od deset raznih biblioteka. Unatoč tomu što Književni krug radi u vrlo teškim prostornim i materijalnim uvjetima, očito je da se ipak postižu vrijedni rezultati. Da bi dostigao još veću razinu, Književni krug se vezuje uz mnoge kulturne institucije, a uskoro kani postati i kolektivni član Matice hrvatske. Splitski izdavač priprema se za velike Marulićeve jubileje godine 2000. i 2001., a nema dvojbe da čitavom punoćom svoje djelatnosti spreman ulazi u treće Kristovo tisućljeće.

STATUTI SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH GRADOVA I NJIHOVA OPĆEPOVIJESNA I CIVILIZACIJSKA VRIJEDNOST

Marin Berket

Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine, u sastavu kojeg je bila i istočna obala Jadrana, Bizant je, smatrajući se pravnim sljednikom nestalog carstva, pretendirao na suverenost i nad dalmatinskim gradovima.

U VII. stoljeću Hrvati prodiru prema Jadranu potiskujući autohtono i romansko stanovništvo sve do obale i na otoke. Dotadašnja teritorijalna kompaktnost bizantske provincije Dalmacije prekida se infiltracijom došljaka sve do mora. Njena ranija prostranost svedena je na nekoliko gradova i to: *Jadera* (Zadar), *Tragurium* (Trogir), *Spalatum* (Split), *Ragusium* (Dubrovnik) i otočkih gradova: *Absorium* odn. *Opsorium* (Osor na Cresu), *Curicum* (Krk) i *Arbum* odn. *Arba* (Rab). Prostorno odvojeni jedan od drugoga i s kopna opkoljeni od hrvatskih došljaka drugačijeg jezika, običaja, vjere i kulture vjerojatno su osjećali potrebu za zaštitom od središnje bizantske vlasti. Međutim, Bizant zbog stalnih prijetnji granicama carstva nije vojničkim sredstvima reagirao na spomenute teritorijalne promjene u Dalmaciji, zadovoljavajući se svojim virtualnim pravom na tu pokrajinu i mogućnošću da vojnom intervencijom spriječi oduzimanje njegovih područja.

Suprotnosti i neprijateljstva između romanskog stanovništva unutar i Hrvata izvan gradskih zidina trajala su dotle dok i jedna i druga strana nije spoznala da nijedna od njih ne može ništa bitno promijeniti u njihovim odnosima. Potreba za međusobnom gospodarskom suradnjom u sporom procesu otklanjala je prvobitno nepovjerenje i antagonizam. Oni su počeli razvijati razne odnose najprije na području trgovine, a onda je došlo i do osobnih zbližavanja sve do sklapanja brakova.

*Govornici na Književnom trenutku (Gradska knjižnica Zagreb, 16. V. 1997).
Slijeva nadesno: Bratislav Lučin, Ivan Mimica, Ivo Petrinović, Nenad Cambi, Marin Berhet, Josip Bratulić i
Marina Protrka (voditeljica večeri).*

Stvaranje spomenutih odnosa između starosjedilačkog stanovništva i došljaka zahtijevalo je normativnu regulaciju. Međutim, oni su se razlikovali i po pravnoj svijesti jer su prije toga živjeli u pravno različitim sustavima. Osim toga pri kraju seobe naroda, u vrijeme susreta različitih entiteta i ne samo na ovim našim prostorima, proces povjerenja i tolerancije nije mogao biti brz, a to je onda dovelo do opće društvene i gospodarske recesije. U takvim uvjetima nije moglo doći do kontinuiteta klasičnog rimskog prava jer je ono bilo pogodno samo za rješavanje složenijih društveno-političkih i tržišnih odnosa. Zbog toga su srednjovjekovni dalmatinski gradovi stvarali svoje posebno pravo koje se nije moglo izgrađivati bez utjecaja prava iz susjedne stare hrvatske države. U ispravama iz toga razdoblja nalazimo neke pravne institucije hrvatskog pravnog shvaćanja jednako kao što u pravima nekih gradova u sjevernom dijelu Apeninskog poluotoka možemo otkriti pravne kategorije langobardskog i franačkog prava.

U XI. stoljeću intenzivira se proces razgradnje bizantske teme na obalama istočnog Jadrana. Naime, s jedne strane hrvatski knezovi i kraljevi s kopna, a Mlečani s mora nastoje svoje interese ostvariti što većim utjecajem na prilike u tim gradovima s krajnjim ciljem da ih dobiju za sebe. S druge strane, razvitkom tržišne ekonomije došlo je do gospodarskog blagostanja u tim sredinama, a ono u pravilu, kako to iskustvo pokazuje, rađa težnju za političkom samostalnošću. U takvim okolnostima gradovi na istočnoj obali Jadrana, koji su najprije bili pod stvarnom a kasnije pod formalnom bizantskom suverennošću, a potom bili priključeni hrvatskom pa u XII. stoljeću hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, uspjeli su sačuvati svoje gradsko područje još iz antičke baštine, odlučuju da se organiziraju kao komune, to jest kao samostalne zajednice slobodnih građana i stanovnika njihove bliže okolice (distrikta), neovisne od najbližih susjeda s kopna i mora. U toj zajednici bilo je potrebno ustrojiti vlast i njene organe. Grupa ljudi koji su nasljedstvom ili na drugi način stekli izvjesnu imovinu nametnula se ostalim građanima, a sebe su nazvali *nobiles*. Te patricijske obitelji ustrojile su upravu nad gradovima tako što su osnovale Veliko vijeće u koje se moglo ući ne *iure electionis* (ne po izboru) već *iure virili* (po pripadnosti oligarhijskom plemstvu), s knezom na čelu kojega su dovodili iz nekoga grada s Apeninskog poluotoka ili su birali nekoga iz svojih redova.

U XIII. stoljeću ponovno počinje, a u XIV. se nastavlja oživljavanje gospodarstva u dalmatinskim gradovima. Razvijeni društveni odnosi zahtijevaju pravnu regulaciju koja će biti primjerena tržišnim uvjetima. Upravo tada dolazi do poznate recepcije rimskoga prava na osnovi Justinijanove kodifikacije iz VI. stoljeća. Taj fenomen se na ovim našim prostorima odrazio donošenjem statuta u dalmatinskim gradovima koji su preuzeli rimsko klasično pravo, prilagođujući ga novim društvenim odnosima i dopunjujući ga novim odredbama zvanima *reformationes* za uređenje onih pravnih odnosa koji su nastajali razvitkom društvenih i gospodarskih odnosa. Navedeni statuti su pravi mali kodeksi pravnog uređenja komuna iz tih razdoblja jer oni sadrže ne samo odredbe o

položaju, tijelima, radu i djelovanju komune već i pravna pravila koja u svojoj ukupnosti tvore čitav jedan pravni sustav. S njima se unutar građanskog prava uređuje stvarno, obvezno, obiteljsko, nasljedno i pomorsko pravo, zatim kazneno pravo, obje metode za ostvarivanje pravne zaštite pred sudovima, to jest postupak u građanskim sporovima i u kaznenim predmetima te također prekršajni postupak, dakle kompleks pravnih i drugih odnosa koji su nastajali ili su se mogli pojaviti u jednoj političkoj društvenoj zajednici.

Potrebno je istaći da se statuti naših primorskih gradova i otoka pojavljuju tek nekoliko desetljeća nakon prvih kodifikacija u gradovima na Apeninskom poluotoku. Ta činjenica upućuje na zaključak da su oni pratili razvitak pravnog normiranja kod naših zapadnih susjeda i prihvaćali njihova rješenja ako su bila kompatibilna domaćim uvjetima. Sličnost nekih solucija u statutima obiju obala Jadrana je prirodna jer su s jedne strane i društveni odnosi u njihovim komunalnim zajednicama bili nalik onima u našim krajevima, a s druge, zbog toga što su i jedne i druge nalazile svoja izvorišta u rimskom pravu.

Pravnopovijesna i opća civilizacijska vrijednost statuta srednjovjekovnih hrvatskih primorskih komunua u tome je što se njihovi sastavljači nisu ustručavali u njih unijeti i neka pravila staroga hrvatskoga prava i elemente nekih drugih pravnih sustava, poglavito mletačkoga i nekih drugih gradova sa zapadne jadranske obale te ih stvaralački prilagoditi svojim potrebama, a isto tako i najbolja rješenja rimskoga prava koja su najnapredniji gradovi tadašnje Europe držali veoma pogodnim za unapređenje gospodarstva i sređivanje društvenih i političkih odnosa. K tome treba dodati da su ti statuti bili na snazi od XII. i XIII. sve do skoro isteka XVIII. stoljeća, pa je lako zamisliti koliko je dugo i u kojoj je mjeri život stanovnika dalmatinskih gradova bio fiksiran normama gradskih statuta.

Prožimanje raznih kultura tako vidljivo u srednjovjekovnim statutima zapadnoeuropskih gradova i ograničavanje političke moći pismenim utvrđivanjem dopuštenog i zabranjenog, dok je drugdje vladala gruba samovolja feudalnih moćnika čija se sila i moć nije ni smjela (ili nije ni mogla) pismom utvrditi, u posljednje je vrijeme pobudila interes svjetskih znanstvenika, ali i političke vlasti u namjeri da se istraže putovi spore, ali postupne demokracije za koju se ipak vjeruje da ima zapadnoeuropske korijene. O tome svjedoče aktivnosti u proučavanju europske povijesti odjela Max Planck instituta u Frankfurtu na Majni i institucija Corpus statutario delle Venezie pri sveučilištu u tom gradu i zdušna financijska potpora talijanskog Senata takvim nastojanjima.

Pravni fakultet u Splitu, surađujući u znanstvenom projektu Ministarstva znanosti Republike Hrvatske pod nazivom: Hrvatska i izazov konstitucionalizma, uključio je i proučavanje dalmatinskih srednjovjekovnih statuta u kojima se mogu naći i neki elementi relevantni za tu temu.

Književni krug Split do sada je izdao: Trogirski, Splitski, Poljički, Brački, Hvarski, Korčulanski i Lastovski statut. Prema ovom projektu sva daljnja

izdanja spomenutih statuta, kao i statuti koji će biti publicirani prvi put, editirat će se u nizu istolikih knjiga. Predviđa se da u prvom dijelu knjige bude uvodna studija ili opširniji predgovor s prijevodom na dva od svjetskih jezika u cijelosti ili pak u reduciranom obliku. Izvorni tekst statuta na latinskom ili talijanskom jeziku nalazit će se na parnoj, a usporedo na neparnoj stranici hrvatski prijevod. Sva izdanja bit će kritički redigirana kako u odnosu na izvorni tekst, tako i na hrvatski prijevod s usporedbama različitih rukopisa, odnosno rukopisa s tiskanim izdanjima, zatim bilješkama, tumačenjima pojmova i izraza, s kratkim komentarima itd. Na kraju knjige nalazit će se indeksi, odnosno kazala s veoma detaljnim podacima.

MARUL PREČI OD SVIJU

Bratislav Lučin

Književni krug Split razradio je svoju izdavačku djelatnost u jasno profiliranim bibliotekama koje se međusobno nadopunjuju u obradbi raznih područja kulturne baštine i suvremenoga stvaralaštva. No valja reći da je, iznimno, jedna naša edicija posvećena samo jednom piscu — Marku Maruliću, čije djelo samo tvori čitavu biblioteku. Pripala mi je večeras iznimna čast da vam ukratko predstavim zacijelo središnji projekt naše kuće — ediciju *Sabrana djela Marka Marulića*.

Svijest o središnjoj važnosti Marulićeva opusa u našim izdanjima učvrstila se već krajem 70-ih godina, kada se uobličila zamisao o pokretanju niza *Sabrana djela Marka Marulića*. Zasluge za sve što je otad učinjeno pripadaju u prvom redu uredništvu edicije, koje okuplja vrsne stručnjake iz Zadra, Zagreba i Splita. Najprije valja spomenuti glavne urednike — prvoga, nezaboravnoga, nažalost pokojnog prof. Vedrana Gliga i dakako sadašnjega glavnog urednika akademika Branimira Glavičića iz Zadra, koji je ujedno prevoditelj svih Marulovih latinskih djela na hrvatski. Urednički odbor u ovom trenutku čine, abecednim redom: Rafo Bogišić, Josip Bratulić, Nenad Cambi, Ivo Frangeš, Branimir Glavičić, Šime Jurić, Nikica Kolumbić, Bratislav Lučin, Milan Moguš, Darko Novaković, Nedjeljka Paro, Kruno Prijatelj, Drago Šimundža i Mirko Tomasović.

Kad se izdavanje *Sabranih djela* započinjalo, znalo se da to neće biti samo veliki nakladnički pothvat, nego i prevoditeljski i priređivački zadatak uistinu nesvakidašnjih razmjera. Ali, i od toga još nešto više: znalo se — a to se upravo i htjelo — da izdavanje *Sabranih djela* nužno uključuje i znanstvenoistraživački posao, tj. potragu za izgubljenim naslovima, za nepoznatim rukopisima, utvr-

đivanje auktorstva onih djela za koja je dvojbena je li ih uistinu napisao Marulić itd. Zbog takvih okolnosti predviđeno je da ritam izdavanja bude 1 do 2 knjige godišnje. I zaista, od 1984. do danas izišlo je 14 svezaka, jedan je upravo u tisku, a dva naredna već su pripremljena i čekaju novčanu potporu. Možemo reći da se tempo održava kako smo predvidjeli.

Hrvatska su Marulićeva djela objavljena dosad u četiri sveska: *Judita, Pisni razlike, Naslidovanje* te *Dijaloški i dramski tekstovi*. Peti svezak činit će Marulićeva hrvatska proza, i na pripravi te knjige priređivači upravo rade. Latinska su djela izišla u deset svezaka, u kojima su tiskani ep *Davidijada*, zatim *Evangelistar* i *Institucija, De humilitate, Starozavjetne ličnosti, Latinska manja djela I.* i, upravo objavljeni, *Marulićev latinski rječnik*, koji je izradio B. Glavičić. To je prvi rječnik jednoga novolatinskog auktora u nas, a zacijelo mu je teško naći parnjaka i u svijetu. Važnost rječnika je trovrсна: njime je odsad znatno olakšano istraživanje Marulićeva latinskog jezika; njime je udaren temelj za rječnik goleme hrvatske novolatinske baštine, iznimno značajne a slabo istražene; napokon, dobili smo odličan latinsko–hrvatski rječnik, prvi ovih razmjera izrađen u 20. stoljeću, rječnik koristan i onima kojima Marulić nije u užem krugu zanimanja.

U tisku je prvi svezak trosveščanoga *Repertorija*, a pripremaju se *Latinski stihovi, Latinska manja djela II,* te *Marulićev hrvatski rječnik*, koji priređuje Milan Moguš. Bili smo predvidjeli da će Sabrana djela obuhvatiti dvadeset svezaka, no sada, kada smo zašli u drugu polovicu pothvata, vidimo da će ih biti i nešto više.

Osim razumljive književne i znanstvene vrijednosti edicije, valja reći da je njezino objavljivanje dalo uistinu velik zamah marulićevskim studijama — tzv. marulologiji. Kako su Marulićeva djela — zahvaljujući prijevodima s latinskoga te kritičkim i komentiranim izdanjima hrvatskih i latinskih njegovih tekstova — postajala prvi put u punom opsegu dostupna književnim znalcima, pokazivalo se sve više da je posrijedi neobično zanimljiv, raznovrstan i poticajan opus. U tom *crescendu*, u kojem su se nova izdanja, spoznaje i istraživanja uzajamno poticali, mnogošto se dogodilo upravo u proteklih sedam godina. Evo ukratko.

Godine 1990. rodila se zamisao o *Marulićevim danima* kao kulturnoj, znanstvenoj i izdavačkoj priredbi, u sklopu koje je utemeljen i značajni istoimeni Festival hrvatske dramske riječi. Središnji dio znanstvenoga programa *Marulićevih dana* čini okrugli stol o Maruliću, koji je pokrenut u organizaciji Književnoga kruga Split, a zahvaljujući nadasve zalaganju Vedrana Gliga i Mirka Tomasovića. Dosad je održano sedam okruglih stolova, a sva su izlaganja objavljena u godišnjaku *Colloquia Maruliana*. Šest dosad izišlih svezaka toga godišnjaka obasižu ukupno oko 1300 stranica, a među priložima koji su tiskani svakako su najvažniji novootkriveni tekstovi samoga Marulića: *Sedam pisama, Život sv. Jeronima* i oko šest stotina dosad posve nepoznatih latinskih stihova,

koje je u Glasgowu pronašao Darko Novaković. O stihovima zacijelo znate, jer su izazvali svojevrsnu senzaciju u domaćoj javnosti. Ta kako i ne bi, kad se pokazalo da je Marul bio i vrstan satiričar koji je sastavljao jetke epigrame o sugrađanima u najboljoj tradiciji rimskog satiričara Marcijala, da je pisao i nježne lirsko–meditativne sastavke, i da je bio ljubitelj životinja, a k tome prvi put dobismo u ruke i njegove ljubavne pjesme — pa i poneku s neskrivenim erotskim naznakama!

Podaci o Marulićevim djelima i njihovoj sudbini širom Europe, o izdanjima, prijevodima, utjecaju itd. pobudili su zanimanje inozemnih istraživača, pa su mnogi od njih već gostovali na splitskim okruglim stolovima, a neki su se, da tako kažem, i trajno zarazili Marulićem. Na prvom mjestu spominjem g. Charlesa Bénéa iz Francuske, ali tu su još iz Italije Luciana Borsetto i Fedora Ferluga Petronio, iz Njemačke Franz Leschinkohl i Wilfried Potthoff, iz Mađarske Istvan Lökös itd. *Judita* je prevedena na engleski (Henry R. Cooper) a upravo se prevodi na talijanski (Luciana Borsetto) i mađarski (Istvan Lökös). Nove činjenice i nove interpretacije počele su pristizati takvom brzinom da je to teško pratiti a još teže pribilježiti, usustaviti i u preglednu obliku iznijeti u javnost. Pokazala se potreba za ustanovom koja bi kao poglaviti svoj zadatak imala proučavanje Marulića i prikupljanje dokumentacije o njemu i njegovim djelima: ne dakle Marulićev muzej, nego djelatan istraživačko–dokumentacijski centar. Zamisao je iznio, promicao je i godinama ustrajao na njoj — tko drugi nego Mirko Tomasović. Napokon je 1995. Poglavarstvo grada Splita pokazalo razumijevanje za njegov prijedlog koji je, dopustite da kažem, zdušno podržavao — tko drugi nego Književni krug Split. Tako je unutar naše kuće utemeljen *Marulianum* — centar za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkoga kruga. Splitsko je Poglavarstvo, treba istaknuti, odmah osiguralo plaće i novac za tekuće troškove, te obećalo pronaći prikladan prostor. Zasad u *Marulianumu* rade samo dva od predviđena tri djelatnika (jer se treći još traži), no najveći je problem nepostojanje prostora jer to obećanje nije ispunjeno. *Marulianum* dakle radi stiješnjen u jednom kutu ionako pretijesnih prostorija KKS, ali radi ustrajno. Zadaće centra su četverovrsne: istraživačke, dokumentacijske, izdavačke i organizacijske. Samo ću natuknuti neke dosadašnje rezultate: obrađena je građa za bibliografiju Marulićevih tiskanih djela od 1477. do 1997, u kojoj se nalazi više od 300 jedinica. Prikupljeno je 60–ak izdanja Marulićevih djela te više od 20 rukopisa (dakako u obliku fotokopija i mikrofilmova), uz oko 600 naslova stručne literature. Objavljena su četiri izdanja, priređena dva okrugla stola, izložbe, predavanja i niz predstavljanja novih knjiga što se tiču Marulića.

U međuvremenu, u Rimu je zalaganjem nažalost pokojnoga mons. Antona Benvina, održana 1994. godine »Akademska svečanost u čast Marka Marulića teologa laika i hrvatskog trojezičnog pisca«. Početkom 1997. godine, kada se Split predstavljao u Parizu, posebna je večer u Europskom domu posvećena

Maruliću. U izgledu je još jedan skup u Rimu, a počele su i pripreme za obilježavanje velikih godišnjica hrvatske književnosti: 2000. slavit ćemo 550. obljetnicu Marulićeva rođenja, a 2001. bit će 500. rođendan *Judite*. U treće tisućljeće naša plavca ulazi dakle nimalo trudna toga plova — naprotiv: razvila je sva jedra, vjetar joj je u krmu, korugva joj ćuhta!

SONET NAD SONETIMA

Mirko Tomasović

A CRISTO CRUCIFICADO

No me mueve, Señor, para quererte,
el cielo que me tienes prometido,
ni me mueve el infierno tan temido
para dejar por eso de ofenderte.

Muévesme tú, mi Dios, muéveme el verte
clavado en una cruz y escarnecido;
muéveme el ver tu cuerpo tan herido,
muévenme tus afrentas y tu muerte.

Muéveme, en fin, tu amor en tal manera
que si no hubiera cielo, yo te amara,
y si no hubiera infierno, te temiera.

No me tienes que dar porque te quiera,
porque si cuanto espero no esperara,
lo mismo que te quiero te quisiera.¹

Tako glasi slavni sonet *Raspetom Kristu* anonimnoga pjesnika, ispjevan podkraj XVI. ili početkom XVII. stoljeća. Prvi put je tiskan 1628.² Pridavao se mnogim auktorima (sv. Terezi Avilskoj, sv. Ignaciju Loyolskom, Lope de Vegi), ali nijedna atribucija nije potvrđena. Jamačno

je da je nastao u okviru poetike španjolske mističke lirike, možda one što se nje govala u okviru pokreta karmelićanskog reda (Juan de Yspes, tj. sveti Ivan od Križa, sv. Tereza Avilska). Na to upućuje poruka i predmet ove pjesme, izražavanje ljubavi prema Kristu, ljubavi posvemašnje, bezuvjetne, bez nadoknade (*amor total*). Sonetna izvedba pak naznačuje najvišu razinu oblikovnog umijeća, poznavanje zahtijevane strukture, fakture i gradacije pjeva. Sonet (hrvatski nazivi: *zučnopojka*, *glasinka*, *zvonjelica*) ispunjuje prvotno obilježje tog stalnoga lirskog oblika nenadmašno, koristeći se zvučnošću i eufonijom španjolskoga jezika. Učinak rimovanja ovdje je iznad pjesničke igre, prevladava konvenciju. *Raspetom Kristu* očividno je pjesma uvježbanog sonetista, savršenog versifikatora, te su mističko poimanje, duhovna užeženost ljubavlju, transkribirani znalačkom pjesničkom rukom, ovom sonetu utisnuli čudesan pečat. Vjerojatno je najslavniji, ravan po odjeku Danteovu *Tanto gentile e tanto onesta pare...*, među španjolskim sonetima, a bio je temom povlaštenih tumačenja. *A Cristo crucificado* interpretirali su i proučavali mnogi stručnjaci, pisali o njemu studije, knjige, čak i izvan Španjolske.³

S književno–povijesnog stajališta ta pjesma svjedoči o velikomu naponu sonetizma u XVI. stoljeću, posebice na Pirenejskom poluotoku. Prijenos Petrarkina legendarnog oblika pratilo je i posvajanje talijanskog stiha (jedanaesterca), što je prouzročilo polarizaciju između pristaša »starinskog« i pristaša »modernog« načina pjevanja. Renesansna obnova, reforma španjolske poezije očitovala se upravo pobjedom »modernista«, koji su europeizirali stare teme i oblike po uzoru na odnjegovano talijansko pjesništvo. Sonet je bio uključen u španjolske poetičke rasprave, tako je dobio humanistički dignitet. Naime, Jacobo Pontano (*Institutio poetica*, 1595.) diljem svojeg traktata o antičkom epigramu utro je put do ekvivalencije, koju je Pedro González de Sepúlveda formulirao teom: »El soneto es siempre epigrama.«⁴ Treba napomenuti da je González de Sepúlveda tadašnji profesor retorike na slavnomu humanističkom sveučilištu u Alcalá de Henares (tu se školovao, primjerice, i Cervantes), a da je Pontanova poetika služila za priručnik u isusovačkim učilištima. Pobožni učeni sonet imao je na taj način pozadinu, preduvjete za uključivanje u literarnu utakmicu (koja je u tadašnjoj Španjolskoj burna, konkurentska), dok je istodobno stanovita protuteža poplavi galantnih, konvencionalnih zvonjelica.

Opisani kontekst potaknuo me na pročitavanje pjesme *Raspetom Kristu*, te se nakon višekratne lektire od 1972., razumljivo, pojavila napast da je prevedem na hrvatski, to više što je španjolska mistička književnost odnedavno opet u velikoj »modi« u Europi. Unatoč već

postojećim prijevodima.⁵ Dosta sam, valja reći, u posljednje doba prepjevao petrarkističke sonete, navraćao se u stručnom radu hrvatskim zvonjelicama iz romantizma. Motivi su se ispreplitali i činjenicom traduktoloških istraživanja. U pristupu sam zauzeo stajalište da se u transpoziciji ne odstupi nikako od metričko–strofičke podudarnosti s izvornikom, što znači da se, koliko god je moguće, odraze i vrlo važne srokovne vrijednosti identičnim rasporedom i poželjnim zvučnim efektom. Što se tiče sheme rimovanja, nju sam odlučio provesti adekvatno, s nedoumicom je li to moguće izvesti s leoninskim srokom u prvom tercetu (stihovi broj 9, 10, 11), poglavito zbog toga što je prijenosni i veže se s »normalnim« na kraju rečenih stihova s netipičnom značajkom opetovanja iste riječi (*hubiera – hubiera*). Unutarnje rimovanje otežano je u našoj varijanti jedanaesterca, osobito ako ne odstupimo od načela podudarnosti slogova i po mjestu naglasaka. S obzirom na zvučnost, znao sam da je ona u hrvatskom jeziku objektivno manjkavija nego u španjolskom, što je unaprijed zadano, ali se ta otegotna okolnost može pripisati kod primatelja prepjeva i nedostatnom umijeću prevoditelja. U osjetljivom, dakle, sloju prijenosa srokovne sastavnice najveća će pogibelj biti od banalnih, istrošenih rima, koje bi ugrozile i unutarnju i izvanjsku iznimnost španjolskog soneta. Treba stoga izbjeći dvosložne riječi na kraju stiha s rabljenim i očekivanim srokovima, ustoličenim u našoj prevodnji zvonjelica. Kako i izvornik uglavnom stavlja u rimu trosložnice i četverosložnice (njemu pogoduje, međutim, pozicija akcenta u španjolskim riječima), »svježee« rime potražiti je u izmjeni višesložnica na kraju stiha, što otvara područje manje korištenih podudarnosti u hrvatskom rimariju. Pri tome, jako, dakako, pazeći da naglasak bude na desetom slogu. Ako je pak deveti slog naglašen, a deseti nenaglašen, raspada se jamska intonacija hrvatskog jedanaesterca. Ta metrička aberacija uvjetuje nepravilnu rimu, ne samo metričku grešku, nego i ispad iz sonetističke zahtijevane izvanjske harmonije. Za prijevod terceta, bio sam svjestan neizbježnosti rimovanja dvosložnica (zbog četverostruke rime *manera – temiera – quiera, quisiera* i još leoninske *hubiera*), nemogućnosti također asonancijskih i alteracijskih »natuknica« (drugi par rima je *amara – esperara*). Španjolski sonet u tercetima postavlja shemu rima *c d c c d c* (s leoninskim još jednim *c*), pribjegava glagolskim rimama. »Lako je Španjolcu«, pomislit će naš prevoditelj, operirati s takvim rimama, kad je u njegovu jeziku kod sprezanja mjesto akcenta postojano. U hrvatskom su sustavu glagolske rime obično loše, insuficijentne, za pravilnu (žensku) rimu u jedanaesteru teška zapreka.

Suočen s mnogim zamkama, svjestan navedenih teškoća, ipak nisam odolio napasti; izradivši mnogobrojne varijante, na kraju sam potpisao slijedeći prepjevni tekst:

KRISTU RASPETOMU

Ne nuka, Kriste, da Te ljubim vruće
raja nebeskog Tvoje obećanje,
a strah od pakla nuka još me manje
na prama Tebi grijehâ odreknuće.

Nukaš, moj Bože, Ti me na ganuće
kad vidim Tvoje na križ propinjanje,
nuka me pogled nà Tvog tijela stanje,
nuka me rana, smrt Ti, oskvrnuće.

Nuka me ljubav Tvoja i opaja;
ljubio bih Te za raj da ne znadem,
plašio Te se i bez pakla vaja.

Jer Te ne volim zarad uzvrćaja;
čak da u nadu nade ne imadem,
volio bih Te, što volim, bez kraja.

Kako ovaj sonet nije pokajnički nego zaljubljenički (božanska patnja pokrenula je ljubav stvorenja), trsio sam se očuvati elokvenciju visokog stila podrijetlom iz Petrarkina *Kanconijera*. To mi je, čini se, uspjelo. Ostale prepjevne sastojke, dakako, prepuštam kritičkom sudu, estetskom ukusu.

BILJEŠKE:

¹ Citat prema: *Antología del soneto clasico español*, siglos XV–XVII, selección, prólogo y notas por Arturo del Hoyo, Aguilar, Madrid 1968., p. 62.

² Antonio de Rojas, *Libro intitulado Vida de espíritu*, 1628.

³ Sister Mary Cyria Huff: *The Sonnet »No me mueve«. Its theme in the Spanish Tradition*, Washington, 1948.

⁴ O. c. (bilješka 1), str. 16.

⁵ Navodim dva:

Ne, Bože moj, kad ljubim Te ovako,
Ne činim ja to radi raja Tvoga,
Nit ostavljam se grijeha prokletoga,
Što užasni bi plašio me pako.

Ti, Ti si mene, o moj Bože, takô,
I tužni pogled na Te ranjenoga,
Što visiš rasset s križa pregorkoga
I ideš u smrt zlo podnoseć svako.

Tek ljubav Tvoja moju ljubav prenu:
Ja i bez neba predo bih Ti sebe
I sve bez pakla bojao se Tebe.

Nijedan dar me k Tebi ne pokrenu:
Kad bila bi mi i bez nade nada,
Ja ipak bih Te ljubio ko sada.

(Milan Pavelić, *Iz duhovne lirike*, Zagreb, 1937.)

To, da te ljubim, Bože, po sve dane,
ne nuka mene slava drugog svijeta,
niti me nuka strah od pakla kleta
da grijeha svoje napuštam i mane.

Ti me na ljubav nukaš, jer me gane
kada te vidim na križu raspeta,
nuka me muka tvoja i smrt sveta
i nukaju me tvoje ljute rane.

Ljubav mi tvoja takvu snagu stvara
da bih te volio i da neba nije,
plašio te se bez paklenog jara.

Za ljubav moju ja ne tražim dara,
pa da i nema nade što me grije,
ljubio bih te sa jednako žara.

(N. Milićević, *Zlatna knjiga španjolske poezije*, 1972.)

Početak soneta nešto je izmijenjen u Milićevićevoj antologiji *Izabrani prepjevi* (Zagreb, 1997.), te glasi:

Ne gorim, Bože, od ljubavi predane
zbog obećanja rajskih s onog svijeta.

(str. 190)

A CRISTO CRUCIFICADO

No me mueve, Señor, para quererte,
el cielo que me tienes prometido,
ni me mueve el infierno tan temido
para dejar por eso de ofenderte.

Muévesme tú, mi Dios, muéveme el verte
clavado en una cruz y escarnecido;
muéveme el ver tu cuerpo tan herido,
muévenme tus afrentas y tu muerte.

Muéveme, en fin, tu amor en tal manera
que si no hubiera cielo, yo te amara,
y si no hubiera infierno, te temiera.

No me tienes que dar porque te quiera,
porque si cuanto espero no esperara,
lo mismo que te quiero te quisiera.

KRISTU RASPETOMU

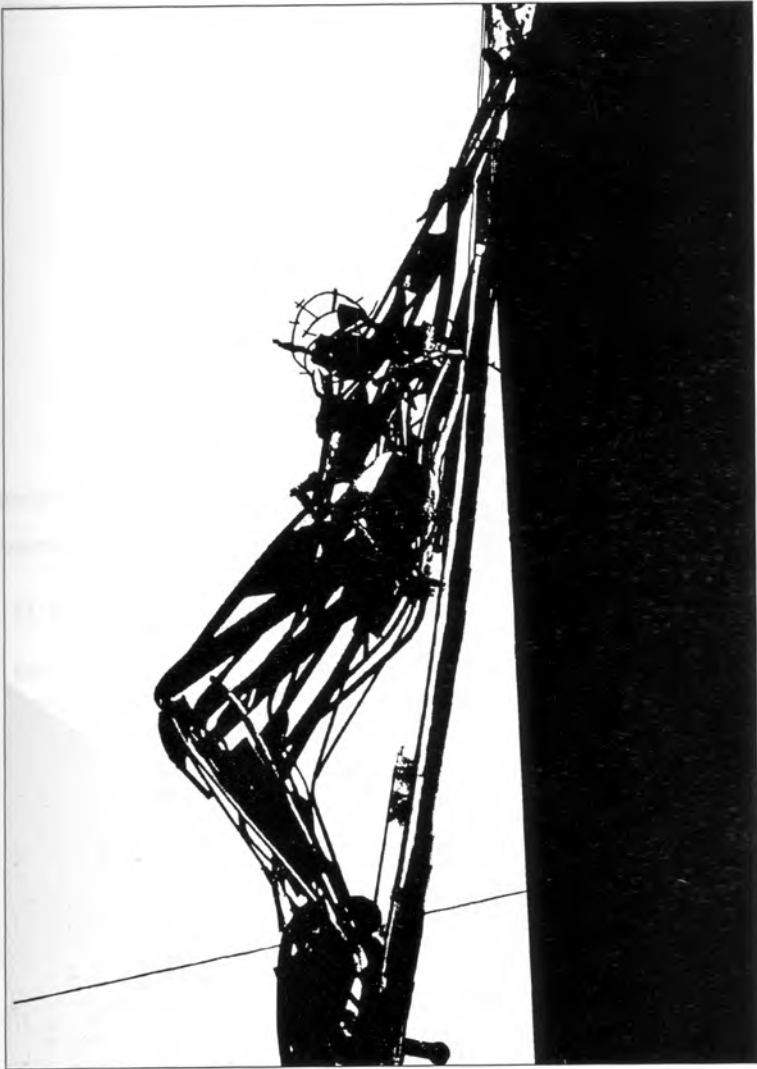
Ne nuka, Kriste, da Te ljubim vruće
raja nebeskog Tvoje obećanje,
a strah od pakla nuka još me manje
na prama Tebi grijehâ odreknuće.

Nukaš, moj Bože, Ti me na ganuće
kad vidim Tvoje na križ propinjanje,
nuka me pogled nà Tvog tijela stanje,
nuka me rana, smrt Ti, oskvrnuće.

Nuka me ljubav Tvoja i opaja;
ljubio bih Te za raj da ne znadem,
plašio Te se i bez pakla vaja.

Jer Te ne volim zarad uzvrćaja;
čak da u nadu nade ne imadem,
volio bih Te, što volim, bez kraja.

(Prepjevaó Mirko Tomasović)

Kažimir Hraste: Raspeće

Kažimir Hraste: Raspeće

SUVREMENI ŠPANJOLSKI PJESNICI

Antonio Martinez Sarrion

(Albacete, 1939)

SUBOTNJE KINO

čarolije kina galerije
treperava svjetla između zvižduka
djeca sa svojim mamama što hodaju dolje
među panterama neki se indijanac napreže
da dohvati najzrelije plodove
ivonne de carlo pleše u šeherezadi
ne znam je li ples muslimanski ili tango
ljubav mojih petnaest godina marilyn
rijeke sjećanja tako gorke
poslije neukusna i hladna večera
i oči što plamte kao farovi

* * *

jednoga dana
već umireni naslikat ćemo
tko zna koji krajolik
koju srnu
koju ribu na komadu keramike
obrise

koji će ponovno biti ljudski vrijeme
veselja
ali sad me pustite

pustite da govorim s porugom
o ovim šetnjama ovim popodnevim ova
četiri zida tako nenastanjiva
o starom prokletom plodu gorčine
što nam je sagnjio duboko unutra
sve do zagađenja srca

* * *

ovo je cigareta
popušena u osam
trideseta cigareta
mnogo kašlja
ovo je pepeljara prepuna sati
marsellesa zveči u trombonu pruća
ovo je prosperova samica
ovo slijedeća cigareta
popušena dvije minute kasnije
pepeljara se prelijeva
ovo
slijedeća i druga
sveta tri kralja već kasne
montand pjeva bez prestanka

NORMANDSKA MARKIZA

S umjetnim madežima kao Mučaljive
šećeš prostačkom četvrti bogatih
podrhtavajući u požarima žute boje
raspoređujući markize i sluge
za svečanost ognjenih ticala.
Ne mičući se s mjesta odupireš se ljetu. Lažeš
na danskom. Završavaš noć, oh luđakinjo vlažnih očiju,
uz nemoguće šankove predgradskih barova
tražeći promuklim glasom samo čašu posljednju čašu
jake metvice i ljubazni pogled

što briše tolike uvrede, toliko
silazaka u pakao, priželjkivan, kako znaš,
još od zlatnih dana Palm Beacha.

OBVEZATAN SMJER

Sad kad se oporavljam
i kauter je
umanjio svoj paroksizam i zlatna je tišina
ispunjena sudbinom provjetrila krikove.
Sad, kad je već izbrisana krv koju je tornado
ostavio u zaslijepljenim hodnicima,
kapajuću i u nemiru
jer me još prati strah,
otvaram oči u blizini
tvoga zavjereničkog osmijeha, i zvona
ponovno otkupljena i povezi
pijani s večeri, gore
s jednom jedinom pokaznom strijelom
koju opetuju bezbrojni križevi svijeta
a vodi tvom tijelu,
toj maloj i zaštićenoj luci
gdje pristajem žedan, ali smiren.

PECCATA MINUTA

Kao da su zatvorene rane, ugovoreno primirje,
opet se nameće dnevni život
— želim reći smrt — i sve nespjestice
i oni dvoboji ognja i dijamanta
kao da su bili priviđenje, stvar bez značaja,
ljepilo koje samo služi pričvršćivanju poštanskih markica,
podizujući se s ležaja odnašahu se na vi.

OSNOVNI UVJET

Ako pjesma ne izbije
 s Minervinom kacigom i kopljem —
 što znači ratoborno
 i s bistrom glavom —
 neće li imati onu sudbinu
 leda u čaši,
 onu tona zlosretnih opušaka
 koje valja potajno izbaciti noću
 odupirući se porivu da se bacimo zajedno s njima
 na časni kamion za smeće?

MORA

Izdržat ćeš mračni nasrtaj
 kobile u noći. I bez skandala,
 s rukama vezanim vrpcom sna,
 ponižen u svojoj tjeskobi i na leđima,
 morat ćeš se predati nazivanju voljenih lica
 koja neće pokušati ništa: ni konopce, ni motke,
 ni sidra, ni čamce za spasavanje,
 sa ciljem da uspore, ako već ne zaustave
 to sporo udaljavanje od obale.

Manuel Vasquez Montalban

(Barcelona, 1939)

MAČKE IZ PARIZA

ulje iz Reusa
 u hotelu Meurice
 — jednog popodneva u travnju —
 objesila im se mušterija

RIJEČI ODMARAJU NA PLADNJU

kože dehidriraju
trvenje
jezika opovrgava nerečeno

Turci govore grčki

Grci

s karabinjerima govore na latinskom

jelo je

sredstvo masovne komunikacije

ili Mass Communications kako kažu Indijanci

USPRKOS TOME DA SU NJEZINE OČI

rasipale po zrakoplovu namjere
duljeg putovanja

Kho Samui ili Bosfor

djevojka će sići u Limi

neću je ponovno vidjeti

neću je se čak ni sjećati sutra

dok budem hodočastio na Corriente tri

četiri

osam drugi kat dizalo

u potrazi za porculanskom mačkom

nesposoban da je odmijaučem u ljubav

dobro promotrena

djevojka ima podbradak i onaj izgled

žene koja zna da ne zna

ono što želi

KINEZI IZ KINE

u Panama Airu

stuardese

su lutke križane

između crne orhideje i žene

Kinezi hrću umore

prepoznaju Coca Colu i tvrdo jaje

obrađivat će
 skrovita zemljišta u iskrčenoj džungli
 ili tražiti crno zlato u uništenim šumama
 stuardese će se udati za naftaše
 ili zemljoposjednike
 i umrijeti prerezana grkljana kad ih dohvate sinovi tih Kineza
 u godini dvijetisućitoj

NIJE POTREBNO ŽIVJETI

ploviti da
 metafizički Jug prestao je
 biti
 događanje u Conrada
 smisao
 kapetana Acada i sirena
 što utapaju zaljubljenog J. B. Proofrocka
 da bi se osvetile Ulisu
 neograničenu strancu

navigare necesse est
 vivere non necesse
 moglo bi biti izvrsno geslo
 za neko poduzeće čarter letova
 za pilota zrakoplova ubojice
 — neutronska bomba je spasila Rim
 ali ostavila Njegovu Svetost pretvorenu u relikviju —
 ili za reklamu Cunnardova krstarenja
 St John Aruba La Antigua Martinica
 u punom suncu
 dok u Europi trepere zvijezde
 a na sjevernom se polu Eskimima
 ježi koža

čak i slijepi čak i bogati
 plove
 iznad sondi između radara Zemlja
 je selo na zlu glasu
 među boljim zvijezdama

DA SE IZGUBIŠ
 između Jupitera i Urana
 iščupao bi oči da ne vidiš strah
 čitava svemira odlučna da te ne vidi

jer da te vide
 zvijezde bi zadobile svijest o tragediji
 zadobile svijest
 razumjele njezinu slijepu logiku

izmislile optiku
 poker
 etiku
 estetiku
 i čitav bi svemir otišao na kvasinu

ZRAKOPLOV SE SPUŠTA
 spuštaš se

eno te tamo
 sa svime što posjeduješ svoga
 ili tuđeg
 Alberes šezdeset i tri
 poštanski okrug sedamnaest
 poštar
 dolazi dva puta
 ponekad tri

(izlaziš u novinama
 štoviše pišeš za njih
 dobio si nagradu Planeta
 i Gospodin Predsjednik ti je darovao filipinsku cigaru)

Ramon Buenaventura
 (Tanger, 1940)

STALOŽENOST

Počinjem spoznavati:
 stavljam u eufemistički džep
 optužujući prst, koji je bio spreman

da prokaže krivce razmetljivosti
 (kažiprst što se napreže
 da otkrije Ameriku u tri popodne
 u jeku najžešće sieste).

Pričat ću svojoj unučadi obmanu usnule ljepotice
 i neuki će ponovno povjerovati.

Uzaludno je.

Usprkos tome,

kad već nije zabranjeno,

budimo mladi još nekoliko stoljeća;

imat ćemo vremena

da nam duša postane babuskara

i mozak oronuo.

Nismo više ni bivša djeca: spoznao sam
 lekciju:

istina se ne govori.

Nastavimo prenositi laži.

To je, čini se,

važno.

BOJAŽLJIVOST

Ne, molim, ne pričajte mi još jednom,

s brižljivošću i mržnjom,

vaše nježne i krvave priče:

jedno mi je uho puno sline

a drugo ograda bodljikave žice.

U sredini prah praznih čahura.

Znam da ste bili koliko hrabri toliko okrutni,

i da ste mnogo patili.

Izbrojao sam mrtve u svim vašim knjigama.

Naučio sam himne i izazove.

Poznato mi je da ću morati živjeti vaše vrijeme
 do kraja.

Ali ne više truba, molim, ne više;

ne više krvi u zraku.

Pustite me da dišem na pijuću krv.

NEKOLIKO POMALO TUŽNIH RIJEČI

Sami ti i ja, ponekad,
sjedeci u tvom ponosnom središtu,
promatram te, mislim te. Vidim te
daleku,
ektoplazmičnu,
tuđu,
u potpunosti dvojbenu.

Od tvoje sam krvi:
Idem k tvojim crvima.
Znam te
definitivno gubitničku,
definitivno
od onih drugih,
silovanu i silovanu moćnim udima
s kojima se ne bih znao natjecati
sve da hoću.

I shvaćam sebe, Španjolsko,
eunuhom tvoje tupe impotencije.

TESTAMENT

Umremo li stari,
gledaj me kako umirem,
s nježnošću

s kojom me ponekad gledaš
kad vjeruješ da sam zaokupljen
(kriomice).

Onome tko ga želi spaliti
ostavi moj leš:
ti okončaj

život koji smo vodili:
podgrijavaj sjećanje na me
i umri
najnježnije
kad zaželiš.

POLITIČKA MEDITACIJA

Samo je jedan ljudski oblik
demokracije:
da svatko izabere
svoje vlastite junake.

Savršena Anarhija na Olimpu.

* * *

PARAFRAZE:

U Sjedinjenim Državama priznaju važnost samo uspješnim piscima
(ostali čine nužnu kaljužu na kojoj se podižu kipovi).

Za Francuze svi su francuski pisci važni.

U Engleskoj nema pisca koji bi nešto značio bilo kome: Pisanje
se drži na zdravoj udaljenosti od puba.

U Španjolskoj prije rasprave o važnostima bilo bi poželjno
objasniti ljudima što je to pisac.

Iznad svega profesorima i ugojenim kritičarima.

* * *

METAFORA — naravno — stoji u odnosu s magijom substitucije ili
promjene. Ideja (logična) da riječi (Bog) mogu izmijeniti zbilju.

Osnovna metafora je premetanje slike (zbilja) u zvuk (bog,
ime).

Jesus Munarriz

(San Sebastian, 1940)

* * *

Bit će bolje ovako.
Tvoje će lice u mojim prsima zauvijek plesti
neobjavljene snasti,
održavat će se tvoje čudotvorne ruke,
i u tvom ritmu nikad neće biti monotonije.
Toplina tvojih očiju bit će uvijek različita,
i okus tvoje kože,
i onaj tvojih usta.
Svući te nikad neće postati rutina
ni gledati kako se skrivaš.
Jer se nisi osmjelila
prekinuti s tvojim svagdanjim svijetom
naš nikad neće biti svagdanji
uobičajen i jednoličan.
Svatko će živjeti sam svoj vijek
umjesto da se blago podupiremo,
ja ću uz druge stvari stvarati književnost
a ti ne znam što ćeš raditi izvan mog sjećanja.

* * *

»crveni nisu upotrebljavali šešir«
ni kravatu,
ni automobil,
čak ni cipele.
gotovo svi su nosili škarpete.
ljudi slaba ukusa.

* * *

u potrazi za izgubljenim vremenom
vraćali su se na sveučilište
kao zastavnici.
pokazati revolver
davalo je pravo na ocjenu.

* * *

bilo je malo luđaka
 koji su objavljivali stihove
 borbe i prosvjeda.
 poznam dvojicu.
 jedan se zove blas
 a drugi gabriel.

* * *

U jednom napadu morala,
 dokinute su dekretom
 javne kuće u zemlji.
 i odonda nemamo kurvi.

OD PJESNIKA PJESNIKU

Znadeš — i običavaš — voditi ljubav
 kao što pjesnik gradi svoje stihove:
 s pomirenjem mješavine
 strasti i sustava
 (i da ne kažem vještine)
 glazbe, zanosa,
 intuicije i umijeća.
 Istinske osjećaje
 pretvaraš u ritam
 i melodiozna mašta
 obogaćuje tvoje kretnje;
 sočna nastranost
 ih zaluđuje.
 Kad si nadahnuta, što je prilično često,
 prenašaš me u nikad prije dostignute krajnosti.
 Od pjesnika pjesniku:
 čestitam.
 Kako bih mogao doći
 do tvojih sabranih djela?

RADI ŠTO HOĆEŠ, ALI...

Radi što hoćeš, slikaj kako hoćeš,
 neoskvrnuto platno
 pasivno će prihvatiti tvoje tragove.
 Rasparaj ga slobodno, bez predrasuda.

Ali ne prepuštaj se lakoćama,
 ne zapuštaj obranu,
 budi uvijek savjestan.
 Neka ono što kažeš izvire iznutra,
 neka stvari imenuju sebe same,
 neka riječi igraju
 igre riječi, ako im se sviđa,
 i neka tvoj vlastiti život
 prlja stih svojim iznošenim čizmama.

Carlos Piera

(Madrid, 1940)

POEZIJA SVIH VREMENA I MANJINSKI TURIZAM

Što nije izišlo ni iz kakve povijesti
 (Jimenez, Sonetos espirituales, 17)

Prosiplju se djela čistoga čekanja, ali su djela
 drevni s kontinenta na kontinent,
 neurotične starice na kružnom putovanju. Ali
 koji je rođen s vrućinama i kao dijete mirisao naranče, limun
 i bosiljak
 već pripada jugu, nema izlaza.

KRUG

Od svih pjesama, slogova i tišina
 uzalud je pitati se jesu li čaše
 bile različite. Evo tvog vina.
 Glas što ne kaže ništa, brojčan
 prije i ustrajna pritužba, vidljiva

stvar na uzaludnu kraju svog života,
 idu ovuda tvrdi počinci što grubo dosađuju ili šutke
 ograničuju pokazujući simetrična
 nesuglasja bez isprike, sad kad idu
 kolonade u kamenju i žene
 u zaobljenim kolonadama koje se križaju
 u beskonačnom što je samo oblik govora, i recimo,
 objašnjenje svih pjesama.

NIJEMA GOLUBICA DALJINA

*Ono su kneževi progonstva, i mogu si mojim pjevom obrisati
 stražnjicu.*

St. John Perse

Uza sve europske rijeke,
 odjeveni u robu koju im nitko nije namjenjivao,
 govore jezikom koji više nije ničiji.
 Imali su pjesme i čuvaju neke koje pijani pjevaju
 prema Paquirovu satu i sada je
 jezik kojim govore već ničiji,
 ni Paquirov, ni onaj kojim će njegova djeca i, možda, naša
 govoriti jednog dana.

* * *

U blijedom odsjevu
 žestoke bure nad ilovačom, magla raspršena, dolazim iz topola,
 crnike i žuta lišća.
 Svraka što polijeće, zlatne topole, pošto nikad nije bilo
 Kastilje, nikad nije bilo
 ljepote.
 Poljima kruže godišnja doba, djelići
 nekih tijela idu kroz izobilje. Jer prije nego što se rodih
 moja je osjetljivost umrla u Guadalajari.

* * *

Ako ih je tražio
 rijetko su postojali narodi, civilizacije,
 relikvije, događaji. Slab razlog za putovanje.
 Voda što čuva morske alge,
 slab razlog da se zatvoriš u samoću i razmišljaš.
 Gajio je nadu da će upoznati ljubav
 u mlakom pijesku
 jeseni,
 ništa manje.

* * *

La bataille est merveilluse e pesant
 (Cancion de Roldan, v. 3381)

Zbog mitraljeza i noža i lutke
 što su bili moje igračke, neprijatelju, zbog tih
 izrešetanih mrtvaca,
 prije nego što me ubiješ, kunem ti se
 da nikad nisam posjedovao oružje, ni igračke, ni mrtvace,
 pa ni ono najnužnije, neprijatelja.

DOŠLJAK IZVAN ZIDINA

Došao sam ovamo tako jer ne znam živjeti bez toga.
 Zato sam došao ovamo. Ali ne znam živjeti. Odrastao sam u sjeni ograda
 ugroženih potresima, pitom,
 biljojed, plah, oponašajući glas brigada
 građevinskih radnika. Što znači, hineći mnoge.
 I danas kad za to nema potrebe, kad mi dadu pivo na svojim odmorima,
 danas više ne znam živjeti, jer se od rada odmara,
 od straha ne.

BANDA

Nitko nije dobio ovu bitku, ali mi koji smo je izgubili
 sada toliko mrzimo prisnoću!
 Smješteni u kućama pristajemo na prijašnje postupke,

izbjegavajući jedni druge, znajući
 što je vraćanje onom najstrašnijem iz djetinjstva.
 Ovo vrijeme koje nismo htjeli, prostor između noćiju,
 niti nas ostavlja same niti prati. Onda
 alkohol, vrtlarstvo, matematika
 i biti ozbiljni poput ozbiljne djece,
 tihe i napete, kao kad su
 viknuli: U napad.

RONDA

Ako smo koji put izišli
 nije da se ne vratimo, ali na povratku
 (koji može ne doći) čovjek bi želio
 da ne mora izlaziti. Ali smo izlazili.
 I svejedno je hoćemo li zakasniti mnogo godina, što
 se završava
 plačem.

Cristina Peri Rossi

(Montevideo, Urugvaj, 1941)

MORNARSKI PRIRUČNIK

Provevši više dana ploveći
 i nemajući nikakva posla
 budući je more bilo mirno
 budna sjećanja
 jer nisam mogla usnuti
 jer sam te nosila u pamćenju
 jer nisam mogla zaboraviti oblik tvojih nogu
 blagi pokret sapi na desni bok broda
 tvoji snovi joda
 leteće ribe
 da te ne bih izgubila u morskoj kući

započeh raditi
na priručniku za mornare
da bi svi znali kako te voljeti, u slučaju brodoloma,
da bi svi znali kako ploviti
za slučaj manevriranja
i za svaki slučaj
davati signale
zvati slovom o koje je crveno i žuto
zvati te s i
koje ima crni krug poput bunara
zvati te iz modrog četverokuta slova es
preklinjati te rombom efa
ili trokutima zea,
gorućim kao lišće tvoje stidnice.
Zvati te s i
davati znakove
izbaciti lijevu ruku sa zastavicom ela,
podići obje ruke da bi nacrtali
— u svježini noći —
tužnu blagost slova u.

PROJEKTI

Mogli bismo napraviti dijete
i nedjeljom ga voditi u zoološki vrt.
Mogli bismo ga čekati
na izlazu iz škole.
Ono bi išlo otkrivajući
u procesiji oblaka
čitavu predpovijest.
Mogli bismo s njime dočekivati rođendane.

Ali mi se ne bi sviđalo da mu na ulasku u pubertet
kakvo fašističko govno dade metak.

* * *

Nisam željela da kiši
kunem ti se
da kiši u ovom gradu

bez tebe
i da slušam romon vode
dok pada
i mislim da tamo gdje živiš
bez mene
kiši nad istim gradom
Možda imaš mokre vlasi
telefon u ruci
koji ne upotrebljavaš
da bi me nazvala
da mi kažeš
ove noći te volim
potapaju me sjećanja na tebe
oprosti mi,
ubila me literatura
ali si joj toliko bila nalik.

* * *

Prije prestanka vatre,
John O'Neal Rucker bio je posljednji američki vojnik
ubijen u Vijetnamu.
Njegovi su se roditelji fotografirali
uz portret Johna O'Neala Ruckera
u večernjem odijelu.
Ime posljednjega ubijenog Vijetnamca
novinske agencije nisu nikad emitirale.
Ne zna se je li zbog toga što su mu nedostajali roditelji,
fotografije
ili večeri.

* * *

Nakon što sam te čitavu pročitala
spoznala sam da smo se ljubile
mного puta — kakav požar —
da su tvoji orgazmi bili teški
možda s osjećajem krivnje

i da ti neću zamjeriti
tvoje rujansko samoubojstvo
jedini istinski orgazam
daleko od Pariza i ulice Corrientes.

POETIKA

Započinjući s bijelim platnom
što nam izaziva nevoljke evokacije
sne što su jednom bili misli
i slijedeći kroz riječ
što nas vodi prethodnim riječima
(pišem prema prošlosti):
onaj koji izmišlja
samo otkriva tradiciju.

* * *

Pjesma je, da, kombinacija riječi,
ali njezina harmonija ne ovisi
— samo —
o naravi zvuka i zvoncima
ni o praznom prostoru koji nadomješta,
ovisi, također,
o čežnji za beskonačnim koje budi
i o vrsti otkrića koje nadahnjuje.

DOLCE STIL NUOVO

Ako si bila napravljena
po slici i izgledu Božjem
moram reći
da mnogo više nego Oca
volim nesavršenu kćer.

Jose Maria Alvarez

(Cartagena, Murcia, 1942)

DONT YOU THINK I LOVE YOU

*Bez drugog društva osim vina
Tmuran dan se polako otvarao.*
Ibn Hazm

ono nemirno u satu probdjevne noći
Rainer Maria Rilke

Što će se vratiti od onih godina
Napuštenih kao kakav ples

Život je brzo prošao
Sažgao sve
Otvorio rupe
Povadio čavle stvarima
Pobjegao napunivši želudac

Lica su se pozlatila

Oh djetinjstvo
Ti
Dijeliš
Karte

BUGLE CALL RAG

— *Ah, rekla je ona, ti me ne razumiješ i ne razumiješ.*

— *Onda te dakle zaista ne razumijem.*

Franz Kafka

Raoulu Walshu

Grad je velika nizina
izgubljena iza prozora ovog mjesta.

Moj život prolazi kroz stakla.

U ovom sam baru jednog dana navršio 17 godina.
I neka je žena pila sa mnom onog

popodneva, za stolom kojeg danas nema.

Oh obrise što se vraćaš
kad su moje oči već dostigle
mirno promatranje ruševina.

Pili smo kao stari prijatelji.
U zdravlje zdravlja. I poslije okrunili
dan u postelji iznad lokala.

Ne znači ništa da sam u tom trenutku vagao
novac. Ni da sam platio.

Kao
kad jezik prolazi svim putovima
ljubavi, ulazi, grize,
čupa korijenje
potajnog sna,

tako je
postojao trenutak
u kojem smo uhvatili život kao zraku.

Bila ma gdje bila, oh uzvišena vremenom, oh obljubljena, želim
da osjetiš na svojoj koži isto
treperenje, istu
toplinu, žestinom kojom osjećam.

JEDNOM SVOM DJEČAČKOM PORTRETU

Slabo se vraća nakon smrti
Antonin Artaud

Homer je moj uzor, njegovo nekršteno srce
William Butler Yeats

Kakvim me očima gledaš
I tko si

Ti koji ćeš također trunuti
Sam
A da nisi dohvatio
Ni jedan od svojih snova

Sam

OČAJNA VELIČINA
(G. T. de L)

U prah se pretvaraju kraljevske kule trojanske
Alexander Pope

Otići ćemo u kraljevstvo Eli, jer u ovom ne preostaje ništa
vrijedno spomena
Marko Polo

Nadam se najboljem, hodaj blagoslovljenim stazama
Friedrich Hölderlin

Ovdje je kraj putovanja.
Kroz hotelski prozor
promatram Rim što se prostire
kao zlatna prašina odložena
u studenoj noći.
To je bilo sve.
To. I čisto
sjećanje na knjižnicu
u Palermu, neke londonske dane,
Mozarta, Chopina, Stendhala, poneko ljubljeno lice,
raskoš mog života branjena čašću.
I moja knjiga. Stranice koje su
poljepšale, oplemenile svijet.

LE CREPUSCULE DU SOIR

Kakva obala, kakva plaža, kakav zrak, kakva kultura
Juan Carlos Onetti

Louis, čini mi se da je ovo početak predivnog prijateljstva
— govorio je Humphrey Bogart u nezaboravnu filmu —

Errolu Flynnu

Gledao je kako se raspada večer
iznad Kariba. Njegove oči opraštahu
nekoj boci posebno
sretnoj, kakvoj hladnoj dami, njegovoj
djeci koju nikad nije vidio kako

rastu. Pomiren sa samoćom. I zaboravom.
 Pozdravio se sa sobarom.
 Popeo na svoj brod. Ubio.

IME PISANO NA VODI

*Kad si me ti gledao,
 tvoje su oči utiskivale u me tvoju milost:
 za to si me izabrao,
 i u tome zasluživahu
 moje častiti ono što su vidjele u tebi*

Juan de la Cruz

Mom učitelju Montaigneu

Kao bršljan starog zida
 čežnja se hvata moje duše.
 Kad bih mogao izbrisati njezinu sliku.
 Bio sam sretan bez nje.
 Zašto je sudbina stavila preda me njezino tijelo,
 sjaj njezine kože, njezin zlatni pogled?
 Bio sam sretan bez nje.
 Razgovarao sam s prijateljem pod
 zalazećim suncem. Razgovarali smo o Stendhalu.
 Bio sam sretan.
 I odjednom si prošla, igrajući se s mačkom,
 pogledala me, nasmiješena, a u dnu more što dijeli
 svjetove.
 Svijetlo mladosti — reče mi
 onaj prijatelj. Bit će mrtva, ugašena u šest mjeseci.
 Bio sam sretan bez tebe. I uistinu
 šest mjeseci prije ili poslije
 bit ćeš ništa. Ali popodne onog sata
 — kao što pjesnik može zaustaviti vrijeme u svojim stihovima —
 pokazalo je najljepše što ćeš biti,
 i ljepota je osudila moju dušu
 na okrutno progonstvo. Jer sve da te sada i imam
 ne bih imao onu koja si bila u onom trenu.
 Nikad je neću imati. I moje će oči
 lutati zauvijek. I umrijet ću mrzeći svoje ruke
 koje će biti prah a da nikad nisu dotakle čudo.

* * *

čitat ćeš uvijek ponovno
 Poboljšavajući (ili možda ne) stare
 Knjige. Promatrat ćeš
 Beskrajna platna
 Malog broja slikara
 Ispunjavat će ti dane
 Poneki glazbenik, poneka lijepa žena.
 More i sutoni
 I daleke zvijezde.
 Voljet ćeš druge pse
 Blagosiljati svoje bogove
 Za dar pića.
 Svakog jutra u ogledalu.
 Vidjet ćeš poraz.

* * *

Dobro
 Shakespeare je zamalo spasio
 glavu. Ne zaboravi to. To je nešto što moramo
 uvijek imati
 na umu. Nauči
 preživjeti. Uvijek je
 malo
 vrijedila
 naša glava.
 Sjećaj se toga.

Sjećaj se toga
 dok prolaze godine
 kao usne Smrti dok prolazi tvoj život
 i prepoznaješ ga u nekom
 isječku
 prolaze
 ptice magla. More se razbija
 o lukobrane. I

ništa ne znači
 ništa, povijest
 gnjilo meso,

ah, i ti,

što piješ sam

 što vidiš sve

ah, ti

što znadeš kraj

 Promatraš

u sutonskom svjetlu

prejasne vanjštine, vidiš kako se nad Carinarnicom

gasi zlato

svijeta, odjednom se umiruje Sreća

u tišini vjetrova, primjećuješ

kako tone grad

vidio si vrijeme u vodama.

I ono što si volio, što si poštovao, pluta

kao otpaci na vodi.

Misli na Shakespearea.

Juan Luis Panero

(Madrid, 1942)

SMRT JE POSLUŽENA

Blistavijom šminkom nego inače

i najupadnijom od svojih perika,

bezbrizno nasmiješen pred novom scenom,

— dugo djelo što mu je već dosađivalo —

meksički pjesnik Salvador Novo

siguran u sebe otvorio je

otezavajuća vrata zaborava.

Mislio je, ne pridajući veliku važnost,

da će ga pamtiti po nekim stihovima,

premda bi on volio drukčije pamćenje:

crteže svojih kravata, svoje usne na nekim mladim usnama.

Prije nego su se zatvorila vrata

zasjalo je po posljednji put njegovo kamenje, njegovo drago prstenje,

obasjavajući — zasljepljujuća duga

bengalskih vatrometa u zatvorenoj noći —
 blijedi sažetak njegovih dana,
 ugašene ruke smrti.

RATNIKOV SAN

Alvaro Mutis: *Cronica Regia*
 komentar

Alvaro Mutis zamišlja mačeve
 poraženo željezo na polju Viane,
 napukle kordoveške i granadske sablje,
 — lijepu i mitsku fabulaciju Španjolske —
 Prije dvadeset i pet godina u kući Astorge
 ili iza užlijebljena kamena u Escorialu
 — vlažna stoljeća zaustavljena u onim zidovima —
 sanjao sam također druge svjetove:
 miris tople zemlje u El Tolimu,
 zvijezde u noći Jalisca.
 Sada, kako bilo, vrijede ozbiljne želje
 kroz literarne fantazije, vrlo važno.
 Toledski mačevi, ovapnjena zemlja Jalisca,
 što su drugo nego artefakti poezije,
 oplemenjene jučerašnje sjene što skrivaju
 ovaj dosadni prezent što traje
 i jednu budućnost snova koja je prošla.

ČITANJE U HOTELSKOJ SOBI

Spon River Antology
 Edgara Lee Mastersa

Malo je ostalo od one hotelske sobe, snijega zalijepljena za stakla,
 od tebe i mene u ljubavi, od sjene tvog tijela u postelji,
 od njujorške galame, od onih dana koje izmišlja sjećanje.
 Međutim, ta knjiga, paper back, sad zgužvana,
 još nas sjeća, simbol drugog vremena.
 I čudno je misliti da ta prljava naslovna strana,
 taj umrljani papir, te pjesme,

bijahu moćniji od nas,
 otporniji od tvoje i moje kože.
 Ali ove ljetne noći poslije toliko godina
 njezine me stranice ne vode u Spoon River i njegovim ljudima,
 — očaju, gluposti, neuspjehu,
 snovima i lažima, tragu nježnosti —
 nego nama, jedne noći u veljači,
 kako se smijemo goli, s knjigom u rukama,
 ne znajući da je u njoj također — očaj, glupost, neuspjeh,
 bila ispisana naša teška sudbina.

NOĆ NA OTOČJU GALAPAGOS

u zagrijanoj trošnoj kabini
 crveni žohar prelazi tvoj usnuli spol,
 drugi zeleni ili crni slave svoj obred,
 besnjeni sanjaju naše snove.
 Odjednom se budiš i gledaš me:
 u tvojim otvorenim očima užas života.

POVRATAK U HOLLYWOOD

Okružen nekolicinom ljudi, tamo u salonu mrtvačnice,
 dotjeran i obojen, »Reklo bi se kao živ«
 — samo se na njegovim rukama primjećivalo haranje alkohola i godina —
 Scott Fitzgerald čekao je na vlak koji bi ga vratio kući.
 »Jadni kurvin sin«, rekla je ispred lijesa Dorothy Parker.
 Nakon toga, da bi već jednom završili komediju,
 ukrali su sanduk u smjeru Baltimorea.
 Ali stigavši tamo, iskrsnuli su problemi
 i usprkos pomnoj dotjeranosti i dopadljivoj obojenosti,
 katolički mu je biskup zanijekao zemlju i blagoslov
 — bila je poznata njegova nemoralnost i griješnost ispisanih stranica —
 Tako je nakon popravka crvenila na usnama
 i prekrivanja njegovih ruku unijskom zastavom
 lijeb bio zatvoren i vraćen na vlak.
 Odonda je njegov leš nastavio putovati i putovati
 uzduž i poprijeko zemlje,

zaustavljajući se ponekad — besplodno —
 na kakvu groblju ili izložen na provincijskim svečanostima.
 Danas je u cijeloj Americi čuven Scottov vlak
 i posljednje vijesti koje sam čuo o njemu
 kažu da je upravo prošao kroz denverski kolodvor
 na povratku Hollywoodu, uspjehu i slavi.

Anibal Nunez

(Salamanca, 1944 – Salamanca, 1987)

PROLOG FABULAMA DOMAĆINSTVA

Ima stvari koje udaraju u oči
 ponižujuće korisno navijene
 višekratno oblikovane nepravde s modelima
 svih veličina i sa cijenama
 pristupačnim svakom džepu
 ... stvari što udaraju u oči
 kao ključajuće ulje.
 I zaštitne naočare na dohvat svakom
 živućem čovječuljku u
 našoj sekciji za domaćinstvo.

VEĆ ZNADEŠ LJUBLJENA

Već znadeš, ljubljena
 sad možemo
 ozbiljiti naše nemoguće snove
 ovaj medeni mjesec u egzotičnu nebu
 putovanje sve uključeno
 pogledi na more intimni
 sumraci revidirani sa strane stručnjaka
 nama nadohvat sve
 romantične tišine
 s novim sustavom plaćanja
 na rate: da izaberemo
 privilegirane otoke ili mjesta

velikog svijeta — onaj je san
 već zbilja —
 (ili da ostanemo ovdje uz pukotinu
 na strani borbe u kojoj još ima vremena
 da proigramo kožu za nešto)
 jedno od dvoje, ljubljena moja, ne zaboravljaj
 da je izbor jedini problem
 koji ovaj sustav pruža.

PORUKA GUSTAVU ADOLFU BECQUERU

*Mračnim kutovima moga mozga šćućureni i goli
 spavaju razuzdani sinovi moje mašte*

Gustavo Adolfo Becquer

Sad po mračnim
 kutovima
 tvog mozga hodaju
 mjereći procjenjujući
 moguće dobitke
 šćućureni
 stručnjaci ne goli
 programatori riječi...
 ne spavaju ni ne odmaraju
 nikad razuzdani
 sinovi i nasljednici
 moćnog nakladničkog
 poduzeća proizišli
 ne iz moje mašte
 nego recimo točnije iz ureda
 u čijem središtu se nazire
 diktafon u obliku
 diktatora mode i podalje harfa
 tvoja harfa becqueru gustave adolfe harfa
 što čeka ruku (ne od snijega)
 koja bi je znala iščupati iz bilježnice
 tvojih vječnih gimnazijalki da bi je
 promovirala u atraktivnu
 predstavljanju na visokoj razini
 čistu od prašine i sjajnu
 sada kad je već sto godina sto godina
 od posljednjeg kochova bacila koji te je odnio.

SIMPTOMI STAROSTI

Više pjesnik ne radi kao prije
 skice od svojih suza
 niti prelijeva svoj pjev prema pjesmi

Sada neposredno kao lišaj
 na goloruku kamenu
 raspoređuje riječi znajući
 da je vrijeme odredilo skicu
 onoga što će napisati za zaborav.

J'AI DE MES ANCETRES

Od mojih vakceoških predaka imam
 razvodnjenu sklonost bezimena konja
 — ništa od kompromisa — i otvorene horizonte
 za duža galopiranja

Kao oni
 poznam mjesta odakle se vide najbolji
 zalasci sunca. Kao ja, oni,
 podliježem pred zakonima i običajima
 pridošlim iz dalekih metropola
 i dovoljno sam slab
 da se ne sklanjam u nevrjeme

premda znam — a oni ne —
 čitati i pisati. Čestitke...

MADRIGAL

Tvoje oči onog zelenila
 koje ne podiže vrijednosti na burzi niti ga pasu atovi
 — atovi su ratoborni konji —

Tvoje oči
 što mi pričaju o plodnim kružnim poplavama.

UVEČER

Uvečer tvoja neprisutnost ocrtava
vjeran zemljovid našeg teritorija.

SUSRETI

Mlaki gips kojim tvoje oči ožbukavaju
moje srce u ruševinama: brza
rekonstrukcija hrama posvećena tebi.

SIGURNOST RASTAVLJENIH LUKA

Na moru koje je potopilo našu kolibu
i mornaričku mapu obješenu u tvojoj sobi
isprekidana crta određuje zonu
gdje će zabrana sidrenja
trajati sve dok postoje mine
i posthumna opasnost da ljubav eksplodira.

RJEŠENJE ZAGONETKE J. DONNEA

Prije nego smo se sreli već smo znali
da smo se samo bili zaboravili.

OBJAŠNJENJE PORAZA

Sjela je na ljuljačku pred
neprijateljske linije, ždrijebala
pucnjeve, smiješeći se: prva
ju je kugla dohvatila smrtonosno
Nastavit će s ljuljanjem
dok nas sve ne ostavi bez municije.

KADIONICA

Neka mi donesu dim rekao je Ciro
i donesoše mu sve njegove pobjede.

LJEPOTA OTIMLJE RIJEČI KOJE JE
POKUŠAVAJU PROGLASITI

Iz osakaćenja kipova
ponekad izbije ljepota, iz
okrnjenih kapitola čiji će listoliki ukras
pasti u korov između ukrasa:
savršenstvo slučaja kojem ništa
ne treba da bi bio simbol svega
što se želi.

Tužna

ljepota — kamen nikad
nije tužan na svom mjestu, nikad
nije bio korov na svom — ona simbola.
Jer slučaj što razbija spiralni ukras,
zaokružuje nerazorive geste,
isti je onaj što uništava ljepotu
zgrada od krvi.

Samo sam ti želio
reći — a izišla su mi dva ukrasa
i tri tužna — da ničeg ljepšeg
nema za me nego vidjeti tebe veselu
i živu.

* * *

Tko, naknadno ispričan, napusti stol usred večere,

da nasamo pregleda svoje sandale
i vrati se, vidi da plamenovi svijeća gore
prema njegovu srcu, da se poslastice
i raspored vina slažu s molbom
izraženom jednoga nadahnutog dana.

U međuvremenu, sudrugovi za stolom — nesvjesno —
 snuju rastanak — ne bez da se pitaju
 o tom odsustvu dužem nego što to traži igra:
 igraju se izlaganja, hine
 svoju solidarnost kao nizanje
 zrna na ogrlici, kako nevino
 izgleda ono što kaže glumac:
 »Ne
 pogodi tako brzo premda znaš.«

BOGOVI I BOGOVI

Čak i prosjaci na Stradi Toledo
 u Napulju stječu svojim lakrdijaškim ponašanjem
 u moljakanju stanovitu latinsku
 otmjenost, izgled stanovite važnosti

Tako nije teško zamisliti *Madonne*
 i velike krilate anđele među najskromnijima

I gledajte jutarnje prodavače
 i profile grčkih
 kćeri s koliko skladne
 ljupkosti izvikuju robu i raspravljaju

Vodonoša s onom
 frigijskom kapom ovjekovječuje galopiranja
 mramornih frizova

To nije slučaj
 s onim tuponosim, neodgojenim i krivonogim bićima,
 neuglednim i nepodnošljivim kao njihovi lažni bogovi
 od čista i solidna zlata.

KOMENTAR ČASNIKA FRANCUSKE MORNARICE UZ KOLUMBOV SPOMENIK

Vrlo blizu umjetnog jezera što prima
 odvodni kanal, napučena aligatorima
 koji čiste otpatke tisuća stanovnika

— nitko ne smeta te nakaze
 u njihovu obavljanju tako korisne uloge —
 diže se, još bez
 pijedestala, veličanstvena
 kiparska grupa koja predstavlja Ameriku
 i Kristofora Kolumba, skupocjeni dar
 bivše carice Eugenije. Uspravan
 i istodobno nježan,
 zaštitnik Kolumbo grli neku
 malu potpuno голу
 ženu, uplašenu ali lijepu:
 tako lijepu da nas
 sjeća — više nego na Indijanke
 u prnjama i odjeći grubih šavova —
 na koju od onih finih
 čarobnih Parižanki odjevenih obijesno.

SPOMENIK WILLSU I BURKU

Dan 28. lipnja, u agoniji, Wills
 povjerava Burku sat i dvije riječi
 oprostaja za svog oca
 Nakon dva dana
 hoda Burk pada iscrpljen,
 traži od svoga sudruga da njegov leš ostavi
 bez ukopa pod suncem
 pustinje u kojoj je
 zacrtao putove svoga stoljeća

 Dana 30.
 uranja lice u pijesak, gleda Južni Križ
 i njegove se oči gase

 King je izluđen lutao
 šumama oplakujući svoja dva gospodara...

Slijedeći ga, Howitt je
 našao kosture koje su urođenici
 bili pozorno prekrili
 granjem

Uz

Burka, s njegove desne
nalazio se njegov revolver

II

Spomenik koji im je
posvećen
sastoji se od granita i bronce; podnožje je
ukrašeno reljefima
što predstavljaju četiri scene
— od
triumfalna polaska iz Melbournea do
kobna raspleta —

U blizini se diže
Državna riznica i Palača
komunikacija.

MAIN-STREET (SALT LAKE CITY)

Ne obiluju stabla: uzduž
ulice konjanik
živinski jašući na mršavu kljusetu
prolazi u galopu:
njegovo je lice obojeno grimizom. Kuće su
od nepečene cigle i dasaka; na nekima se
— sa stanovitim arhitektonskim pretenzijama —
ispod nabacane žbuke
pomaljaju opeke
Natpisi prekrivaju fasade:
The store: dvije riječi
i u sredini slon modre boje. Vučena
s deset konja, poštanska kočija
Wells Fargo & Company
privlači našu pozornost. Ima prodavača
na magarcu, nogama, preplanulih rudara...

Stari gospodari ovoga tla,
Utahi,
ulaze u grad u grupama
Iza njih idu njihove žene

Hodaju uzdignutih glava i provjeravaju
 različite izložene predmete
 u izlozima, čuvajući
 izgled dostojanstva i ravnodušnosti
 Samo kad vide ogledala gube svoju ozbiljnost
 i neki plaču

SA CILJEM DA OBDARIMO NAŠE MUZEJE

Prevrnuli smo najveći mogući
 broj tih kostiju.
 Pronašli smo dvije prekrasne kljove
 I uvijek kad je to moguće
 proučavamo oblik u kojem se spajaju
 snježni kristali
 (na brodu postoji mikroskop)

Čini se da Stvoritelj čezne
 da pokaže svoje moći čak i
 u najzabavnijim i najtajnijim
 predjelima Zemlje

(Brzina zvuka pri temperaturi od - 34
 centigrada 317,52 metra)

U Sibiru nam samo nedostaju
 narodne pjesme
 i pivo.

RECEPT TAKOĐER VALJAN ZA LJUBAV

Postoje dva suprotna načina da se profanira vodu:
 predati rijeci da odnese
 smrdljive serpentine, tvorničku
 bljuvotinu, fekalne smijehove
 daleko od grada:

netko zaboravlja

da je voda dom
 dom riba

dom algi
dom insekta, dom kristala

Drugi se način sastoji jednostavno
iz zahtjeva da voda bude
kemijski čista.

ČAROBNJAKOV ATELIJER

Vrlo je moguće da će razočarati
nenalaženje lonaca, zadimljenosti
ni vampirskih članaka ni obrađivanja orbita
amena one trave što raste po krovnim vijencima
svetih planina

Pa čak ni
neosvojiva turmalinova svjetla

Čarobnjak se šuplje smije
— jedini sastojak koji ćete uvijek naći —
vidjevši razočaranje.

I ušuti
kad vam drugi lik koji nitko ne očekuje
priča svoju tajnu koja se sastoji
iz naratorove potrebe
za čudnim elementom dok misli
na sretan svršetak za vas
zastrašene junake jedine priče.

PROLAZNA TETOVIRANJA

Postojao je plavi princ koji nikad nije htio
— druge kronike govore da nije mogao —
priznati da tetovira
prolaznom tintom ručne zglobove
točnim brojevima telefona
imenima seljanki i znakovima
koji će mu pokazati raskršća
i let ptica s povoljnim
pretkazanjima

Eruditi se
 slažu između sebe da struktura
 romance otkriva nesvjesnu
 asocijaciju plave tinte s krvlju

Zaboravljaju onog nitkova
 koji ih je samo želio pobrkati: mrzim
 arheološki sloj, povijest
 koja je onemogućila sve moje snove.

KOLONIZACIJA AUSTRALIJE

Prodrijeti u nepoznatu zemlju
 običi njezina skrovita mjesta, njezine šume,
 još je opasnije i riskantnije
 nego opširno
 proučavati vanjske aspekte

(Jer divlja priroda, u prvom redu,
 i do stanovite točke opravdana
 žestina onih što smatraju
 povredom osjećaja neovisnosti
 koji, bez obzira na stupanj
 civilizacije, imaju svi
 narodi...)

Od geometra Oxleya
 koji je 1817. krenuo iz Bathursta
 — stigavši čak u Wellingtonovu
 dolinu — do upravo jučer
 dok si mi govorio o Australiji preko telefona...
 beskrajna lista
 kolonizatora.

BOTANIČKI VRT U SIDNEYU

Gdje se miješa i brka
 najrazličitije cvijeće:
 tu se nalaze orhideje, kaktusi, fikusi,

sve vrste grmova i palmi:
 crnogorica iz Norfolka i uljna repica iz Queenslanda
 zajedno s meksičkom anonom
 i mangustanom iz Singapura
 Nalaze se cijele šume:
 španjolski maslinici,
 damare pacifičkih otoka
 i palme iz Cejlona:

za svečanih dana
 radno pučanstvo rasprostire
 ubruse po travi:
 nema neskladnih glasova; ne događa se ništa
 neprijazno; ima reda i galame
 Igra se kriket i pleše
 Pod stablima započinje
 Zlatno doba.

PARADISAEA PAPUA

Ženka nema ništa značajno
 njezino perje prelazi
 iz bijelog u *beige* u mekim preljevima

Ni za sve zlato na svijetu
 ne bih preuzeo neugodnost
 da pregledam mužjaka ni kad stigne
 do svoje pune ljepote. U tom pogledu više volim
 povjerovati svjedočanstvu vjernih domorodaca

Te ptice
 usprkos tome što sam vidio neke od njih
 u sužanjstvu
 izazivaju želju da ih se naganja
 u njihovim rodnim šumama

Ali da bi ih se iznenadilo u lovu
 Nužno je u potpunosti biti odjeven u sivo.

TREMECENSKE NOĆI

Bilo je apsolutno potrebno
 proputovati Alžir
 da bismo razumjeli
 divni mir onih noći s mjesecom

I ako se noćno svjetlo ne pojavi
 dovoljna je jasnoća zvijezda
 da bismo vidjeli najmanje detalje krajolika
 obavijena u svjetlosnu sjenu.
 Duboki mir onih mlakih noći
 ima nešto, ne znam, vjersko

Samo kad se kukavički psi beduinskih naselja
 probude lajući
 začas se raspršuju naši snovi
 i naše tlapnje.

ENTUZIJAZAM MLADOG DEMOKRATA

»Med floridskih pčela
 mekši je i profinjeniji od vašeg meda:
 Naše pčele pasu pelin
 što daje lagano gorku vrlo ugodnu aromu
 Nemaju kraljice ni žalca: slobodne su
 i sasvim bezazlene
 Od njih smo preslikali naše ustanove«

I, ponosan zbog trijumfa što se očitavao u njegovim očima,
 uzeo me je pod ruku i gurnuo na put
 dok je intonirao prve taktove...

VRH SV. CRISTOBALA

U onom što je bio atrij a sada prelazi pseto,
 neoprostiv motiv u prljavoj ruševini,
 podne crta među obasjanim
 otpacima i crnim sljezom kreveljenje bestijara,

ždrijela raspuklina:
 uokrug te jedinstvene slike
 vrh brežuljka nad pritiješnjenom rijekom,
 ne poznaju te nedavno pristigli stanari, sva
 njihova mašta zaokupljena je lakšim prostorima,
 budući da si ti — sklonište onih koji podnose opsadu —
 za njih smetnja, opasan znak
 onoga što se ne razumije jer se ne ponavlja.

Jose–Miguel Ullan

(Villarino de los Aires, Salamanca, 1944)

* * *

da imaju subotu
 i sina
 ali subotu
 ne
 a sin
 kažu
 da u Njemačkoj
 kažu

(DRŽAK)

Luisu Fernandezu

Bio je mlad pjesnik, jedva poznat.
 imao je pred svojim usnama
 zeleni zemaljski raj, brodice indiga, sive
 slobodne noževe, žarke oblike žutila,
 neporočne
 kosti bez groznice, zavedeni ptičji lijepak
 tisuća plodnih jabuka,
 zabavu
 s rupama izgnanstva, bukaru
 da nazdravi drugom nebu
 i perje
 gdje se zaustavila pomrčina...

Onda je
 iz svoje dobi i svog straha,
 grebući,
 stigao do tajne
 i pogasio svijeće.

* * *

Slobodu, sličnu reptilu, molio si
 za tvoj jezik i tvoju košulju.
 Neka sve
 bude mladost u magli!
 Ponos:
 ni oprostaja ni prtljage.

I tvoja je proračunatost bila čudo pobune
 prema najplodnijem mirisu. Bilo je
 cvijeća lijepa kao prijateljstvo;
 ali nitko
 nije poljubio tvoje usne
 kad si napokon stigao.

TESTAMENT

glas je glas
 mrvio je
 na komadiće plodne riječi

... krotka čeljust,
 grimasa tvoga brata,
 tajna slina, agonija
 koja je kadra da ti dade prvo posjedovanje,
 posljednje već (oh krvavo tijelo),
 naslijeđe ovog psalma, tuđu zemlju,
 bijeg zauvijek, zatočenu slobodu...

glas je glas
 ne postoji
 ne postoji novi miris
 zatvorite moje kapke

* * *

Ukrašen s dva prilagodljiva šešira i motovilom pljuvačke u prsluku, ustajao je vrlo rano svakog dana da bi posvetio tri duga sata skidanju masti. Sinoć su prenijeli njegovu kožu na javno groblje

Pere Gimferrer

(Barcelona, 1945)

* * *

Zaljubljeni nose ružu u prsima i ponekad se ljube između buke suncokreta i propelera.

U kliničkim se hodnicima nailazi na latice ruža koje je napustio vjetar.

Učenici zabadaju svoja pera pod nokte i lagano pritišću dok ne poteče krv. Neki osvanu mrtvi pod zadnjim klupama.

Bit ću zaljubljen do smrti i moje će ruke drhtati uzimljući tvoje ruke i moj će glas drhtati kad se približiš i gledat ću te u oči kao da plačem.

Konobari poznaju te mušterije što u zoru traže telefonski žeton i uzalud nazivaju, potom vješaju slušalice, traže rakiju, uspjavaju se nasmiješiti, razmišljaju o svom životu. U te sate noć je modra ptica.

Započinje hladnoća i plave se djevojke drhteći gledaju u izlozima. Tiho se gasi rominjanje zvijezda.

Svjetla u blještavu staklu oponašaju sjetni sjaj proljeća, njegova tmurna uzbuđenja modrine, njegove cvjetove sumpora i živa vapna, krik pataka što zove iz zemlje mrtvih.

* * *

U telefonskim kabinama
 postoje tajanstveni napisi iscertani ružom za usne.
 To su posljednje riječi umiljatih plavih djevojaka
 što se raskrvavljenih dekoltea sklanjaju da umru tamo.
 Posljednja noć pod blijedim neonom, posljednji dan pod
 halucinirajućim suncem,
 ulice nedavno natopljene magnolijama, žučkasti farovi patrolnih
 kola u zoru.
 čekat ću te u jedan i pol, kad iziđeš iz kina — a u taj je sat
 već mrtva u Depou ona čije je tijelo bilo grana orhideja.
 Ranjena u noćnim pucjavama, zbunjena reflektorima na uglovima,
 išamarana u night-clubsima
 moja istinska i blaga ljubav plače u mojim rukama.
 Posljednje pojašnjenje, dovrtljivo i čisto:
 to svjetlo što zaustavlja prolaznike
 i staloženo im priča o svom djetinjstvu.
 Glazba drugog vremena, pjesma u tempu čijih smo starih nota jedne
 noći upoznali Evu Gardner.
 djevojku umotanu u svijetli kišni ogrtač koju smo jednom poljubili
 u liftu, u mraku između dva kata, a imala je vrlo modre oči i
 uvijek govorila vrlo tihim glasom — zvala se Nelly.
 Zatvori oči i slušaj pjev sirena u noći posrebrenej svijetlećim
 reklamama.
 U noći su vrele modre avenije.
 U bazenima i barovima sjene grle sjene.
 Na tamnu su se nebu borila zvijezda
 kad je umrla od ljubavi,
 a bje kao da polako udiše neki miris.

PJESMA ZA BILLIE HOLLIDAY

A smrt
 nitko nije čuo
 premda je govorila vrlo blizu mikrofona
 S plinskom maskom je slala poljupce djeci
 Lady Day ranjeni se galebovi vraćaju u svjetlost luke
 čudan plod u zraku osvit se udaljuje
 S mačem s rukavicom s kristalnom kuglom

magnetski staklenik za ribe spilja prošlosti podmornica pod
 plimama što sijejavu
 Lady Day koliko ljubavi u jednoj mladosti koliko pogrešaka
 koliko propričanih popodneva kakva žudnja kakvi električni
 jasmini
 koliko mrtvih cow–boya kao trubadura smiješak na usnama što se
 prelijevaju krvlju
 rikovi na ulicama manifestacije raspršene pod Voltinim lukom na
 zalazu sunca i žalosne nezbiljske zgrade
 Lady Day ljubav kao vretence
 lovac vretenaca
 Lady Day kako nam polako dolazi iskustvo sve zadobija smisao
 sređuje se kao krajolik u očima kad nakon buđenja prelazimo
 preko perzijana
 ili pokušavamo srediti riječi u
 pjesmi

Lady Day

Životinje ranjene u šumi naše oči što traže što žele
 što želi ovaj glas u vjetru jeseni hrta i njegov ulov raspršene
 u hladnoj tami vremena
 vješto ukradene kao karte iz špila godine naše mladosti
 Zatvorili su kuhinju s dva okretaja ključa
 Ne daju nam marmeladu ni slatkiš od trešanja
 ni ljubav ni smrt čudan plod što ostavlja kiseo okus.

Marcos Ricardo Barnatan

(Buenos Aires, Argentina, 1946)

ŠUMSKA PJESMA

Prije nego se probude kiše, kad
 rastu sjene bilja i premeću u golotinju,
 kad u svom sjaju luduju zvijeri
 žudnje dalekih plaža
 zvjezdano lice podiže svoj lik,
 posrće preko glava preplavljenih rosom
 što hrani duše pravednika.

Svitanje zanesenih vrela na zemlji
 ranjenoj drevnim ratnicima, bezvremenim kneževima,
 bolesnim od pjene, dima i pepela mrtvih.

Zemlja krvarećih ljepota, grozničavih insekata,
 utočište zabranjenih i plemenitih izvora,
 područje nevine prikaze smučene među gazelama,
 što izabire put i otvara vrata
 gdje uvijek isparuje odgovor.

San je, poput ogledala, prevara,
 zamka postavljena pred najfiniji pijesak,
 uz najmodrije vode, tužne
 kao hodočasnikov obred.

Nitko ne čuje ledeno pucketanje munje,
 nema rominjajućeg svjedoka u jasnu svjetlu,
 ni usana ponuđenih kao divlje mladice,
 tek samo goruće obećanje što obuhvaća magle,
 besmrtnu i nijemu samoću čuvara.

O UGROŽENOM PERJU I VJEČNOM BIJEGU

Mallarmé

Koji je kristalni brod donio sablast?
 Crna ptica sa svojom porukom ispisanom
 u dubokim očima čarobnjaka.
 Modra pjena šutljivih zvijezda,
 tek nadgrobna ploča, mjesечеvo općenje, željezne ograde
 što se monumentalne dižu iz sjena
 i ranjene svjetlom nestaju
 u snježnoj lavini oblaka i stubišta.

Postoje mramorne glazbe u dvorištima,
 napuštenim dvorištima skrovite puti,
 hladne himne koje udaljava šum mora,
 drhtanje iza prozora, bijelo mišičje.

I u spokojstvu osamljene tratine,
 zeleni otok, možda međa poljupca,
 povijuše što grle balustrade,

penjući se u darežljivu tijeku
gorućim faličkim stubovljem.

Zavjese obojene u tamnoj krvi,
krik ili jasnoća gole ljubavi,
snježno ogledalo za mrtve ptice.

CESTA ALEPA

Montale

Postojala je sjena
Arhaična ili čista u kamenu.

Zemlje nije bilo
Bijeli Mjesec sfinga.

Danas je ogledalo riječi
Mrtvo vrijeme izgubljeni cvijet.

Cesta istočno od Antiokije.

TISUĆU I JEDNA NOĆ

Umrijet ćeš kao Altazor u osvit zore.

Neizbježni prelazni nož
Vlažan prostor za tvoje aramsko ime.

Zvijezde što krvare bez odgovora
Poznavale su nasilnu tajnu
I beskonačnu magiju počela
Pouzdam se u tamni bitak svog tijela.

Izmislio si bezdan i pticu
Kao zmaj rođen iz zrcala.
Ranjena sadašnjica vječna slika
Tvoja gola himna u noći.

Oh, Natanov sine
Preživljavaču ushićenja.

THE QUESTION ANSWERED

Šutke sam pitao prosjake
 Za onog koji odgoneta tajne
 I obnavlja trenutak i daje život.
 Onoga koji crta znakove na crnu mramoru
 Onoga koji briše prošlost i bol
 Onoga koji nas vraća na izvor.

Tekućasta i okrutna galama spustila se s neba
 Tako strašno bijela kao svijet
 I bijah nepomični gost u ruševinama
 U gradu od soli i modra oka
 U kišama i posljednjim zalascima sunca.

Vidjeh u ogledalima voda ozloglašeno lice
 Vidjeh mutnu sjenu smrti
 I leš sljubljen s kipom.
 Vidjeh moje tijelo u dubinama vremena
 I umorno vrijeme moga tijela.

Ne vraćaj se nikad, rekao je glas.

Guillermo Carnero

(Valencia, 1947)

UKRCANJE ZA CITERU

Sicut dii eritis.

Gen. III, 4

Danas kad tužna lađa kreće
 sa svojom sjajnom jednoličnošću
 želim ostati na obali, gledati
 kako se boje slijevaju u moru pepela
 i dok vjetar mekano zviždi
 užetima i grivnama zlatnih grifona
 slušati u mraku daleka
 vesla, svjetionike, i biti sam.

Mnogo sam je puta vidio iz daljine kako kreće,
 njezina zvona i brokade i njezinu glazbenu igru:
 gromkost njezina blještava glasa
 obreda skrivenih draži
 i mudrost staru kao svijet.
 Gledah je kako grabi pučinu
 lagana pod ljupkim teretom snova,
 snova koji ne ponizuju i koje iskupljuje snaga
 labirinta mašte
 i obojene grimase polena
 raskoš vesela i mudra,
 nikako osobine straha i zaborava.
 Ponekad sam također putovao
 pokušavajući vjerovati i biti sretan
 ponavljajući u ritmu vesala:
 ovdje završava kraljevstvo smrti.
 I u meni nema mržnje
 nego nespretna čežnja koju ne ispunjavaju
 akrobacije volje,
 i stanovita nezahvalnost bez veće dubine.

DISKURS O METODI

U ovoj će se pjesmi izbjegavati unutar mogućeg, imajući u vidu vjerodostojne pojmove »iracionalnost«, »spontanost« shvaćene kao svojstvene ovom zanimanju, upotreba ili spominjanje neposredno prepoznatljivih termina kao pripadajućih repertoaru lingvistike; ako ih se upotrijebi bit će:

- a) podčinjujući to nesustavnom načinu, što se opravdava razlogom da će onaj koji ih bude mogao čitati u istinskom smislu imati podjednako prisutan i njihov kontekst;
- b) priznajući da, u svojoj djelatnoj vrijednosti za uzvrat ove pjesme, mogu lako imati, u tradicionalnoj Estetici ili običnu govoru, odgovarajuće jednoznačnice — na taj način izbjeci će se optužba znanstvenosti i druge slične i neće proizići zakinuto štivo u svojoj poetskoj mogućnosti — premda sva stručna terminologija zahtijeva, kroz svoj tajanstven i pretpostavljeno točan smisao, veliku poetsku vrijednost. Poetski naboj proizlazi iz nepredvidljivosti, ili kazano drukčije: iz dvojbene artikulacije između razine izraza i razine sadržaja,

između dvije krajnosti: jedinstvenosti značenja,
što ujedinjuje obje razine u jednu; i potpuna neizvjesnost
što proizvodi kaotičnu poruku.

Nazvat ćemo prvi nedostatak poezijom borbe
ili na neki drugi podjednako junački način;
a drugom nećemo dati ime: mislit ćemo na Artauda
i gluposti kao l'absurde me marchat sur les pieds itd.
Kad naučimo izbjeći obje mane
obnovit ćemo pamćenje: kako ljudski razum
voli promatrati izmjenično konkretno i apstraktno
kao protuotrov hipostazi općih pojmova,
i tako ćemo začeti dvije vrste pjesme: »sintetičku«
temeljenu na općenitosti i jeziku koji joj je svojstven,
i koji ova knjiga zove »varijacijom« —
drugu »analitičku« koja izražava detalje i baca svjetlo
na varijaciju; zvat ćemo je »figura«.
Ta dvojaka artikulacija pjesničkog izraza
jest ona nazvana Escala de Osiris sa strane firentinskog Neoplatonizma.

RUŠEVINE DISNEYLANDA

Lukava djevojčice (bez ikakve zlobe) onda,
sklona samo našim tužnim igrama
zbog zanosa nedavna preobraćenja,
tko će ti prigovoriti tvoju pokornost, nečasnu
na kraju krajeva, glamouru
odabrana plutajućeg leša
kojeg smo bez sumnje svi ponekad
voljeli?

ili onu
nastranost sisanja — pohotna lubanja
Mana Raya što nesuvislo guta riječi između tvojih dojki
WAS IST DADA? WAS IST DADA? WAS IST DADA? —
Upeterostručeni oblik vibriona.
Tako smo proveli mnogo noći
šećući bez cilja
beskrajnim rubom riječi.

PIERO DELLA FRANCESCA

S koliko istančanosti njegove kretnje
stavljaju svjetlo u bijeg, okomitost,
osamljenost figura čini simbol nedostatnim,
apstrahira zrak, prekorava floru,
jahači podliježu
vrtoglavici dodira s njegovim sjajem.
Nema rane, krvi, žuči: nisu premise.
Uspravnost tkanine, razapinjanje platna;
posljednja instancija rajске boli
tjeskoba nebesa, krnjih stožaca.
Geometrija tijela
i neodlučna upornost njihova jedinog izraza:
nema žuči, mnoštvo
nije nagovještaj zla, nije znak štete.

TERSITOVE RIJEČI

Ta je zapaljiva bomba Helena, ljupkost zatiljka
okrunjena aureolom prozračnih vlasi.
Oni koji su je ljubili besmrtni su tamo, u zimskoj zemlji
ili su pak ostarjeli s prebijenom nogom
iščašenom da bi isprosili koju čašu vina —
a ja, krivonogi grbavac, sjećam se ponekad
naprasne razdražljivosti ahejskih vođa
dok bi raspravljali umjesnost borbe,
sigurno nadahnuće kakve junačke pjesme
što pjeva ovaj pohod i njezino tijelo božice:
prah za onoga tko je nije ljubio, njezini stihovi dim.

Staračka je slabost ono što upaljuje ovaj rat.

Leopoldo Maria Panero
(Madrid, 1948)

MARQUES DE SADE

Umro je na Siciliji u dobi od dvadeset i sedam godina
ime i pojava tijela
bez duše u tijelu umirao je u crvenoj igri

pjena na ustima, vlažni zvukovi
i lubanja utamničena među ponjavama
ranjiva tema što se odupire riječi
izrečena kao tišina, kao praznina u tekstu
nadutosti, sumrak nad posteljom
dok udo isparava u zanosu olova.

MUTIS

Možda sam bio romantičniji kad sam
marljivo skupljao kamenje
i govorio na primjer, pjevajući
iz sjene u sjenu,
zatečen vlastitom tišinom,
na primjer: »treba
preorati zimu
i postoje brazde, i ljudi u snijegu«
Danas mi pauci toplo domahuju iz
kutova moje sobe, i svjetlo oklijeva,
i počinjem sumnjati da je točna
beskrajna tragedija
književnosti.

Leopoldo Maria Panero
(Madrid, 1948)

ZAVODNIKOV DNEVNIK

Nije tvoj spol ono što tražim u tvom spolu
nego da uprljam tvoju dušu:
 defloriram
sveukupnim blatom života
ono što još nije živjelo.

FRANCISKU

Nježno kao opasnost prešao si jednog dana
tvojom nemogućom rukom krhku polnoć
i tvoja je ruka vrijedila moj život, i mnogo života

i tvoje su gotovo nijeme usne govorile ono što je bila misao.
Proveo sam noć priljubljen uz tebe kao uz stablo života
jer si bio nježan kao opasnost,
kao opasnost ponovnog življenja.

REKVIJEM

Ja sam mrtav čovjek kojeg zovu Pertur.
Tko zna hoće li moje ime još nešto značiti
na ljudskoj večeri: pepeo na stolu
ili hranu za vino.
Barbari ne gledaju u oči dok govore.
Kao žena na dnu sjećanja
ja sam mrtav čovjek kojeg zovu Pertur.

* * *

Ženko koja si šutjela među mojim bedrima
od svih usluga koje sam ti mogao obećati
dugujem ti ludost.

* * *

Pjesništvo razara čovjeka
dok majmuni skaču s grane na granu
tražeći uzalud sebe same
u svetogrдноj šumi života
riječi razaraju čovjeka
i žene proždiru lubanje s toliko životne
gladi!
Lijepa je samo umiruća ptica
razorena pjesništvom.

MOJOJ MAJCI
(potraživanje ljepote)

Slušaj kako u noćima šumi svila
i bez zvuka pada na pod šalica čaja
kao magija
ti koja imaš samo slatke riječi za mrtve
i nosiš u ruci veliki svežanj cvijeća
da bi čekala Smrt
što pada sa svog ata, ranjena
konjanikom koji je pritišće svojim sjajnim usnama
i noćima plače misleći da si ga ljubila,
i govori iziđi u vrt i promatraj kako padaju zvijezde
i tiho ćemo govoriti da nas nitko ne čuje
dođi, slušaj me govorit ćemo o našem pokuštvu
imam tetoviranu ružu na obrazu i štap s ručkom u obliku patka
i kažu da za nas kiši i da je snijeg naš
i sad kad izdiše pjesma
kažem ti kao dijete, dođi
napravio sam dijadem
(iziđi u vrt i vidjet ćeš kako nas omata noć)

Ana Rossetti
(Cadiz, 1950)

VRT TVOJIH UŽITAKA

Cvjetovi, dijelovi tvog tijela;
tražim da mi se vrati njihova srž.
Među svojim usnama stišćem
rastrgano gladiolino udo.
Priljubljujivala bih limune tvom torzu,
njihovi tvrdi vršci u mojim prstima
kao visoke djevojačke dojke.
Moj jezik već poznaje najnježnije žljebove tvog uha,
školjke.
On pozna tvoj momački ležaj,
i miriše po tvojim bedrima.
U mojim bedrima sadržim mokre stapke
cvijeća. To je cvijeće dijelova tvog tijela.

BIJELA GLADIOLA MOJE PRVE PRIČESTI POSTAJE PURPURNA

Nikad više, oh ne, nikad me više
 proljeće neće zaskočiti svojim jasnim nagovorima.
 Ne vjerujem nabreklom mirisu
 bijele gladiole, satiniranim mješavinama
 starih misala.
 Čini se kao dječji mrtvački pokrov,
 njegova je pojava tako čista
 da je, bez zlobe, predočujemo
 pogledu serafinskih djevojaka.
 Pa ipak, kakva li prelijepa mamca,
 nikad svadbena pjesma nije našla boljeg podučavatelja.
 Tiho, već posjećuje noću spavaće sobe,
 uvlači se u snove
 i budi djevice tvrdom neljubaznošću.
 Nikad više, oh ne, nikad me više
 proljeće neće zaskočiti svojim jasnim nagovorima.

STANOVITA FEMINISTIČKA SEKTA DAJE PREDBRAČNE
SAVJETE

»Nemilosrdno obrađivana automatom
 koji vjeruje da je izvršenje okrutne dužnosti
 pitanje časti.«

Andrea de Nerciat

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
 Žurimo s pljačkom naše prtljage
 razarajući ratni plijen naših tijela.
 Osjećam kako neprijatelj diše s druge strane zida,
 lakomost se proteže među njegovim nogama.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
 Ne daji rasipno njihovu maču,
 oh muška srećo, neoskvrnjeni himen.
 Neka u bijelom malju naših ruku
 pukotina izgubi svoju tjesnoću.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
 Već su rasprostrli plahte
 i upijajući baršun je spreman

da nas obore florete
i noge promoče makovima.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
Prije nego što pobjednik obeščasti
tvrđavu, i pokaže svoju skromnost
u haranju hramskog blaga,
uvijek je bolje predati je plamenu.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
Jedinstvena pljačka: bačene u groznicu
za naše dobro sažgat ćemo
naš vlastiti miraz. Neka oholi pobjednik
ne dobije pravo muškoga prvenstva.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
S tajnim izvorom ovlaženim
Venerinim napitkom,
mokre od užitka,
predvidimo Prijapa.
I opijmo se žeđu naših tijela.

I ljubimo se, lijepe djevice, ljubimo se.
Prebirući po narančinu i limunovu cvatu, uživajmo, uživajmo
u nagradi koju su čuvala naša bedra.
Muško će udo, hitajući da nas probije,
tamo gdje je očekivalo vrlinu, naći javnu kuću.

NEISPOVIJEDI GILLESA DE RAISA

»bio je ispružen na chaise-longue, i držao u svojoj
bijeloj ruci ružu bez mirisa.«

O. Mirbeau

Tako je divno kad se uvučem
u njegovu postelju, i moja putujuća ruka
bezbržno odmara među njegovim nogama,
i otkriva glatki stub
— njegovo tamnocrveno i sočno krunište
imat će okus jagoda, pomalo peckav —
prisustvuje neočekivanu izrazu

njegove anatomije koju još ne zna
 upotrijebiti, pokazuje mu ružičasti spoj
 neodlučna prsta, dok mu se u perfidnim
 i točnim mjerama pruža
 ohrabrenje. Divno je izopačiti
 kakva dječaka, iscijediti iz djevičanske
 utrobe tu urlajuću nježnost
 tako sličnu posljednjem hropcu
 umirućeg, da je nemoguće
 ne nastaviti ubijanjem dok izbacuje sjemenje.

MALI WRANGLER

Moje umiljato srce odjednom napadnuto.
 Samo zbog toga jer se divilo više nego što je dopušteno.
 Samo zbog toga jer se cigara nalazi u ustima
 i ovlažuje u njihovim sočnim svilama.
 Jer izazivačka košulja pokazuje
 tvrdi štít njegovih prsiju,
 i snažna ruka izlazi iz kratka rukava.
 Samo zbog toga jer se noge, savršene noge,
 unutar najtješnijih hlača, preda mnom rastvaraju.
 Rastvaraju.

SVETKOVINA LJUPKA IMENA

Izabirala sam ti imena u svom molitveniku.
 Nisam imala drugog učitelja.
 Njegove su stranice uronjene u tako strašnu ljubav
 poticale moju žeđ. Nježno otvarale
 neobične putove u mojoj — dotad
 poslušnoj — krvi skrećući je,
 uzbuđujući sablasnu bjelinu
 kojih sljepoočica djevojčice kad bi odlomci,
 najljepše riječi, ulazili
 u moj nevini jezik.
 Moja prva milovanja bile su prisege,
 moja ljubav samo imenovanje tebe

i bol dragi kamen
 u ganutljivu karanfilu tvoga ranjenog boka.
 Moj je pogled plutao neprestanom menstruacijom
 goruće kadionice i moj je puls rastao,
 ponavljajući bez prestanka zanosnu vijest
 prema ormariću od šarena stakla.
 Svjetlo se miješalo s tvojim imenom,
 skakalo poput srca među narodima
 i umorni misal padajući iz mojih ruku,
 budio biljne bakroreze
 kao sedefaste prevlake kalendara.
 Smjerne pločice u tilu,
 bliješteći, s pričesnog klecala
 najavljivahu moje olakšanje.
 I ponižena, zaljubljena, ja sam
 poluotvarala moja usta, dok je moje tijelo primalo
 cijelo tvoje tijelo.

Luis Antonio de Villena

(Madrid, 1951)

KONSTANTIN KAVAFIS PROMATRA SUMRAK

Znao sam ponekad da su zakučasti
 sni bogova preorali zemlju,
 i onda su svi mislili na plodno
 i rašireno izobilje.
 I svakako, postoje palače izobilja,
 zovite ih noć ili zalaz, usne
 nekog kneza na kojima su niknuli dragulji.
 Ali mislite, mislite vrlo ozbiljno
 da smo već nosili sve vrste tunika,
 beskorisnih ili s teškim vezom, da, kao misao
 koju sada imaš o koptskim samostanima.
 I sa svime time još nismo hodočasnici
 što se novatorski približuju zapaljenu gradu.
 Iza mojih leđa more pokazuje boje
 zubi što se rađaju iz blagih

mirisa s kojima pozdravljamo svakog dana.
 Ne, nisu se oplodili naši snovi.
 Oni su bogovi bili previše
 lijepi i previše savršeni;
 mislite, prijatelji, da ljudima
 kao što smo mi rođeni u odsutnoj
 polusjeni maloga drevnog dragulja,
 ne znače ništa strukovi i torza
 uravnotežena u vrlo teškom zakonu
 simetričnosti. Skromni, uvijek smo
 davali prednost ugojenim i mračnim
 bedrima srđitih feničkih božica.

Teče godina 410. i Alariku
 neće uzeti još dugo da opljačka Rim.

SIEGFRID UMIRE

Nibelungenlied

Na kraju bitke ratnik pada
 na grubu hrid kraj rijeke.
 Gol, jedva mladac, krv
 u njegovim rukama, jorgovan u očima,
 i zrak polako miče njegove plave duge vlasi.
 Tijelo još čuva napetost
 bitke. Toplinu mišića. Junački

kret. Ima krvi i zrak miriše po travi.
 Orlovi šire svoja uzvišena krila
 nad junakom koji je dao svoj život za ljubav
 i ljepotu. Svima beskrajnim ushićenjima.
 Mladi bog predan vatri i krvi,
 njegov poraz je pobjeda. Zbog njega (i njegovih vječnika)
 svakog dana dostižemo viđenja bogova.
 Mi, trom Imperij na kraju rasapa.

(Sa španjolskog preveo:
 Boris Maruna)

PJESME O POSTOJANJU

Duje Kesić

U PREDSKAZANJU

U predskazanju
bješe
iskupljenje
pred zvijezdama i suncem
pogubno svjedočenje;
u meni
os svjetlosti
daleka uspomena
obraćenja
nestvarni zemljovid
vaseljenog
nesuglasja;
samouništenje
uraslo u sebeodržanju
preobražava se
u promisao:
nijeće dohodnik
s jedne od više strana
nestanka
izlazak
kroz ozračje
oskudnog neba,

vavijek
ne-pomak
u ishodištu
ovozemnog nedohoda
neprekidno on
uznik
od sebe
u sebi iz sebe
vascijeli pomak
Više nikad

IZ PRADANA

Knjiga zatvorena
ili otvorena
rukom
ili vjetar?
Vidjelac
na njegovu
sliku i priliku
stvoren,
prepoznatljiv
iz pradana
rukopis njegov,
znak za znakom
iz raznoglasja:
zloumina
oduvijek naslijeđena
na trpniku i nebu;
mukohod raspućem
razdvojenih vidjelca i nebosklona
u bezmjerju
I
da li se ikada
zbito
(ili će se zbiti)
sjedinenje?

POMIRENJE

Prisjećajući se
 neprestance
 rodoslova, izopćenik
 vršcima prstiju
 prevrće zapise
 izvornika:
 kas konja i uzvik
 konjika
 zaustavljeni
 na rubovima planine,
 molitva
 raba božjeg i
 zemaljskih velmoža
 drhti
 u pukotini ne-vremena,
 nema nade
 u svevid
 u dubokoj provaliji
 razrješenja,
 konačno razčovječenje
 iz svoda, iz rana
 prorokâ,
 prah kostiju naših
 nas zasipa,
 uokolo modrikastog
 leda
 na obje kocke
 crvene oči
 i nitko se
 ne usprotivi
 pomirenju

NEUSLIŠAN ZAPIT

Tik
 do vjetrometine
 pored
 sustajućih kiša

nijemoća
 koja prosvjeduje
 povrh
 silaznog leta
 noći
 u iscrtkanom padu
 po zelenim vlatima
 trave,
 odsjev
 u neuklonjivo
 (ne) odvrćen
 rekonstruiran
 u neuslišan zapit:
 Kroz zadano?
 Unutar neomeđenog?
 Vrh raznolikog
 izdvojen od perifernog
 priziv:
 van od tog svijetla
 urezanim tijekom
 spomena,
 izdubljenim koritom
 ispijevanja
 lutajući pjevač
 na dohvat — siluete
 isparavaju — iz samobivanja
 u nikad uobličeni
 svemir

IZGNANSTVO

Sagledavaš
 u pustari odreknuće:
 izgnanstvo
 nedostupno sluhu
 zbiva se
 kroz pramen
 zvjezdane sumaglice
 praiskonskim slijedom:
 povremeno

zastranjenje po žljebovima
 opne,
 sasvim s daljeg kraja
 razčovječenje
 za razčovječenjem,
 manjak putova
 tlima
 raspucalim neplodnim,
 mladi je god
 blještavim sječivom
 usječen
 u neizrecivo proročanstvo:
 predaješ se
 osekama i plimama; ne–tjelesan
 na stratištu očekuje
 očovječenje

NA PRAIZVORU

Na praizvoru
 odbačen je blagoslov;
 dubine
 vječitih nebeskih uništenja
 otiscima sandala
 u pustinji
 su razotkrivene,
 hodočasnik
 prinosi svetodarje:
 pjesmu nedopjevanu,
 tugu neiskazanu,
 lutanje beskonačno
 po vrelim krakovima
 zvijezda,
 čvor nejasnih obrisa
 rastvara se:
 nečije se suze
 kotrljaju
 zvjezdanim padinama
 u razmak
 krajnjih točaka

mjesečeva srpa, hodočasnik
iz bunara
dohvaćenu vodu, izvezenu
kometskim odsjevima
izlijeva
po stijenju i raspuklinama;
nijedna kap
nije kanula
u otekla od žeđi
posve izobličena usta

ISTONOĆJE

Plam slame uzgori
u predzorje
očevidac dočas pak
mine,
ruke vazda sklopljene
poslanice otposlane
u noć,
s tisućama jezika
za istonoćja
ne izrečeš
riječ,
ne ugasiš danju
voštanicu,
nađe cestu
do bezvremlja,
prstima otvaraš
srebrnu školjku
uminuća,
zubljom razbuktava
srce
rascvale tmine,
vraća se zaboravljena riječ
u predjele
njenih očiju, pridodaješ se —
na slijedećoj postaji
zanoćuje —
vlažnim dodirima

truljenja;
 to sebe prepoznaješ
 (i NJu)
 na razbijenom zrcalu
 ispisana poruka
 neisporučena;
 ruke vazda sklopljene
 poslanice otposlane
 u noć

TALIONIK JEZIKA

Ukletnik
 sazvyježđima luta, rukama,
 poput povjesma
 odmotava
 ovojnici slušnog, bezbojnu,
 nad sudištem
 predočuje raskrižja:
 na stapnici
 do zračnog
 kamenja
 mijena tamnih zvijezda,
 skraćuje se
 talionik jezika
 na prirublju žitja
 da ne skonča
 uz prasak — ukletnik
 preimenuje nebo,
 ni bljesak od sebe
 ne daje
 u sljepilu novorođenih
 kristala, zaleđenih,
 u zjenici tvoga oka
 lomljive jezerske površine
 postavljene
 pored tebe, tebe
 i inih
 njena slika, točkast prelet
 mjesečevim planinama

nađene
srebrene kosti jezika,
on preimenuje nebo,
one pokušavaju izreći:
sebe samog
ne dokučuje

REŠETKAST PROZOR

Rešetkast prozor
Moli!
Onostrana dubina
vrvi pticama,
zov od zova gromoglasniji
možda tih,
uz tresak snivaju
na panju
naslonjena vrata;
skrućuju se obruči
valjda pucaju
rebro po rebro
led se ne topi,
pahuljice zasipaju
posteljini, sljepačkim
se štapom
opipava prtina, slušaj:
Ave Marija
u sutonu, oko drveća
po kamenju
sveobuhvatni prst
gasi vapno;
to si ti
sin svoga sjemena
sjeme svojega oca, opet
se ne sjećaju
lanjske žetve,
zakasnjelo putovanje
iz crljenice
obrnuto postavljeno,
obrnuto postavljeno

željezo uz meso,
 na guvnu uz smokvu
 zaželjena dobrodošlica,
 nebu, u noći
 za tvoje odsutnosti
 pomno pribrojen
 rešetkast prozor

ISTINITA SVJEDOČANSTVA

Voda je isječena
 na kriške
 očima bez zjenica
 Eliptične
 Prsti
 hrapavi, otekli
 od studij, modrozeleni
 otvaraju srce
 Sklopi ruke!
 Meso je pojedeno
 iznutrica bačena psima,
 karavane ne sustaju
 u bespuću,
 na kamenu
 otisak potkovice
 u škrapama
 skrivena pjesma:
 — preobrazio si se u sjeme —
 na put se krenulo
 sa štapom i zavežljajem
 u travi osim suza
 razlistavaju se
 istinita svjedočanstva:
 uzaludna hodočašća
 tijekom godine,
 rijeka premoštena
 mijehovima,
 u mijehu strelica
 na četvornim dlanovima
 životne crte.

kratke, duge,
izbrazdane, bez pritoka,
spoznalo se
nikamo se nije stiglo,
u zubnoj caklini
pohranjena svjetlost
iščekuje

NJIHAJ

Pod vratom omča
Sunce:
okruglo oko, toplo
truplo ucervano, zlehuda
sličnost
zvijezde i krijesnice,
slutilo se
pokloni se i zaželi,
bilo je zaboravi
nije se trebalo zbiti
otvorilo se nebo
podvojeno
Milosti!
Spusti ustavu!
Sva težina nogu
na obrvi, cio
drhtaj konopca; istječe
pijesak — vrijeme
iz putova
koji se nadvisuju,
koji se spuštaju,
grgolji krv
oko svakog oblutka,
Danica se zrcali
na istoj
nebeskoj točki
pribijena iglama,
leptir odlijeće
krila odrezana škarama,
u zagrljaju

vaseljenskih zidova
dogodio se njihaj

PRI MUTNOM RUKOVETU SVJETLOSTI

Putuje se
u nedogled
prije svitanja bez
oproštaja, slučajan
iskorak
preko zanemarenog
vremena;
ne ustoličuje se
zakletva
na izlazu iz svjetopisa
od davnine,
pri mutnom rukovetu
svjetlosti
mrtvački ples
ročište se odlaže:
nema ničega,
nitko nije prisutan,
riječi preživjele
nitko ne izgovara,
iz sve-zbilje
pomalja se netko
u prijašnjem obličju
u pljesnivom bakrorezu
urezan:
odijeljen od kostiju
svojih, napušten od očiju
njegovih,
na rukama
što se stvaraju
prašina
odbjeglih svjetova — čije
mjesto u vjetru?
Usne sriču,
koje riječi? Prsti se grče,
što se ispisuje

pod vjeđama?
U ne–prisustvu
ptica,
pri mutnom rukovetu
svjetlosti,
kamo se stiže?

OD PRVIH ZVIJEZDA

Od prvih zvijezda
bez pokojnog sank
bdeći, uznesenik
iz tmine nesagledivog
svoju svijes lomeći
k nebesima uzlazi
uzidan
u sebe–zaborav
utjelovljuje se
u sve–jedno;
na okretištu je
darovnica odbačena
prva a ne posljednja
za pragom
ostavljena, tragovi
cipela od vratiju
prisega novostvorenim;
kad bijah
ukopan na trostrukom
raskrižju
prodavali su se
lažno kovani svjetovi
za pridošlice,
dok nisu progledali
prstima su obrublivali
udubljen utok
vaskolikim olucima
žitja;
diljem stubišta
za onemoćala srodstva
godina i klica

gadljiv silazak
u sebe–neznanstvo

U RASCJEPU

Ostao si
u rascjepu, ne samo
u prolazu
na njemže život mira pne*
zrak si, prisutan
u sebi u vrijeme ploda
osujetio si
preostalo vrijeme
u povratku,
od pamtivijeka razlomljen
kad sam se vratio
bio nisam, nisam bio
bijaše otvorena školjka
da li sam bio nad vodama?
Silazio sam u odmaku
sebe
zrakastim ljestvama
Za rasta
bilo je sunce, tu i tamo
bio je mjesec
iza svakog oka,
on;
gdje on bježe?
Ne ohodi me**
prisižem
osuđen
na opstanak

* na kojem je život svijeta razapet
** ne ostavljaj me

ONO ŠTO ISPJEVAH

U pradubini
šutnje
neartikuliran glas
kroz njena usta
prionjuje
na tvoje glasnice,
neuhvatljivo sazvučje
riječi
izvire
pod jezikom:
sve se kamenje
kotrlja natrag
u spremište glasova,
slogovi
izgrađuju nemoć
rečenice
Tko govori?
Rasplinjuje se
Tko sluša?
U nutрини poremećenog
kružnog toka riječi
prolazi onaj
koji ne čuje
sav obrastao
u mahovinu
odlazi u ne-sjećanje,
prepoznaj
ono što ispjevah
krvave moje riječi
pred nebom
pred čovjekom, ne jecaj,
imaju oblik zvona
i šute
i tebi i meni
nama
svima slušaj!

IZA ŽUTOG OBZORJA

Iza žutog obzorja
pod zvjezdanim sjenama
kao da nije
od tog svijeta,
osuđenik
koji varku predstavlja
začinje se i počinje
nemoćan
da se izbavi,
nenađen
u svom ispunjenju
ne otvara
prolazan put,
tamo gdje se
tragovi razdvajaju
on čini rub;
neizbrisiv križ
konačno pomirenih
se gubi u hroptaju
izgnane duše:
gospode,
ako i odložiš kosu
svejedno će
čista krv
poteći

IN HORTO MORTADORI

Nijedan ugovor
za Uvijek
nije zapečaćen,
nijedan vjetar
neće utihnuti
u njenim kosama
iz tuđih sjećanja,
smrtonosna igra gladijatora
in horto mortadori
od mora

a gdje se more
tada zbilo?
Pri valovlju
galije uz uzdrhtala
jedra bijega
sve u polomljenoj urni:
kosti, snovi
versi
in horto mortadori:
masno crno blato
stapnica
svih nas
jest bila
jest postala
in horto mortadori

U PIJESKU

U pijesku
ne među zvijezdama
razabire se govor:
u istim zrcima pijeska
u raznolikim zvijezdama
u lutanju hodočasnika
u svetim činima pustinjaka:
oni što su tražili
naći ne mogahu
oni što sveti s ishodišta
postaše
onkraj ognjišta
nađoše sebe i ine
van poslanja i pomisli
za padanja istijeh zvijezda
po nebesima
krenuše
drugačijim putovima:
bi nova zemlja i nebo
na sjecištu
raskrižja,
napjevima iz nepijela

posvećuju se
čini očišćenja:
imaj milos
bitja od moga
do prijelaza jednog svijeta
za diobe
onako kako se latice
rastvore

POD SJENOM VREMENA

Na poziv
se nije odazvao,
sam po sebi
razdijeljen
na odstojanju
od sve-života
uranja
u neprohod svojih
hodnika:
slze rone
poričući ne-riječ,
oko njih i gore
seobe:
stvoren za rasklada
mora i nebesa
uklesan
u silazak i uspinjanje
tuđ počinku
u zametku
izlazi iz
počela pepela;
godinama poslije
vjetri
ga u pepeo vraćena
raznose beskonačjem

BEZDOMLJE

Cjelov lažan
ili neodjek
nebesim' izvire
Tko koga traži?
On
daje ulje
u bezdomlju
za svjetiljku
da zatreperi
preostalo vrijeme
Zač mi tužiš
duše?
To nije tvoje
uzašašće
k oblacima nebeskim,
krivotvoreno ogledalo
nas prati,
zar pepeo je vatra,
što slijedi?
Biti jedino tu
gdje to?
Da li ima ulja
da svjetiljka
zatreperi?

ODVAJANJE

Bijahu znaci
sa zvijezda
odraženi na zemlji
kroz nezacijeljene rane
naše i njegove
u riječi preobraženi,
iz dola do na vrh visa
iz mora na žala
prikrivenom stazom
koja razdvaja san
od neba

u večernjem obimu
 sjenovite lokve,
 pred vratima
 vjetrovitog krajolika
 naboranog od hrapave kore
 odlazećeg mora
 otvara se
 u požutjelom
 arku dima
 odvajanje;
 iščeznuće azila
 otkucaje
 nezavršen pad
 u san razdvojen od neba
 pokraj lelujavih nastambi
 na trščanim obalama

NERAZDVOJENJE

Svakojeme
 može biti
 oprosta
 izim
 jedinome tebi:
 na križ si raspeta
 na križu ostani,
 nisi razdvojen
 od zrcala
 svoje duše,
 u neodjeku
 glas se kroz opnu probija,
 u neprogledu
 put je
 do prvotnog mira,
 u sučeljavanju
 prestaješ ići vođen
 zvijezdom;
 među nama
 sukrivnja:
 oslobođen od lanaca tvari i

tijela
jezik se preinačuje:
razgovor je prekinut
u bezglasju
prisega se
u krvi potvrđuje

KORAK IZ KRŠA / MISAO NA STRATIŠTU

Petar Fradelić

posveta

ako se i nije znalo što bit će
ako se i znalo
ako smo bili
ako se voljelo
ako se i nije dovoljno voljelo
ako je ikada bilo nade
sanji

misao na stratištu

moja misao na stratištu
sprovedena odredom vojnika
čeka
da je pogube
od nekud boje dopiru
kroz zavezane mi oči
i osjećam ih
kao metalno napinjanje oroza
p u c a nj
crveno se raspada

kao da su mi
 crvene masline
u ustima
znao sam ih jesti
po crvenim krševitim obalama
još sam neki trenutak živio
a onda mi se misao
 pretopila
u crvenu morskiju pjenu

studeni

studeni je
u svelom lišću
u kestenju

vidim te
kako dolaziš
kako trčiš
kako me grliš
kako me ljubiš kako mi govoriš
to huči voda
 to huči voda

u grudima
vrela je od sjećanja
drava još uvijek teče
ulica što vodi do nje jednako je siva
sve
još uvijek je ovdje
vrijeme me
dodirnulo nije

lutam poslije nekih godina
ovom žutom slavonskom zemljom
natopljenom stazama neba

to moje more samo korača

korak iz krša

more će bojom nebu
moj korak iz krša
čime će

pogledaj!
u tvojim rukama zlato je
isprano iz vremena
kroz grudi ti žilom kucavicom
proteklo
u mislima u grumen zemlje
plodne se pretopilo
da grožđe bi u vino
a vino u grlo
tako se koračalo

nebo će bojom moru
u tvojim rukama slutnje
pogledaj!
kroz grudi ti žilom kucavicom
izmiču

tvoj korak iz krša
kamo će

duji kesiću (2)

pokoj tvojoj duši
krhkoj kako pjena
tvojim brižnim mislima
smislu riječ
tvorcu
koji da premosti bi
ovu provaliju ukletu
od sebe do žene
djeteta i starca
do mliječnoga puta

pokoj
tvojim ražudjelim usnama
tvojim drhtavim kretnjama
tvom mraku

ti njedriš put do boga
a sebe ostavljaš samim

pjesniku (1)

kako je teška tvoja zvijezda
riječ
pjesma
ili žena
dok te tišine raznose bespućima svijeta
dok kao žut list otpadaš u slova

misao što bi da se ne vidi
biva
u onostranoj samoći
u zrcalima tvojih krijesničkih noći

na koljenima ti prašina
od pamtivijeka te priziva
otac ti svevišnji splavar bez obala
što na obale prevozi

nijedan cvijet te ne umije zadržati
nijedan miris
nijedna boja

nijedno sutra

dok odnosiš sebe
u daleki ne/mir zvijezda
ostavljaš nam svoju ljudsku odoru
u protoku riječi

riječi
što kapi su na papiru
sa tvog u groznici čela

ovo sunce ovdje tvoj zvjezdan kristal topi
i pretvara te u sve
i ništa

moj plavi prpošni anđele

po tko zna koji put
vraćamo se utočištu
mirisu samoće
onom pogledu
nešto poslije tri i deset
kad reklo bi se da se putuje

čitav dan je slutilo na kišu
njen šum nije se zbio
još ćutim tvoje usne
kao da se leptir razbio o svjetlost
noć što je donijela sve
odnijela sve
sjećaš se moj plavi prpošni anđele
spominjao sam šutnju a govorio
razbijao sliku nas dvoje
negdje na pučini
ovo su njene krhotine
žudio sam te zagrliti
zaustaviti
još nešto reći
ne da se ništa učiniti
moj plavi prpošni anđele
voljet ću te u nedodiru u valama
smiraja
gdje moje tuge mogu na počinak
tamo ću ti prste uplitati u zlatne uvojke
moj plavi prpošni anđele

odora

ne
ne mogu ti reći više
od onog što kazuju ti more i kiše
dok ih osluškuješ u svemu što diše
u svemu što cvjeta i vene
to što se piše
to vjetar neke stare grane njiše
to trepere pod mladim lišćem sjene
od sunca što kroz vrijeme nas nosi
od prvih čežnji do sjedih nam u kosi
to teška je odora
sveg
pa i govora

jedna ljubav (odlomak)

XX

zar ne čutiš strepnju ponekad
u ovo zimsko doba podnevnog sunca
čijim toplim zrakama opijene mi misli
vide tvoju uz moju sjenu

tad izgovaram ti sve one šutnje
što nisu riječi
to od usana otrgnuti oblici
teku poput vode
koja ne spoznaje sebe

ali

mom je srcu kratak dan
sad već trijezan raspoznajem
znakove stoljeća

ovaj gorak mamurluk
okus mjedi u grlu
moj život je

ostavštine i snoviđenja (odlomak)

III

nikako da mi um
kolijevka bude
u ovaj čas
kasan i pust

nakon svih misli

prazne moje odaje
zidova kao noć tamnih

nikako da me njene usne
pronađu u ovaj težak čas
da kolijevka mi budu

slova i slova
isprepletena
iz njene kose
nekad kao vjetar slobodne

u ovaj čas
nakon svih riječi
prazne moje odaje
zidova kao noć tamnih

u jednom svibnju (odlomak)

XXIV
dvorac bih ti ovdje
u njem meku i toplu
postelju načinio
riječi da služe te dovijeka
kad padneš da vraćaš se
toplini u sebi
da nikada ne prijeđeš
granicu
poslije koje više ne postoji
ljubav
već samo pet praznih slova

XXV
ako budu htjeli tražit će me
i dalje i drugdje
ali ti ćeš znati

moja mala ljubavi
kad negdje u nezaboravu
sretneš mi oči
u njima strepnju žal i tugu
što ne mogu na tvoju obalu
a nemam nijednu drugu

povratak (odlomak)

XIX
otišla je

XX
potom danima
godinama
nije me bilo

XXI

kao da me više nikada neće nastati

XXII

kao da sam zastao
u zvuku juga u krošnjama čempresa
u mirisu tamarisa u prosincu

XXIII

u zavičaju pradjedova
među maslinama i vinogradima

XXIV

kao da su me samo kiše
primile u svoj zagrljaj

XXV

kao da su me pronašli žuljevi postanka
jesenje simfonije boja
podno surog biokova

XXVI

ili me je to prekrilo more

my invisible lord/moj nevidljivi gospode

I

bijasmo posve sami

II

celebrum

III

svrh ormara strune nedirnute
šišarke bora
bojanina glina
školjke

IV

luna

V

est terra

VI

bijasmo posve sami

VII

magle slavonskih oranica
jesenji miris drave
kestenja

VIII

bijelo prstenje

IX

tračnice

X

drhtanje kolodvora

XI

deep in somebody soul/duboko u nečijoj duši
in some another language/u nekom drugom jeziku
seven years after/sedam godina poslije

XII

i more već je tu

XIII

bijasmo posve sami

XIV

my invisible lord/moj nevidljivi gospode

XV

in our sources/u našim izvorištima
I can see broken light/mogu vidjeti
only/polomljenu svjetlost samo

XVI

after all your travelling/poslije svog ti putovanja
trough my minds/kroz moje misli

XVII

trough my answers/kroz moje odgovore

XVIII

trough my time/kroz moje vrijeme

XIX

nobody has been here/nikog ne bijaše ovdje
my invisible lord/moj nevidljivi gospode

XX

bijasmo posve sami

XXI

i mrtvi

daždi

I

il calcio di rigore

II

interno

III

treći kat

IV

kbc firule

V

soba broj tri

VI

ab negativna

VII

još

VIII

51 otkucaj u minuti

IX

50 otkucaja

X

49

XI

48

XII

četrdesetisedam

XIII

daždi

XIV

u prosincu

XV

ovog dana gospodnjeg

XVI

kao da nikada neće stati

pred smrt

I

rekoh
morat ću poći

II

kruh moj svagdašnji
žmul dva
vina

III

tja!

IV

pet običnih jaffa naranača

V

ko ugljen crna drača

VI

moje malo sunce ljubljeno

VII

casinó split

VIII

tja

IX

grimizni jedrenjak

X

rasušeni madiri
korbe
korniži

XI

još od maraunskih vremena

XII

strpljivo
strpljivo nebo

XIII

morat ću poći

XIV

iako odlazih
odlazih
odlazih
i ne odoh

XV

tja

XVI

raskuhana imela sa dubova zadvarskih

bošket

krletka češljugara

XVII

bože

XVIII

kakvih li joj bijelih grudi

kakvog li mirisa ljiljana

koromača

XIX

leđero

XX

ventili

semerinzi

kopča prokleta kopča

remeni

castrol ulje

XXI

tja

XXII

kornatske rasute tišine

XXIII

hoćemo li ikada otvoriti zlatna vrata

kišama

prijatelju srebrnih kosa

XXIV

pelinkovac i votka

naš bunar želja

negdje unutar zidina

dioklecijanove palače

XXV

tja

XXVI

sjećaš se palagruškog lovora

svibanjskih kapara

velog žala
prišnjaka
svilaje
sušca

XXVII
tja

XXVIII
bijela bolnica
transfuzija/infuzija
što li

XXIX
dah ili duh
posve
baš posve svejedno

XXX
evo

XXXI
ocu

u splitu
22. 11. 1990.

ono što slijedi

I
vrijeme je bespomoćno
slutim
vode dolaze i odlaze
lišće zelenim i žutim biva

II
postoji samo ono
što se treba dovršiti

III
otječem u prazninu
razgrčem jalovu zemlju
u riječ izvirem
kako bi šutnja bila potpuna
kako bi odlazak bio konačan

IV
neću ti reći da znam
što zbivalo se
kad bih te sretao

V
to se ne da sjećati

VI
znam da su moja bespuća
poslije tebe beskrajna
da su moje misli neutješne
da koraci me nikuda ne vode

VII
ne mogu te zvati ni
moja ljubavi više
tolika su sjećanja
isprala mi riječi
toliki sati bez kraja
sjaja
tolike tame
odnijele su te
nekamo drugdje
u neka druga vremena

VIII
ti počivaš

IX
i gdje li si
s kim si
i da li si
pronašla sebe

X
ovo danas
i ono što slijedi
van mene će

XI
neće me

XII
bivam
van sebe
vlastitosti
pred onim što nisam

XIII
jesam

XIV
ova noć proljetna
što s kišom i jugom
pada na moje bilo

nečija ruka

I
nemoć jezika
da dotakne me potom
bude blag
kao njezina ruka

II
od čežnje
u riječ rastočen
od vascijelbožjidan samoće

III
nazirem tek obrise postojanja
to se misli trse
da me bude

IV
ne
ne vraćaju me uspomenama putevi
niti me ikuda vode
u um silaze jesenje kiše
vodom bivam

V
znam

VI
nemoć jezika svu
kad i na kraju bijaše riječ
riječ bijaše

VI
bijaše
onih silnih treperenja na nebu
što iz duša smo ih zvali
jednom za svagda

rekao sam
da nema nas ne bi bilo ni zvijezda

VII
rekla si
da nema zvijezda ne bi bilo ni nas

IX
onaj strašan ophod sati
silna tišina mora
bijaše više od slutnje mi
bijaše preda mnom
od mene satkana
 mnom otkana
prokletog li beskraj
proklete li riječi
 jezika

X
ne
nikada ne bje šutnje
odvajkad je to vapaj
 ili krik
ili nemoć
 ili strah
 ili bol

XI
ili
kaos u svemiru

XII
ili
 trn ruže
ili
 ukleto vreteno
ili
 poljubac princa
ili
 žaba
ili
 djevojčica sa šibicama

XIII
ne
nikada ne bje šutnje

i kamenje je oduvijek pjevalo
i zemlja
i vjetar
i pučina

XIV
sve
baš sve je disalo

XV
to
što dalo se ponekad u uglu duše
dokučiti muk
kad bi ruka zastajala između dvije čaše
ili
kad bi umjesto o tlo korak zakoraknuo u prazno
to isto
što bivalo je ponekad u uglu duše
kad bi usne zastajale pred cjelovom
u onom hipu
 što baš sve je

XVI
i još jednom
otpočinje nešto
nekom i nečem
na kraju baš kao i na početku
 bijaše riječ

XVII
bijaše nečija ruka

DEBORAH JE RODILA KOJOTA

Zdravko Mustać

PROLOG

bolesne ptice čekaju kućni red
svi nešto čekaju
pružaju ruke
i šire noge
na redu je red

* * *

moj je životopis napisan u snijegu do koljena
u moru do glave
ležah i htjedoh pljunuti u travu
vratiše mi san
vratiše se prikaze s licima mojih bližnjih
nitko ne postoji tako jako
kao ovo more kao ovaj pijesak
ja sam savršen kad me nema
oni što su bili tu prije deset minuta
nisu nikad bili tu
jer mene nisu vidjeli i upoznali
prošli su bez traga
jak sam kao dvije noge u cipelama
kao glava s kosom kao kapa s nosom
nipošto nisam sam jak sam

životinji je ponekad uskraćeno
 da bude u svojoj koži
 ali su zato dani u zrnju prašnjavog puta
 savršeno naslagani u njenoj ispovijedi

* * *

ja sam sjedio u kavani
 došli su s vilama i konjima
 rastrli plijen
 stol širok i obiljem napunjen
 rekoše mi da se sklonim
 ja sam sjedio na ulici i tražio tuđe poglede
 krao masi dah
 dođoše i rekoše sasvim strpljivo
 da nestanem dok me još ima
 ja sam sjedio na pučini
 nigdje nikog do neba
 kiša me otopi u more
 i dok sam sjedio u dubini dobijem naredbu
 da se pokorim zakonima da postanem riba
 ja sam sjedio u ikri
 dugo i strpljivo
 pamtim prazninu samo nju dugačku
 stvoriše od mene vodu
 ja sam sjedio i nije me bilo
 nisam se niti zapamtio
 netko drugi je proživio moj vijek i moju sudbinu
 pamtim samo krađu
 ja sam sjedio u sebi
 rekoše da sam lud
 i da se sklonim s tog mjesta dok je još vrijeme
 sjetih se sebe i bi mi žao
 ustanem

* * *

kolutovi u tami
 pidžame kruže u budali
 što još mjesečari rade po danu
 i pustolovi bez zrna osjećaja
 njima si poslao
 životnu iskaznicu povezanu prolaznošću
 pljusak sudbine

u punoj kadi fosfora
 mučenici su izgubili pečate
 iz mračnog podruma skepse
 kreću ljubimci sreće
 u hladnom krevetu bez dvije ličnosti
 leži erotični kralj bez lude
 zbog njih si postao ti
 sad kad te nema oni igraju kolo
 ako sebe voliš
 ostani tamo gdje jesi
 mržnja je
 opet je
 zaustavi se
 i sebe i korak
 budi i ostani

* * *

uzmem prijatelja
 postavim ga na sredinu ceste
 sačekam prvi auto
 pregazi ga
 gumama krvlju psovkom i plačem
 ja sjednem
 i zabilježim
 minus prijatelj
 plus pjesma

* * *

nemiri koji podrhtavaju
 zbog bilo čega
 izuzetno rjeđe suprotno
 nikad ovako nikad
 i zvuci i
 odnosno u odnosu snošaja
 u bakteriji što leti
 sto dvadeset kilometara na sat
 nastanjuje se u odnosu stolice bez naslona
 konja bez kopita
 i žutih zlatnika
 bijelo mučenje apsurdna
 koji nema nogu
 uspud prst i nokat

žive na rukama
 unuka i otaca
 po njemu i na njemu

* * *

razotkriveno je nepoznato
 lako krhko
 nemilo i tamno i očigledno
 gore zvona svoj posljednji plam
 dim se širi po cijelom nebu
 ptice navješćuju kišu
 uzeo sam plašt opasnosti
 pun sam sebe
 O Božji Bože Budi Mi Bog
 i da te taknem ako umijem

* * *

zvuk snova
 uzima treptavi vidik
 korača po kiši
 i u blatu
 oči umorne sklapa
 nestaje
 i nestaje

* * *

treba u svakom trenutku
 popraviti izgled
 sebe i dušu
 u svakom trenutku dužine dana
 treba namjestiti sebe
 i ostale
 treba kupiti susjeda
 i vrbovati ga za svoje ideale
 u svakom trenutku opasnosti
 treba cijediti gnoj iz starih rana
 stavljati nove obloge
 nanositi nove rane
 treba
 kupiti kišnu kabanicu
 glumiti junaka
 prezirati male

u svakom trenutku života
treba

negirati život
postojati život
ne živjeti život

treba ne imati ništa

veze
bilo kakve

u svakom trenutku umiranja

treba

čekati udarac
pucanj
vješala

treba

javno se spaliti
zabraniti upotrebu vode
bačvu kiseline

u svakom trenutku sna

treba

smjeti koračati uspravno
usporeno gmizati
okretati se unazad

treba

danas i jučer
sutra
pokušati

u svakom trenutku

* * *

u velikom krevetu

u kojem bi moglo
stotine pijanih

dočekati jutro

meni smeta
desna noga

* * *

simon bijaše dobar čovjek
volio je čovjeka i bio mu brat
često je nosio tuđi križ
s rukama prljavim koje nikad nije prao
zato ga je žena ostavljala

zato su ga roditelji zaobilazili
 zato ga je sin namjeravao ubiti
 zato se kćer u njega zaljubila
 on je često gajio nadu u svoj povratak
 za nešto nestvarno
 želio je biti čovjek s čistim rukama
 osim duše sve je imao prljavo
 Simon jednog dana odluči ubiti brata svog
 zbog prljavih ruku
 zbog nečistog križa
 prvi put je oprao ruke i uzeo sjekiru
 i isjekao brata svog rođenog
 tuđa krv razlila se po njegovim rukama
 desilo se
 žena ga je ostavila
 roditelji su ga se javno odrekli
 sin ga je pokušao ubiti
 njegova kći boluje od incesta
 Simone Simone
 riješi se ruku svojih
 jer kažem ti
 bolje je sakat doći u kraljevstvo nebesko
 nego čitav gorjeti u vječnom paklu

* * *

u količini
 i u veličini
 zacrtano već prije
 nedavno
 ali prije
 kao u prošlosti
 sudbinski se hoće desiti
 desiti se uz divlje pokrete
 sa slabim mogućnostima
 još sutra
 još jučer
 otkrivajući svaki dio istine
 i laži
 i laži
 kao brata i dio

* * *

sve pada
 i grane i noge i misli
 i koraci kurvanjske prirode
 i lice
 i tvoji bližnji apsurdni
 i ti
 ima ulica dugih i čvrstih
 i žrtve što čekaju na njih
 ima ih
 barem na dan
 i pomračenja i iščašenja
 i pljuvanja tamo negdje
 i glavom naprijed glavom nazad
 i nekad jednom imao sam i ja nešto
 i tako jednom
 na milost na nemilost
 i uglednih poznanika
 i boležljivih organa
 i mutavih i sasvim bez volje
 da su viknuli prije dva koraka
 ne bih zgazio ni mrava
 ni njega zaštićenog ni tebe zaboravljenog
 ni vas nikad postojećih
 ni uskrsenje oblaka
 ni molitvu obeščašćenih
 primamljivo bijaše
 za vašu dušu
 za glavu
 za juhu od kostiju
 za danas jesi sutra nisi

* * *

veliku sliku daju dvije zapaljene šibice
 jedna na drugoj u obliku križa
 za mene su bili zainteresirani crni vragovi
 ne raduju se ni oni sa zlobnim usnicama vatri
 kako su ženstvena bića
 a mirna kao zore iza noći
 prate moj hod i dah
 u mene su dugo bili zaljubljeni psi
 odbačeni s jarmom na glavi
 nisu imali dlake na jeziku

u noći im svijetle oči
 napustili su me kad sam imao tri mjeseca slave
 razbilo se sedlo i sve je ostalo nesreća
 mene će možda buditi priroda
 zvijeri morske i zvuci
 kante za smeće i nasilna nevjesta
 meni neće biti datuma
 uspomene su slične novčićima
 sad ih imaš poslije ih potrošiš za telefon
 pa ih opet imaš
 i sve se misliš s kim uopće razgovarati

EPILOG

sat da prođe
 i život
 u dugoj misli
 u nama
 kao da se kreće brod
 i nestaje bez kormilara
 dugo
 čak vjekovima se okreće u krug
 i psi bi ga mimoišli
 lupnite glavom u zid da probije voda
 da potone Titanic
 i eto nema više kruga
 okretaja
 ni psa bez osjećaja

KOPULA

Niko Grafenauer

GOST

Skliješten si, tih gost, sâm, nalik na žrtvu,
u duboku sjenu, što sve dublje tamni.
Rasipaš se u sebi, i kao mrtvu
mahovina ti se nad očima nadvi.

Ptica pada s modra mira kao kamen
u tvoj šuplji, u sebe uprti vid.
Pod kožom te steže mučeći plamen,
u kojem izgaraš kao blijedi privid.

U čvrst mir, po kiši, kao po obredu,
isklizne bat sata i rukuje se s časom.
Svijet, obuzdan u zanosnu pogledu,
u dnu mu otpijeva najtamnijim glasom.

Ruku, što u mraku kao dug plamen vije,
režu sve vrijeme guste boleštine.
Ispod hladnih prsta krik ti se izvije
i kao bič se propne do same praznine.

SLIJED NEKADAŠNJEG

Slijed nekadašnjeg, prijelaz: iz sjemena
 formula ruže u ruži dozrijeva.
 u lisnatoj mreži modri lik podneva,
 a zrak stiješnjena mrzla kantilena.

u tihu vidu vremena ostakljen
 spomenar koji opipom omreni
 hrskavi miris dunja o jeseni.
 u polju krik u tihoću usađen.

od ptičja lijetanja, od udivljenja,
 od sjenki zdanja, od arhitektura
 u bljedilu teže: zraka, vode, tla.

spokoj se pretače poput glazura.
 iz muka su istjerana sva imena
 i instrumentima ne prodreš do dna.

...

U jeziku kuća, u trenu slojevi stanja,
 u okoštalu mrazu meka rukavica,
 u oku zrenje, u ulju počivanja
 biserovina, zrak napregnut od klica.

u spomen, u orahovinu utrt sjaj,
 prolaznost neznana u kristalu,
 u kućnu duhu zemljina smijeha smišljaj,
 suza odsutnosti, smrt u zrcalu.

tinktura hladnih zvijezda, zeleni vuk,
 u proziru fiziku udubljen vid,
 kao u drvenu gôdu zgrušani muk.

pečatni izrez, pamćenja stalna nit,
 u paunju šaru ruj zore razliven,
 rubom, tko je mrtav, u zrak proliven?

ARIJADNA

Skioptično oslikan dan,
 cjelovit bez usta, koji traje,
 cjelov u prostoru, samcat sâm
 ni za koga, a što spoj daje,

slast? izmiče davna nit
 bez povratka, iz zračnih crta
 razmaka, njezin lik prekrit
 retušom sna. sjenama priprta

pogleda u vosak zgrušan hlad
 zaborava, puknuti pečat
 samoće, u gipku lûku bića

prolaznosti, a bez prelića
 naglosti, i njezina uzdarja,
 uokrug magično oko sumračja.

...

Sliti mir, intarzija glasova
 i polja, u zraku probodenu
 daljinom, sa soli žestoka
 svjetla, nevidna? u njemu

prelijevanje, grafitni hlad
 samoće, kruti total
 minula i u prazan sklad
 prostora (bijeli integral

svih sati) uklesane ruže,
 most u letu, kralješnica
 samo oblikom, a lak

od volje, u čistu ležanju klica
 bez trajnosti, ispružen
 u rascvjetali zrak.

GLASOVI

Glasovi u glatkoj bisernici osvita,
 izbrušenoj, u sluhu staklena,
 što hladni zrak draži, iznad mûka razlita,
 na rubu prvoga i drugoga znamenata.

vokalizacija, u što zazvoni?
 u zrcaljenju sjećanja zapis čist,
 u mrežama gledanja trajanje stvari
 i u tanku crtu rastrti cis.

u glagoljskom vidu oronula slika
 klizeća jata neprolazna lijeta.
 zaboravljen vonj u rezama jezika.

u zorenju inje, u duhu pirueta,
 durašno zvučno sijevanje besjedâ,
 ni na što otisnjen bakrorez soneta.

SPOMEN

spomen ima neizmjerljivu
 zrcalnu prostorninu
 i u njoj pohranjenu vječno živu
 spomenovinu.

U spomenu najprije živi
 minulost doba.
 Poškropljena živom vodom se izvi
 u nas iz groba.

Spomen nije u crnim dnima,
 već se gubi u crnoj zaboravnosti
 i svoju budućnost ima
 još za sobom, u svôj svojosti.

A nekad spomen izgubi
 svoju čudesnu moć.
 Tada zrcalo ogrubi
 i pade noć.

NIŠTAVNOST

Ništavnost je zabodena u noći
s točkom na i, što je bit njena.
A u njoj točka svjedoči
da ništavnosti i nema.

Ništavnost je neznana strana svega
što je.
Zato je tû kao teža ma kôg opsega
upravo sve.

Ipak se ništavnost nikada nigdje
ne da osjetiti.
Nema je, zato je hoćemo ma gdje
razotkriti.

Nekad se meni ništa tebi ništa prišije,
kao da je ona itko.
Tako poosobljena ona je ono što nije
nitko.

Ništavnost je ljudima moguće samo
slutiti.
I tek kada vječno oko sklapamo,
bitkom biva i biti.

Dušanu Pirjevcu

...

*Dan je zasut letargijom zraka,
dah zakopan. snom zaliveni ćuti,
i obrisi bića, trag u trnilu mraka,
bezlisnim sjenčanjem rasuti*

glasovi u mûku. opip neznanog,
potisnut u suzu? mineralno čist.
plomba ljeta i neproputovanog,
a put? otvoren. u bijelom bijel otis-

ak. s oštrim presjekom, a bez teže,
kristalna ploha vremena: svit-
anje. drugdje: iz predskaza u svježe

slojeve dalji, zid u zidu razlit.
u živu odsuću nožni ugušen krak
i žarkim cvijećem okrvavjeli zrak.

...

Vrijeme molekularno kruži
u trigonometriji dana.
Oko ničeg: rana u ruži,
za listom list pada s grana.

Kolika svjetlosna masa
u zrenju tamnooke leće.
Sniježni sjaj sati, praznih časa*
vječnog, oko duše lijeće.

ZIMSKA PJESMA

Sâm si u mrzloj nizini zime,
punoj mrkih pjega i zbita lišaja.

Dom je,
kada te zgrabi u zatiljku,
kada odlaziš.
Tada ti noć zapriječi put kao bezdan,
u koji slijepac bulji dok živi.

Nikada ne prekoračiš prag,
izlizan od nogu predaka.
Gušterice na njemu leže kao mrtve pjege.
Ma kamo se usmjeriš,
uvijek stane pred tobom
sluzav snijeg, u koji se ponekad
utisne tvoj tamni stas.

* *čas*, u hrv. starijoj idiomatiki: vrijeme, doba, godina, trenutci i sl. (R. Veselić–Frölich, D. Parčić, M. Divković i dr.).

MIJENA

S godinama, tako je rečeno,
zabacili smo istinu, utemeljenu zato
da opstane i druga mogućnost,
i razišli smo se u osamu.

Smisao, uvijek na svome mjestu
u srcu svega,
potroši se od netočnosti i
na zemlji se u mijeni zakonikâ
dešavaju izmjene.

U razgrizlu zraku
stojiš kao okorjelo majčino znamenje svijeta.
U oči ti pada zemlja,
i ti si preblizu mrtvih,
a da bi osjetio smrt.

Poslije, u tami,
u kakvoj se zarodio oganj,
dorasteš, sazrio,
sâm u praznoj kući.

ZMIJA

prah koji trepti kao višak tišina,
prah koji se diže viši od ljepote svijeta,
prah na vrhu, koji iz sebe prelazi u prazno,
a još se istog trena odjednom kao proboden teretom
opet skutri u sebe

prah prah,
sa stvarima prah u sporazumu
u namrštenoj sobi,
gdje se kao vêz među svjetlom i zlom
iz svitka bezimenosti
razvije zmija zastala
usred neodređene kosine,
os iz
praha,
sjećam se.

KAMEN

Nije veći od tišine koja je u njemu potražila
svoje ležište.

Drveće ga zastire crnim sjenkama,

nebo i vode krhaju se o njega,
smrt ga je odbacila.

Već stoljećima je tamo, tako

zgrbljen u osamu
i mučaljiv.
Crne će biti njegove suze
kada se oglasi.

Blizak mu je grobni mir noći
kada je zrak bez lepeta ptičjih krila
i prigušena smijeha u lišću.
Kako u ponoć prisluhnem:
uzalud.

Životom se nikada ne odazove uhu.
Drvo prolazi mimo njega
i trave
i ptice.

Smrt počiva na njegovu ramenu.

DALEKA VEČERNJA PJESMA

Na putovima kojima hodam
među lišćem
uvelim (sva znakovlja znaju samo pastiri
i lastavice prije nego što odlete)
prožima me jetki sjever kao slast.

U staklenu zvonu
tone sunce;
opet taj rast tamna vina,
pijanost i u srcu čist napor ptica u letu.

Dugi klik uplašene životinje
potresa mi grudi.
Kao bronca ječe večernji brežuljci.
Muk na obroncima;
ne pjeva
u zemlji sada zvonka matica ljeta,
cvrčak.

Trnje miluje crna usta.
Rasap je konačni cilj svega;
stojim pred ovim pragom
i gledam
za vijeke pomaknuti svijet
bez imena, što je okrilje smrti.
Više nikamo ne idem. Tko
je nagnjeo biljke na crvenu obzorju?
Mračni pastiri pucketaju bičem
večernjim. Tko?

Noćas osjećam jezu
u pomisli da uđem u praznu očevu kuću.

LIRA

Dobro je, ako si
neznatan list,
cjelivan nježnim usnama dana.

Pa ipak si malo, pozorno uho,
da osjetiš
maticu tišine, koja se svaki tren vraća
na najšutljiviji cvijet.

Tih si
kao zvijezde iznutra i sve
što se tajnama omeđuje, kao i smrt.
A u duši kriješ pjesmu kao začecé što se
u lijetanju glasa o prvom
tankom podstreku vjetra.

OVI I ONI

Ovi hodaju cestama.
 Prašina se o njih prima kao starost.
 Oni iz mraka sjede na pragu.
 Mrke vode mimo teku poput teških jata.

Šuma pak
 stoji kao potonula.

Ovi su se u njoj poizgubili
 kada su se prepustili svojim mislima.
 Oni s maskama, iza kojih nema lica,
 dočekali su ih mačevima.

U kišnim noćima, kada se ugase svjetla,
 skupe se zle spodobe na obodu zemlje,
 koja se pripravlja
 na nova izdajstva.

OVAJ BIJEG

Weekend

Na goloj koži osjećaš
 dodir umrla svijeta.
 Strah vije oblake.
 Počinje
 kao da tko pjeva, ovaj bijeg,
 u ispuštajima snova
 i na moru.
 Dan subotnji
 kada ustane na rubu,
 zemlju strese
 i ispuni svoje obrise.

Obronci su umorni od sreće,
 zrele kao kiša u nisku oblaku.
 Kožu objuži meki dim, kada krene
 prema noći da doživi svoj srh.

Lijepo je
 tonuti u slatku kretnju
 usred zreloće, kada pada list za listom
 na čovjeka
 rastuća iz mračna korijenja
 do krika iz nabreklih usta.

Nedjeljom, opet se vraćamo,
 svatko sam sa sobom
 i s nedovršenom partijom šaha,
 u zaglušnu muku, zagledani u sebe
 puni srama i zmijske zloće,
 u prazne proboje svakidašnjeg dana
 i obzirno otvaramo vrata
 u svoju povijest.

ZAVIČAJ

Pređa mnom se, s mukom, još neutjelešena u svijesti,
 dáni krajina. Na rub, s vršidbe, iz šume stupi žetelica.
 Sve stvari kao po predahu učvrste značenja.

Ljeto se u kruzima slijega oko zova kukavica.

Oči do zaborava opetuju sve što otkriju.
 U susretu s njima ptice napuste svoja imena.
 Njihov se klik objesi u tišini kao klatno.
 U odušku ispišem svijet do neizgovora sržena.

Nema ruke, koja bi zbratimljena samoćom, kao mač

ukrotila vjetrove. Slabašni mirisi navješćuju oskudnu žetvu.
 Tko stupa pred kuću, u kojoj živi, posivi kao bronca.
 Čovjeka u ovom zavičaju progoni sjena nalik na očevu kletvu.

...

Sarajevo, listopada 1994.

*Noć je odsječena od sna u gradu
 bez prozora, bez svjetla, bez vode
 i izlaza, s ranama, s granatnim
 izlokama u kaldrmí, s kricima i olovom*

u truhu, u zavojima mraza, u kojima se
 leđi ma koja nada, sa sjećanjima
 iza tijesno sklopljenih vjeđa
 i crnih obruba jutra u duši.

noć, noć. htonična noć se svija
 u europsku vremenu iznad nadgrobnikâ
 i parkova, obraslih u množini
 vječna sna bez čempresa i sjenki.

riječi mrtvih se nijemo prevrću
 u prokletstvu živih. Imenima
 i godišnjicama se upisuje na drugoj strani
 svakodnevice smrtna odsuća.

u gviri među dvama kratkim trenucima
 je li i tvoj udio, Siniša? ukliješten u život
 bez iskupljenja gledaš kako se rađa na ovoj
 i na onoj strani isti kosturni dan?

KOPULA

U prisutnost razrijeđeno
 odlijevanje sa svijeta,
 svijetlo raskvašeno iz *daj nam danas*
 ma koje lake
 pregnantnosti vremena.

bačeno. raspeto:
 sidro u duši,
 a na moru jedro.

brazda, putna,
 na otvorenu,
 u daljine razvučenu
 bezobalju.

a pod okom, uvijek o zalasku,
 bez zemljopisnih karata preko sve dubine,
 trajno rastvoreni *periplum*.

pol-
je
i protu-
pol-
je dnevnoobježnih godina i noćnolovna bitisanja,
kopulirajući.

u predaji, čvrsto neizbrisivoj
od obujmljenja, ledenoigličasto doticanje
tisućutrena bljeska u nama,
zagriženo. ruke
i ruke, uprekriž. Kakvo
usredotočenje blizine pod sveudilj
pritiskajućom težinom glasovitosti.

s vegetativnim trnjem su-
bića upleten odlitak nikada jednog,
a u grču stupnjevani sve više i više
s vrškom
rasjemenjene
slatke pljeve. zvučna sastavnica,
ispružena za izgubljenim,
krik,
do uboda zapretan u groznicu zraka,
i usta u živo otvorena rana bitisanja
iznad bijelo zadahnute odsutnosti.

upredena u uski kraj-
grob s dodirom,
sve bliža, gasi se, sjenka i
sjenka, ovulami Ne,
prijestupno sazio za *s njega oduzem*
krvna traga, a jednodušno oko
gleda, otvoreno ni za koga,
sa u nj ostakljenom osjetnom težom jedan drugoga,
i motri.

Kakva potpunost živojedna
razjastva, što traje
bez gubitka u obujmljenju.
Pod kopcima, krvavim podlivima s pogledom,
dvospolno slijevanje
jedne usamljenosti, onih koji su se upustili.

s obrazima privinutim grudima u nikad
 podobnijem smrtnu životu koji diše
 ustima
 stetoskopirano
 i usne, golo,
 zakopano u san.

zre-
 loća podsvijesti,
 pritisnuti spoj snova. žarak,
 izvučen iz bezoke suze,
 sjaji, udjenut u zaborav,
 pod čelom. stelarni čip
 u olovnu testu sna.
 s tragom
 koji prolazi za tebe preko granice nepristupnog,
 u ikonodulični ništa
 ispisano proricanje.
 A kakva dvolikost, koja kuca, položena
 s težinom, srčano olistanom, o bezprstne
 ruke bola?

godine,
 prirasle smrti,
 godine.

daleko izmjereni Zatim,
 razliven: drugamo.

je li božjegраниčni krug
 i krug iznad potonulih?
 i svijet
 s partikulama mrzla onostranosna-
 života pod snijegom?

stih 15., *Periplum*, lat., *Periploos*, gr. znači *oplovidba*, jedan je od središnjih pojmova u zbirci *Cantos Ezre Pounda*. Pjesnik taj pojam u LIX. Spjevu ovako definira:
 periplum, not as a land looks on a map
 but as a sea bord seen by men sailing,

Za bolje razumijevanje: od posebna je značenja znanstvena raščlamba akademika Mate Suića: *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*; Rad 306/1955., JAZU, str. 121–185 (R. D.).

BILJEŠKA O PISCU

Niko Grafenauer rodio se u Ljubljani 1940. godine. U Ljubljani je na Filozofskom fakultetu diplomirao povijest svjetske književnosti 1969. godine. Neko vrijeme živi kao profesionalni književnik, zatim je urednik za dječju i omladinsku književnost u izdavačkom poduzeću *Mladinska knjiga*. Sada je glavni urednik i direktor izdavačkog poduzeća *Nova revija*. Piše poeziju, kritiku, dječju i omladinsku književnost. Neka su mu djela prevedena na važnije svjetske jezike, mada ne u onolikoj mjeri u kojoj je to poezija Tomaža Šalamuna, kojega kritika često dovodi u svezu s Grafenauerom kao njegovim antipodom. Grafenauer također i prevodi, mada ne obilato.

Prvu je zbirku pjesama *Večer pred praznikom* objavio još 1962. godine. Od tada je objavio osam knjiga poezije. Krajem 1996. u uglednoj ediciji *Kondor*, koja je ujedno i najzahtjevnija slovenska edicija, »pri *Mladinski knjigi*«, izlazi mu kritički izbor iz dosadašnjih zbirki, i za ovu je knjigu prije stanovita vremena dobio *Prešernovu nagradu* za 1996. godinu, najviše slovensko književno priznanje. Knjiga nosi naslov *Veze daljina*. Knjigu je primjerno uredila i popratila opsežnim kritičkim tekstom mlada slovenska kritičarka Tea Štoka. U završnom dijelu raščlambe o Grafenauerovoj poeziji Tea Štoka iznosi ove glavne misli:

U slovenskoj su modernoj poeziji Tomaž Šalamun i Niko Grafenauer stvaratelji koji predvode u pjesničkom govoru. Njihovi su opusi po naravi suprotni, po težini i značenju za ovdašnji prostor jednakovrijedni. Oba pjesnika razmjerno brzo prelaze iz faze u fazu. Pišu pjesme koje ne oponašaju realnost, već realnost stvaraju, u izvornoj i neponovljivoj igri s jezikom, po njegovim unutrašnjim zakonima. To je razlog što im je opus tajnovit, hermetičan, od čitatelja traži popriličnu sabranost, od interpretatora uvijek novu raščlambu. Šalamunov je svijet igričav, transgresivan, konstitutivne elemente nalazi u više kultura. Grafenauerov je svijet tome suprotan. On je istinski svečan, najšlovenskiji među modernim slovenskim pjesnicima. Grafenauer je odan srednjoeuropskom duhovnom prostoru, njegovim ranama i traumama. Njegova poezija raste prema unutrašnjosti, u pravilnim oblicima pjesničkih struktura, gdje će dominirati sonet. Sličan je kristalu, kako bi napisao talijanski estetičar Italo Calvino, koji u biti poezije nalazi dva pola, što određuju vrsne liričare. Grafenauer je *poetički kristalan*, za razliku od Šalamuna koji bi bio pjesnik plamena. Sa svojim izbrušenim plohami i mogućnošću lomljenja svjetlosti daje model potpunoga kristalnog lirske oblika. Njegovo je značenje introvertirano, ujedno melankolično. Brusi riječi do čista zvuka i višekaratna značenja toliko vremena koliko ga upotrijebi staklar za svoja stakla da bi iz njih učinio zrcalo. Grafenauerova je poezija zrcalo koje nam neumoljivo vraća sliku naše prolaznosti.

Pripremio i preveo sa slovenskog:
Radoslav Dabo

GONDOLIZIRANI DANTE

(TKO JE PRVI PREVODITELJ DANTEA NA HRVATSKI ?)

Mirko Tomasović

Marko Marulić (1450.–1524.) prvi je Hrvat prevoditelj *Božanstvene komedije*. Njegov prepjev I. pjevanja *Pakla*, međutim, u latinskim heksametrima, ostao je u rukopisu sve do 1952. Prva verzija iz Danteova spjeva na hrvatskom jeziku pojavila se u zadarskom časopisu 1845., ali do sada nije ustanovljen njezin auktor, podpisan inicijalima *V. L.* Moja je pretpostavka¹ da je Vladislav (Ladislav) Vežić (1823.–1894.) prevoditelj glasovite zgrade o knezu Ugolinu (*Pakao*, XXXIII, 1–75) iz *Zore dalmatinske*.² Premda je rečeni prepjev s primatom u nacionalnoj književnosti i u usporedbi s drugim narodima dosta rani,³ u literaturi o sudbini Dantea u Hrvata malo je obrađen, tek spominjan. Proučavatelji te sudbine navode ga s kratkim opisom i negativnim ocjenama, ne drže važnim uglavnom zbog odabranoga prijenosnog oblika. Radovan Vidović u svojoj sintezi⁴ napominje: »Neobičnost toga prijevoda je i u formi po kojoj se razlikuje od svih ostalih do danas: prevodilac je upotrijebio kvartinu, osmerac (koji često ima devet i više slogova pa se elizijama pokraćuje na osam, ritam je nekakav trohejski, rima *ab ab*, pa u svim ovim osobinama slijedi metričku formu tako dobro poznatu iz Gundulićeva *Osmana*«. Sve je to točno osim ocjene trohejskog ritma, a točan je i sud iz monografskoga prikaza *Dante u hrvatskoj književnosti* Frana Čale i Mate Zorića da prepjev zbog »gundulićevske metrike i neprimjerenosti izvorniku«⁵ nije bio poticajan za hrvatsku tradiciju prevođenja velikoga talijanskog pjesmotvora. No, mora se voditi računa o vremenu nastanka prijevoda, tadašnjem književnom kontekstu i atmosferi, zadarskomu kulturnom krajoliku, pa ćemo uvidjeti da izbor Gundulićeva stiha i kitice nije puka hirovitost.

Valja se podsjetiti ranih četrdesetih godina u Hrvatskoj, borbe za jezik, svađa oko pravopisa, zatečena kulturna stanja. U Dalmaciji je k tome preporod kasnio i oslanjao se na dosta tanki sloj intelektualaca i obrazovanih ljudi, od kojih su neki bili odnarođeni, većina jezično zapuštena. Školovali su se na talijanskom jeziku, odgajali na talijanskoj književnosti, a hrvatska se samosvijest oslanjala na »slavnu prošlost«. Gundulićev *Osman*, velikog epskog zahvata i dometa, ukazivao se kao znamen nekadašnjega pjesničkog blagostanja. Po tome spjevu Hrvati su se mogli mjeriti sa susjedima Talijanima, Gundulić se uspoređivao s Tassom. To se zrcali i na stranicama *Zore dalmatinske* u mnogobrojnim citatima iz *Osmana* i u pohvalbenim pjesmama. U broju 9 tog časopisa iz prvog godišta (1844.) objavljen je sonet Davorina Slavjana *Duhu Ivana Gundulića*, u broju 13 iz 1845. Antun Kaznačić pozdravlja pjesmom objavljivanje *Osmana* u Zagrebu; *Zora* (br. 7, 1844.) donosi pod naslovom *Ugodno objavljenje* obavijest o razlozima kašnjenja i skorom izlasku spjeva, prenesenu iz *Danice* (br. 3, 1844.). U Zagrebu, što se dobro vidi iz *Danice*, već od 1836. Gundulić je neka vrsta programa u književnom buđenju i preporođaju, posebno od 1838., kad mu se slavila dvjestota obljetnica smrti. Gornjohrvatski književnici od Štoosa do Nemčića⁶ u svojim su djelima vezani s auktorom *Osmana*, koji napokon 1844. u kritičkom, grafički raskošnom izdanju objavljuje Matica ilirska s dopunom Ivana Mažuranića. U takvom času, 1845., mladi prepjevatelj, možda na nagovor, suočava se s Danteovom uzvišenom pjesničkom riječju i njezinim složenim oblikom. Traduktološka mjerila gotovo ne postoje, jer se ravnaju prema kategorijama »pohrvaćivanja«, »ponašivanja«, metrički sustav hrvatske poezije još nema standarda. Kako, dakle, pretočiti Danteove jedanaesteračke tercine, kad ni taj metar ni ta strofa nisu uopće funkcionirali u tekućoj domaćoj versifikaciji? Odlučuje se, i sâm dionik kulta *Osmana*, za transpoziciju talijanskoga klasika instrumentarijem hrvatskoga klasika, premda posve u metričko–strofičkom smislu različitim. Marulić je heksametrizirao Dantea hoteći mu dati humanističko dostojanstvo, *Zorin* prepjevatelj gondulizirao u romantičkom ushitu za nacionalnim baroknim epom. Gundulić mu je vodičem u uporabi prijevodnog stiha, u sustavu srokovanja, strofičkom ustroju. Posvojio je njegov osmerac s metričkim regulativima u odnosu na broj slogova, kojih počesto ima više od osam. Riječ je o metričkoj konvenciji sinalefi ili sinicezi, vrlo djelatnoj u *Osmanu*.⁷ Jasno je da na takav način dohodi do raskoraka s Danteovim spjevom, koji je obilježen srednjovjekovno–predhumanističkim vremenom i poetikom. *V.L.*, naime, barokizira Dantea; ne samo na toj razini nego i leksičkim i stilskim relacijama. To, uistinu, nije put prema primjerenom odrazu Danteova spjeva, ali ni uporaba guslarskog deseterca (s rimom ili bez nje) dojučih prevoditelja, sve do Ante Tresića Pavičića i Mihovila Kombola, nije vodila cilju. Deseteračka interpretacija Dantea (Stipana Ivićevića, Petra Preradovića, Dragutina Parčića, Stipana Buzolića, Frana Tice Uccellinija) davala je *Božanskoj komediji* diskrepantnu crtu junačkih epskih pjesama, još dalju od izvornika. Traduktološka je zabluda, uvjetovana kontekstom vremena i stadijem hrvatske versifikacije u njemu (silabičnost još nije bila obveza izvan

deseterca), prevoditi Dantea desetercem, jednako kao i osmercem, i njima pripadajućim povijesnim retorikama. Prošlo je, međutim, puno vremena od 1845., dok se ta zabluda raščistila: tek 1928., kada je Mihovil Kambol počeo objelodanjivati svoje prepjeve *Pakla* u autentičnoj tercini s jambskim jedanaestercima. Vežićeva verzija, *V.L.* — verzija, zaslužuje deskripciju ne samo po prvenstvu u prevodenju Dantea, već nam je zanimljiva i sa stajališta recepcije Gundulića, metričke, leksičke, stilske, u ranomu hrvatskom romantizmu. Pogledati je stoga kako je u njoj proveden traduktološki postupak, tj. kako se prevodi izvornik u kategorijama smisla, sadržaja i kako se to oblikuje u inojezični pjesnički medij za primatelja?

Danteov glasoviti »endecasillabo« zamjenjuje gundulićevski osmerac, rekli smo već, sa sinalefama, sinicezama, elizijama, tako da 40% stihova ima »višak« slogova. Tercinu izvornika s trostrukim rimama nadomješta kvartina s dvostrukim (*a b a b*), preslik strofe iz *Osmana*. Znakovito je da se svaka tercina prevodi kvartinom, trostih četverostihom, pa će u hrvatskoj verziji biti više stihova nego u talijanskoj. To znači da se postiže ekvivalent u broju strofa (po 25), ali 75 Danteovih stihova, jedanaesteraca, pretočeno je u 100 osmeraca. Jednostavno rečeno, sadržaj dužeg stiha ne može se potpuno smjestiti u kraći, pa je potrebno u prijevodu svaku kiticu proširiti za jedan osmerac.

Čim se zanemari jedan elemenat izvornika, pravilo je, to rezultira dodatnim preinakama. Prema traduktološkim kategorijama nejednaki broj stihova, drugačija metričko–strofička transmisija, drugačiji sustav srokovanja označuju karakter pjesničkog prijevoda: u ovom slučaju posrijedi je ne samo prepjev nego dopjev na granici tzv. adaptacije, što je u prošlom stoljeću bila gotovo uobičajena praksa. Ona se potkraj stoljeća počela napuštati upravo Tresićevim prepjevima iz *Božanstvene komedije*, jer se pokazala neučinkovitom za doživljaj izvornog teksta i nedostatnom spram evoluciji hrvatske pjesničke kulture. Prevladana je modernijim poimanjem fenomena prevodenja i estetizacijom oblika u svrhu vjernosti integritetu originala, a taj se proces počeo ostvarivati tek nakon Moderne. Nova su načela i njihova provedba uspostavljeni puno, dakle, kasnije nego se *V.L.* prihvatio prevodenja epizode iz *Pakla*.

Sam izbor epizode svjedoči o prigodnom poslu, jer je pripovijest o knezu Ugolinu, ponajčešće uz ulomak o Paolu i Franceski, predstavljala *Božanstvenu komediju* po antologijama, hrestomatijama, čitankama. Užasnost opisa smrti od gladi, tragični ritam radnje u kojem se humanizira međusobna ljubav roditelja i potomaka, upućuju na školarca, pjesnika početnika, koji je već ispjevao himnu majci.⁸ A prevoditelj je bio pred teškom i složenom zadaćom, te je uzalud od njega očekivati nerealan rezultat, poglavito ako smo svjesni ondašnje razine opće hrvatske pjesničke pismenosti. Mala analiza će nam pokazati koliko je slijedio Danteov tekst izvan formalne artikulacije u njegovu elementarnom prevodenju. Počnimo s dvjema početnim tercinama:

La bocca sollevò dal fiero pasto
 quel peccator, forbendola a' capelli
 del capo ch'elli avea di retro guasto.

Poi cominciò: »Tu vuo'ch'io rinovelli
 disperato dolor che 'l cor preme
 già pur pensando, pria ch'io ne favelli.⁹

Inf., XIII, 1–6

Garnih od jestbin' i nečistih'
 Grješnik oni usta uzdiza,
 Pak ji o vlasih glave čisti,
 Kû iznazada bi izgriza,
 Zatim poče: Tol od mene
 Želiš znati trudne jade,
 Rad kojih mi srce vene
 Pria neg jezik slovo izdade.

Smert kneza Ugolina, 1–8

Vjernost u narativnom smislu zadovoljava, jer je prevoditelj prenio točno Danteovu sliku sa svim potankostima. Očevidno poznaje talijanski jezik. Osmi stih u naporu za rimom izgubio je na razumljivosti zbog složene figure prevoditelja. Rime, već se vidi, zadaju mu velike teškoće, makar u odnosu na izvornik, reducirane. U drugoj su kvartini nešto bolje, pravilna je samo *mene* – *vene*. Samo su tri stiha (5–7) s osam slogova. Podsjećaj su na *Osmana* ne samo kvartine i sinalefe, nego i stegnuti oblik zamjenice *koji* (*kû*, 4. stih).

Nešto je pjesnički uspješniji prijenos vrhunca epizode, dijaloga između izgladnjelog oca i unukâ u »Kuli glada«:

Già eran desti, e l'ora s'appressava,
 che 'l cibo ne solea esser adotto,
 e pur suo sogno ciascun dubitava;
 e io senti' chiavar l'uscio di sotto
 al'orribile torre; ond'io guardai
 nel viso a' mie' figliuoi senza far motto.

Io non piangea, sì dentro impetra;
 piangevan elli; e Anselmuccio mio
 disse: »Tu guardi sì, padre! che hai?

Perciò non lagrimai né rispous'io
 tutto quel giorno né la notte appresso,
 infin che l'altro sol nel mondo uscio.

Come un poco raggio si fu messo
 nel doloroso carcere, e io scorsi
 per quattro visi il mio aspetto stesso,

ambo le man per lo dolor mi morsi:
 ed ei, pensando ch'io 'l fessi per voglia
 di manicar, di sùbito levorsi
 e disser: »Padre, assai ci fia men doglia
 se tu mangi di noi: tu ne vestisti
 queste miseri carni, e tu la spoglia.«

Inf., XXXIII, 43–63

Biahu se probudili
 I stupilo jela vrime
 I skupa se zabavili
 Svak napose snom svojime.
 Od neboge kad tamnice
 Vrata usilno njeko odpriči
 Ja gledati joh u lice
 Mojih sinah brez reć riči.¹⁰
 Ne zaplakah, srce stisnu,
 Plakaše oni i reć poče
 Moj Anselmo času u tisnu:
 Tako l gledaš što t je oče?
 Ne zaplakah; ni odgovorih
 Vazdan oni i noć istu
 Doklen sunce preko borih
 Ne ukaza zraku čistu.
 Dočim malo u tamnicu
 Sunce žarko bi uprlo,
 I četirih sinah u licu
 Moje ugledah lice umrlo,
 Obe od boli ruke ujedoh,
 A oni cijeneć da od glada
 Od naravi miru predoh,
 Ustaše se iznenada,
 I rekoše: Nam je muka
 Manja da iješ naše kosti,
 Ti si ovu put obuka,
 Ti je svuci u žalosti.

Smrt kneza Ugolina, 57–84

Transpozicija je prve kitice korektna, jedino je izraz *zabavili* za *dubitava* preblag (u Kombolovu prepjevu taj stih glasi: »al' zlo usnivši, svatko na zlo sluti.«¹¹). Drugi stih u prepjevu sudim dovitljivim rješenjem. U narednoj strofi sumnjiv je glagol *Odpriči* (stih 62.), jer je riječ o zatvaranju, a ne o otvaranju vrata. Ta je kitica inače pogrešno u redosljedju složena, pa je možda propust i tu

(u konfuznom pravopisu *Zore dalmatinske* stoji *odprechi*, a ja sam to transkribirao tako da se sačuva rima s *rici*; možda je u rukopisu stajalo u stihu 64.: »...brez rič reći.«). U istoj kitici »torre« nije *tamnica* nego »kula«, što je iz konteksta spjeva jasno, ali ne možda iz konteksta same epizode. U trećoj kvartini nema prigovora na podudarnost s Danteom. Stih više i rima uvjetovali su nadodatak »času u tisnu« (stih 67.), koji čak ne narušava ozračje teksta. U četvrtoj pak (stih 71.) opet radi sroka, a bez pokrića u originalu, sunce baca zraku »preko borih«, kao da se javlja u sredozemnom krajoliku. Peta kvartina zadovoljava, štoviše dobro je riješeno teško mjesto iz izvornika (56–57). Kod Kombola:

Kad pade tračak svjetlosti u bijedu
tamnice tužne, i kad vidjeh jadan
na četir lica svoju sliku blijedu,

U šestoj kvartini (stih, 78.) nije na prvi pogled razumljiv smisao, ako se ne svrati pozornost da je *miru* ikavizam, tj. mjeru. Ipak nedoumice izazivlje *predoh* (valjda »predoh«). Ponajbolje i ponajtočnije zvuči posljednja strofa, doslovnije pače nego u izvanrednom Kombolovu prepjevju:

»Mnogo bi manje boljelo nas, oče,
da jedeš od nas; ne žacaj se svući
tu bijednu put, što s tebe živjet poče.

Rime su besprijeorne u trećoj i sedmoj kvartini, te u jednom paru u četvrtoj i šestoj, loše u drugoj i petoj, banalne u prvoj. Osmerac je u 62. »narastao« na deset slogova, u 66. na devet, u 67. i 69. također; 76. stih ima deset slogova, prethodni devet, 77. deset, 78. devet.

Metrički snimak podkrijepljuje gundulićevski ton, koji se vidno osjeća u lepršavosti kvartina sa čestim opkoračenjima, što je, istina, u raskoraku sa svečanim protokom Danteovih tercina, povezanih sveudilj s prijenosom središnjeg sroka u dojučuću kiticu. Ali, opetujmo, prepjevatelju zvoni u ušima kitica iz *Osmana*, i on je osluškuje. Osluškuje i rimu iz tog spjeva, kad rimuje u prvoj citiranoj kitici ovog ulomka *vrimе — svojime*. Vidimo iz kompjutorske konkordancije *Osmana*¹², da se ikavizam *vrimе* (Gundulić rabi inače ijekavsko »vrijeme«) javlja 15 puta na poziciji sroka, često s morfološkim podudaranjem (*vrimе — vašime*), što je upotrijebio i Vežić Vezić Versić Veršić Jakov, odnosno Vladislav Ladislav, *V.L.*. Rimovanje kad se između imenice i njezina pridjeva stavlja veznik (»času u tisnu«, stih 67), istog je podrijetla:

Moškovo je kneštvo glavu
pod tve noge priklonilo,
kad se u boju u krvavu
od tve ruke pridobilo.¹³

Osman, III, 177–180.

Prepjev je protkan i Gundulićevim leksičkim blagom: *došasti, oni* (onaj), *nemil, ćaćko*. Uglavom *Smert kneza Ugolina* iz zadarske *Zore dalmatinske* (1845.) tekst je, koji bi mogao biti uzorkom za istraživanje sudbine *Osmana* u ranoj fazi hrvatskog romantizma.

Taj prepjev zbog svoje vremenski uvjetovane traduktološke zablude nije po naravi stvari znamenit u hrvatskoj tradiciji prevođenja Dantea, jer se ono ostvarilo na drugim načelima odnosa prema izvorniku. Mladi prepjevatelj ipak je nekim potezima naznačio svoju darovitost, a njegov tekst, općenito gledano, ima dvojaku književno–povijesnu primjerenu vrijednost: prvi je prijevod iz *Božanstvene komedije* na hrvatski jezik, specifični je odražaj Gundulićeva *Osmana* u prošlostoljetnoj pjesničkoj baštini. Imao je i odjeka u svoje doba; Petar Preradović, stalni suradnik *Zore Dalmatinske* 1844., 1845., svoj prepjev¹⁴ iste epizode također je naslovio *Smrt kneza Ugolina*, a po nekim leksičkim naznakama vidi se da je čitao, imao pri ruci prvu hrvatsku verziju antologijskog ulomka iz Danteova pjesmotvora.

BILJEŠKE

¹ Predpostavku temeljim na slijedećim okolnostima. Pokušao sam prema svim postojećim pomagalima odgonetnuti tko se krije pod inicijalima *V. L.* Pregledao samo najprije I. i II. godište *Zore dalmatinske* (1844. i 1845.). Inicijali (ili šifra) *V.L.* javljaju se samo jednom, nijedan suradnik nema ime i prezime, koji bi počinjali tim slovima. No, ima dosta priloga potpisanih na sličan način, ima i velikih tiskarskih grešaka. Nada da će se ti inicijali naći u popisu Marka Oreškovića (*Anonimi, pseudonimi, inicijali i šifre hrvatskih književnika*, GZPKH, 32, Zagreb, 1978.) pokazala se uzaludnom. Drugi pravac odgonetke polazio je od promišljanja: tko bi 1845. mogao prevoditi Danteovu epizodu. Medo Pucić, Stipan Ivićević? Oni su pak svoje priloge u *Zori* uredno potpisivali. Antun i August Kaznačić također. Palo mi je na pamet da je preporoditeljski naraštaj pohrvaćivao svoja imena, da su gdje gdje navodili prezimena prije imena. Pomislio sam na tadašnjeg upornog prevoditelja talijanske poezije Vladislava Vežića; tražeći bibliografske podatke o njemu, ustanovio sam, kao bezbroj puta prije, kada je riječ o prošlostoljetnoj baštini, da je do njih gotovo nemoguće doći. Srećom, u ediciji *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925* naišao sam na članak Ljubomira Maštrovića dosta opširan i sadržajan. Vladislav Vežić da je rođen 1823. u Salinama (vjerojatno Solinama) u Dalmaciji. Da je završio gimnaziju u Zadru, a pravoznanstvo u Zagrebu. »Još kao đak surađivao je u *Zori dalmatinskoj* i *Danici*.« Slijedi prikaz njegove profesionalne i književne karijere. Umro je u Varaždinu gdje je službovao (javni bilježnik, odvjetnik), g. 1894. U prikazu su navedeni glavni mu prijevodi (Foscola, Chateaubrianda, Molièra, Goethea). Iz literature mi je bilo poznato da je Vežić u Zagrebu 1852. bio pokrenuo biblioteku iz romanskih književnosti (*Vienac francezkoga, talianskoga i španjolskoga zabavnoga književstva*), ali da je projekt nakon prvog sveska propao. Vežić je, dakle, gajio prevoditeljsku vokaciju, što potvrđuje više njegovih prepjeva, upravo s talijanskoga

jezika, u *Danici*. Na što se odnosi Maštrovićeva eksplicitna tvrdnja da je surađivao i u *Zori*? Pregledom prvog godišta tog časopisa nailazimo na nekoliko priloga, što ih podpisuje *Žakan Jakov Vežić pridivkom Versić*. Prvi je u broju 5 pod naslovom *Majka*, »pismica« u stihu i strofi Gundulićeva *Osmana*. Drugi je u broju 49. iz iste 1844. a epski obrađuje Miloša Obilića (poslije je Vežić napisao dvije verzije epa o Nikoli Šubiću Zrinjskom, pjesmu pohvalnicu Kačiću također pod nazivom *Milovanka*) u deseteračkoj maniri. U potonjem slučaju podpisao se ovako: *Žakan Jakov Vežić pridivkom Versić, slušatelj mudroljublja iz Vinjerca na Matiev dan 1844.* No, u broju 12 jedan esej o događajima iz XVI. stoljeća i pjesma *Tamničar* nose podpis samo *Vežić*. Ako se to podpisivanje ne odnosi na našeg Vladislava, zašto onda Ljubomir Maštrović, očito dobro obaviješten i iste zavičajne pripadnosti Zadru, tvrdi da je surađivao u *Zori*? Znakovito je još da se u pjesmi *Tamničar* izmjenjuju osmeračke gundulićevske kvartine i sestine »na dubrovačku«. U *Danici* pak Vladislav Vežić objavio je devet priloga, većinom pjesama, od 1845. do 1848. Prema *Kazalu po autorima* prof. Antuna Djamića (reprint *Danice Ilirske XIII–XIV–XV*, Zagreb, 1972.), tekstove je Vladislav Vežić podpisivao na razni način (I. Vezić–Versić, Vežić–Veršić, Vezić), pa je prema tome očividno da je to ista suradnička osoba iz *Zore*. Čim je došao u Zagreb, uključio se u *Daničine* auktore. U *Zori dalmatinskoj* iz 1845. više nema priloga Vežića Versića. Od te godine preselili su se iz Zadra u Zagreb, gdje je Vežić počeo studirati pravne znanosti, postao od »žakana« gimnazijalca sveučilištarac. Od 1846. do 1847. u *Danici* priopćuje tri prepjeva s talijanskoga nepoznatih auktora (usp. N. Badurina, *Talijanistički prilozi u časopisima iz preporodnog razdoblja*, zbornik *Hrvatsko–talijanski književni odnosi*, III., Zagreb, 1992., str. 370), dva su u desetercima, jedan u osmercima i strofi nalik Gundulićevu *Osmanu* (*Igračeva ljuba*, *Danica*, br. 2, 1847.). Istodobno u *Danici* (br. 19, 20, 21, 1847.) na uvodnom mjestu vidimo *Začinke* (»od Vežića«), ciklus ljuvenih pjesama, što su po metru, kitici, metričkim regulativama, rimi, imitacija Gundulića u prvom dijelu ciklusa (br. 19). Štoviše nad njima je *motto* iz *Osmana*.

To su stihovi:

Ja po sebi ne imam vlasti,
ako milos tva me ostavi;
tí uzdrži, za ne pasti,
pod tve krilo tko se stavi.

Osman, III., 145–148.

Citirajmo jednu kiticu iz Vežićeva pera:

Iz njezinih modri oči'
Jarka svjetlost toli izhodi,
Ko iz sunca od istoči,
Kad se tihim jutrom vodi.

Začinke, *Danica*, br. 19, 1847.

Usporedimo obje kitice s jednom iz prepjeva Dantea:

Nu ako iz riječih mojih izhodi,
Premoguče sjeme, koje,
Izdajniku nečast plodi,
Riječi i suze čut ćeš moje.

Smert kneza Ugolina, *Zora*, br. 37, 1845.

To je isti metrički rukopis, utjecaj Gundulićeva leksika je također evidentan. Rima *oči – od istoči* javlja se u *Osmanu* četiri puta, izraz *od istoči* čak 16 puta (Željko Bujas,

Kompjutorska konkordancija Gundulićeva »Osmana«, Zagreb, 1975., str. 220). Vežić Vezić je, nema dvojbe, bio pod jakim dojmom lektire Gundulića, slijedio mu pjesničku artikulaciju. No, zamijetiti ćemo i korelaciju između »začinke« i prepjeva Dantea (*izhodi*), pa ćemo zaviriti u navedenu konkordanciju *Osmana* (str. 216) i uvidjeti da se »ishodi« rimuje četiri puta, jednom s *vodi* čak. U prepjev sa svih strana inače nadiru raguseizmi, gundulićizmi, kao i u »začinku«. Nije, dakle, samo riječ o metričkoj imitaciji, nego i o stilskom i leksičkom posvajanju na identičan način. Prema tome, držim da je Vladislav Vežić načinio i prepjev *Smrti kneza Ugolina*. Inicijali pak V. L. označivali bi Vežić Ladislav. Vladislav (Ladislav) Vežiću bi bilo pjesničko, hrvatsko ime, što je, rekosmo, tada bilo u modi: Vatroslav, Ognjeslav, Žarislav, Zlatoslav, Vjekoslav, Bogoslav, Stanislav (i Vraz je svoje ime Jakob pohrvatio u Stanko), Zorislav, Želislav (usp. Parčićev *Rječnik – Hrvatsko–talijanski*, Zadar, 1874.). Sklonost Vežićevu da tekstove potpisuje kojekako već smo utvrdili, igra s inicijalima i autorskim šiframa bila je i u *Danici* i u *Zori dalmatinskoj* uobičajena i česta, kadšto i zagonetna. Nadam se da smo jednu zagonetku riješili, i da je to zavrijedilo ovu opširnu bilješku. U prilog atribuciji *Smrti kneza Ugolina* Vladislavu Vežiću činjenica je da su se tada u Dalmaciji javljali mnogi napori da se prevede Dante, da je taj pjesnik bio prva meta prevoditeljskih ambicija. Uporaba Gundulićeva osmerca i strofe prati Vežića pjesnika od prvih mu objavaka u *Zori* do posljednjih u *Danici*, služi se njima i u prepjevu još jednoga talijanskog pjesničkog teksta, ne samo Danteova. U *Zori* susrećemo niz tehničkih i tiskarskih grešaka, pa je moguće da se to dogodilo i s redosljedom inicijalnih slova V. L., a, kako rekosmo, kadšto je stajalo prezime ispred imena. Pisci tog doba su se često krili pod raznim pseudonimima ili šiframa. Ivan Mažuranić, primjerice, pod B. M., Preradović pod A. S., često upravo u prijevodnim pokušajima.

² Prepjev je objavljen na prvoj stranici *Zore dalmatinske*, br. 37., Zadar, 15. rujna 1845., II. godište, str. 289 i 290. U rubrici *Pjesništvo* pod naslovom *Smèrt kneza Ugolina (Iz Danta)*, koja rubrika pod Kaznačićevim uredništvom od drugog broja tog godišta ispunja prvu stranicu. Pjesnici su Preradović (višeputno), Lamartine, Byron, Janko Drašković, Stanko Vraz, Luigi Carrer, Ana Vidovićeva, Manzoni, Ivan Trnski, Antun Kaznačić, Mirko Bogović, Vitorelli, Ivan Filipović, Bürger, Stipan Ivičević, ne računajući prigodnice i pučke pjesme. Ivan August Kaznačić je, naime, *Zori* želio dati što jače književno obilježje, uvršćujući i reprezentativne europske pjesnike, sam ih prevodeći, potičući druge da ih prevode. No, nije imao očekivanu podporu (usp. Stanislava Stojan, *Ivan August Kaznačić*, Dubrovnik, 1993., str. 59–61). Možda je poticaj za prevodenje slavnog ulomka iz *Pakla* došao od urednika *Zore*, padovanskog studenta, pristaše romantizma, kad je kult Dantea zahvatio cijelu Europu, a u Italiji bio u punom jeku.

³ Prvi prijevodi iz Danteova spjeva na danski datiraju iz 1851., na portugalski 1854., na češki iste godine, švedski 1856. Prema: M. Besso, *La fortuna di Dante fuori d'Italia*, Firenze, 1912.

⁴ *Dante u hrvatskim i srpskim prijevodima* u *Analize i studije*, Split, 1965., str. 77.

⁵ Dante, *Djela*, II., Zagreb, 1976., str. 776.

⁶ Usp. M. Tomasović, *Poeti i začinjavci*, Dubrovnik, 1991., str. 70–83.

⁷ Na nju je prvi stručno upozorio Mihovil Kombol u radu *Jedna Gundulićeva baština*, *Hrvatska revija*, br. 12, Zagreb, 1938., str. 714–715.

⁸ Vidjeti bilješku 1.

⁹ Citati iz Dantea prema: *La divina commedia*, Mondadori Editore, Milano, 1991.

¹⁰ Redosljed ove i naredne kitice u *Zori dalmatinskoj* je zamijenjen, očividno u prijelomu stranice 289. i 290. U tekstu ima još tiskarskih grešaka, koje sam u ovomu *ad*

hoc prijenosu u suvremeni pravopis u citatima odklanjao. Inače je pravopis tog časopisa i u ovom godištu (1845.), hirovit, kadšto gotovo nedokučiv, pa je i s te strane moglo doći do »tamnih mjesta« u prepjevnom tekstu.

¹¹ Pri citatima se služim izdanjem *Pakla* u Kombolovu prepjevu iz 1996. (Sysprint)

¹² O. c. (bilješka 1), str. 901.

¹³ Citat prema: Ivan Gundulić, *Osman*, priredili Slobodan P. Novak i Antun Pavešković, NZ Matice hrvatske, Zagreb, 1991., str. 56.

¹⁴ Prepjev je objavljen u *Viencu*, br., Zagreb, 1970.

PJESNIK ANDRIJA VITALJIĆ Komiža 1652–1737.

Nevenka Bezić-Božanić

Komiža je sredinom 17. stoljeća brojila nešto više od tisuću stanovnika, bila je poznata po ribarstvu, uzgoju vinove loze i rogača, imala crkvu sv. Nikole nad temeljima starog benediktinskog samostana, Gospu Gusaricu i kulu na obali. Živalj se osim ribarstvom i poljodjelstvom bavio raznim obrtima, bilo je i nekoliko trgovaca i vlasnika brodova, a od učenih ljudi spominju se klerici i svećenici, liječnik i bilježnik. Škola nije postojala, ali se mladost opismenjivala po vlastitoj želji zahvaljujući svećenicima. Od obrtnika zabilježeni su brodograditelji, bačvari, drvodjelci, zidari, kovači i postolari, te više onih kojima tek naziv »magister« označava bavljenje nekom vrstom obrta. Komižani su u to vrijeme bili udruženi u bratovštine, a svoje mrtve ukapahu u crkvi sv. Nikole i ponekad na malom groblju uz crkvu Gospe Gusarice. Crkva sv. Nikole bila je u prvoj polovici 17. stoljeća proširena današnjim srednjim i najvećim brodom, a prema natpisu ponovno je posvećena 21. kolovoza 1652. godine.

Te iste godine 15. lipnja rođen je Vito Andrija, sin Antuna Vitaljića i žene mu Vice nepoznata roda, jer u zabilješci o krštenju nije napisano njeno djevojačko prezime, a komiška knjiga vjenčanih sačuvana je tek od 1683. godine. Isto tako nije nam poznat ni obiteljski nadimak, jer se nikada ne spominje uz Andrijino prezime kao ni uz prezime njegov oca. Andrija je kršten s dva imena, ali je prvo ime Vito odbacio i pod njim se nikada ne spominje. Prema staroj otočnoj tradiciji od 16. stoljeća, otkako su uspostavljene najstarije otočne matične knjige, davalo se djetetu više imena da bi poslije odlučila obitelj ili pak on sam koje će mu ime biti glavno. Krstio ga je ugledni hvarski kanonik Komižanin Vicko Vitaljić dopuštenjem tadašnjeg komiškog župnika petnaest dana nakon rođenja, a kumovali su mu Vica, žena mletačkog trgovca Lorenza Nodarija, i Tibaldo Rinaldi, poznati hvarski ljekarnik. Rinaldi je posjedovao

imanja na otoku Visu, pa je zacijelo navraćao i u Komižu, gdje se više puta spominje kao kum komiškoj djeci. Andrija je već na početku svog životnog puta bio očito opredijeljen za svećeničko zvanje s obzirom na, vjerojatno, obiteljsku vezu sa spomenutim kanonikom, jer se pretpostavlja da se školovao u hvarskoj biskupiji, a s petnaest godina već je zabilježen kao klerik, kad je kumovao na krštenju Augustinu Stasiniju i Ivanici Bogdanović zajedno s majkom Vicom. Po više zabilježenih kumstava Andrije i njegovih roditelja, posebno majke, vidljivo je da su pripadali uglednoj obitelji, jer je u to vrijeme bio običaj da članovi imućnijih i dobrih obitelji kumuju na krštenjima, budući da su bili obvezni preuzeti brigu o djetetu ako ostane bez roditelja ili se njegova obitelj nađe u nekoj nevolji.

Vitaljići su jedna od najstarijih poznatih obitelji u Komiži, a kao rodonačelnik spominje se godine 1512. Mihovil, po zanimanju slikar, kad je za sebe i svoje najbliže sagradio grobnicu u crkvi sv. Nikole ukrasio ju je obiteljskim grbom s natpisom na latinskom jeziku, što u prijevodu glasi: »1512 — dana 20 ožujka — Mihovil Vitaljić slikar za sebe i svoje nasljednike«. Potom je 3. prosinca 1537. ugradio u pločnik crkve i drugi grob s natpisom u koji je upisao i ime oca Luke. I Mihovilov sin Nikola također je bio slikar kojemu se tridesetih godina 16. stoljeća rađaju u Hvaru kćerke Korinta i Nikolina. Posjedovali su kuće i zemljišta u Komiži i Hvaru, gdje su u većoj gradskoj sredini mogli bolje razvijati svoju djelatnost. Osim slikarstvom, Mihovil se bavio i drugim poslovima, pa je tako godine 1520. prevezio pijesak za gradnju velikog bunara na hvarskoj pjaci, što može značiti da je posjedovao vlastiti brod. Godine 1513. bio je potpisnik molbe za gradnju crkve Gospe Gusarice u Komiži hvarskom Franu Pritiću, a tijekom tog stoljeća Vitaljići se spominju kao vlasnici brodova i dobrog su imovnog stanja. Prema zapisima suvremenika hvarske bune 1510. godine, još se spominje jedan slikar iz te obitelji. To je Stjepan, koji je godine 1510. pozvan u kuću obitelji Bevilaqua da procijeni je li zaista križ prokrvario prema poznatoj legendi zbog krvavog sukoba između hvarskih plemića i pučana. Godine 1465. Stjepan se spominje kao vlasnik kuće sa zemljištem u hvarskom predjelu Burak, a pretpostavlja se da je sudjelovao pri izradi kamenog poliptiha sv. Luke za hvarsku stolnicu, jer je poznato da su se u doba gotike ponekad bojadisali kameni ukrasi. U takvoj sredini i od takvih predaka potekao je i pjesnik Andrija Vitaljić.

Godine 1673. prema popisu komiškog življa za dodjelu soli, mjesto je imalo tisuću sto i četrdeset četiri osobe u dvjesta i četrdeset i četiri obitelji. U popisu se spominje devet obitelji Vitaljića sa šezdeset članova a svi su zabilježeni bez nadimaka koji su u to vrijeme već zapisani u matičnim knjigama. Među tim obiteljima nema više Andrijina oca Antuna koji je vjerojatno te godine već bio mrtav, već samo jedna obitelj Andrije Vitaljića s osam članova. Je li pjesnik i svećenik zabilježen kao glava obitelji, ili je to neki drugi Andrija, ne može se utvrditi iz tog popisa, ali je poznato da se on kao svećenik u Komiži spominje prvi put godine 1674. u dvadeset i drugoj godini života kad te godine kumuje Silvestru, sinu Nikole Martinisa. Zacijelo je Silvestar postao Vitaljićev štićenik

i on će mu omogućiti školovanje za svećenika da bi potom postao kapelan za njegova župnikovanja u Komiži. Godine 1680. Andrija se upisao zajedno sa svojom majkom Vicom u bratovštinu Presvete Krunice, sljedeće godine zamjenjuje ga novi župnik, a on se ponovno vraća za župnika 1698. godine, da bi od 1705. do 1707. godine bio župnik u Jelsi na otoku Hvaru. Silvestar Martinis pratio je kao kapelan svog kuma i u Jelsu, da bi se s njim ponovno vratio u Komižu gdje je Andrija bio župnik do 1718. godine. Tada ga je zamijenio Martinis, ali samo za kratko, jer je već sljedeće godine umro u dobi od oko četrdeset i pet godina života.

Za svoga župnikovanja krajem 17. stoljeća Vitaljić je popravio crkvu sv. Nikole i nadogradio joj kapelu. Novac za taj rad dao je poznati komiški pomorac i vlasnik ribarskih brodova Mato Ivčević, na što ukazuje natpis uzidan u apsidu crkve, a u prijevodu s latinskog glasi: ŽUPNIK ANDRIJA VITALJIĆ OPORUČNIM ZAPISOM KOJI MU JE NA SLOBODNU UPOTREBU OSTAVIO MATO IVČEVIĆ, SIN IVANOV, DADE UZ ODOBRENJE OPATA BARTULA ZENI PODIĆI OVU KAPELICU UNUTAR SAMOSTANSKOG KLAUSTRA GODINE GOSPODNJE 1695.

S istim novcem kupljeni su u Veneciji veliki srebrni svijećnjaci i srebrni reljef Gospine krunice s ugraviranim grbom obitelji Ivčević, inicijalima darovatelja i godinom darivanja. Srebro pripada baroknom slogu s utisnutim žigovima Mletačke Republike i njenih zlatara. Možda je taj poznati komiški parun plovio i do mletačkih laguna, pa je želio da i komiška crkva nakon njegove smrti posjeduje srebrninu kakvu je vidio u crkvama tog velikog središta. Grb i inicijale zacijelo je dao ugravirati Vitaljić, jer je darovatelj tih godina bio već mrtav, pa je želio istaknuti značenje pojedinih ličnosti za buduća pokoljenja. To ga je ponukalo da spasi jednu trošnu ispravu iz 1534. godine što se odnosi na posvećenje oltara u crkvi sv. Nikole od strane rabskog biskupa Vinventija, prepisao je i potvrdio u notara, već tada uvažavajući vrijednost arhivskih izvora.

Za života Vitaljić je objavio dva djela. Prvo je »Istumaccenye pisnih Davidovih U spivanya sloxena s pridgovorom i nadodanyem svarh svake pisni (Venecija, I. izdanje 1703. i II. izdanje 1713), pisano kako sam pisac kaže »izgovaranjem dubrovačkim« i drugo »Ostan Boxye Gliubavy« (Venecija 1712. i drugo izdanje 1874. u Dubrovniku). Vitaljić je zacijelo poznao staru hrvatsku književnost i nabavljao knjige svog vremena. Očito ponesen velikim djelom Marka Marulića na kraju svoje prve knjige objavio je vlastit prepjev s latinskog na hrvatski jezik pjesmu pod naslovom »Razgovor meu Isukarstom na Krixu i meu Karstyaninom«.

Na Silvestra Martinisa vjerojatno je utjecao njegov kum i zaštitnik, pa se i on okušao u stihovima na hrvatskom i latinskom jeziku, u kojem se naziva »Silvestar Martinis Dalmatinac i Višanin«. U Vitaljićevoj knjizi »Istumačenje Pisnih Davidovih« Martinis je objavio pjesmu u pohvalu tog djela, posebno opisujući grb obitelji Vitaljić. Da kojim slučajem Martinisove pjesme nisu objavljene, Komiža bi bila osiromašena za jednog skromnog pjesnika pred više

od dvije stotine godina, što za to razdoblje ima određeno značenje, jer svako ime koje je tih godina ostavilo neki trag u kulturi na ovom udaljenom otoku ima mjesto u staroj hrvatskoj književnosti. Možda je Martinis napisao i više stihova, ali ih nije imao prilike objaviti jer je njegov život bio kratak, a ostavština vjerojatno imala zlu sudbinu.

Andrija Vitaljić, iako je bio i hvarski kanonik, gotovo je čitav život proživio u rodnoj Komiži gdje je umro 20. siječnja 1737. godine u osamdeset i petoj godini života, što je za tadašnje prilike bila duboka starost. Koliko je putovao i kamo, teško je reći jer o tome nema pisanih izvora. Vjerojatno je održavao pismene veze sa suvremenima, što je u to vrijeme bio običaj, te prijateljske veze s Višaninom Antunom Matijaševićem Karamaneom, književnikom, polihistorom, doktorom pravnih i crkvenih znanosti, te profesorom u Padovi, Rovigu i Veneciji. Taj izuzetan čovjek napustio je kulturna središta Apeninskog poluotoka da bi se vratio u rodni Vis godine 1704. kad mu hvarski kaptol nudi kanoničku čast, što on odbija i živi mirnim životom u svojoj obitelji do smrti 1721. godine. Iz sačuvanog pisma što ga je Matijašević uputio Vitaljiću u Komiži otkrivaju se prijateljske veze dvojice književnika, pa je Matijašević čak popravljao Vitaljićev sat, što je u to doba bila rijetkost. U Matijaševićevoj rukopisnoj ostavštini postoje povijesne bilješke i opis Komiže s nadnevkom 10. srpnja godine 1716. pa nije isključeno da ih je upravo pisao Vitaljić, što treba pokušati dokazati pomnijim istraživanjima. Matijašević je naime želio napisati povijest otoka Visa, pa je prikupljao podatke i iz Komiže, ali je to ostalo u rukopisnim bilješkama.

Možda je Vitaljić s otoka otplovio u Veneciju, kad je 1703. godine objavio svoju prvu knjigu, možda se nekad susreo sa svojim dubrovačkim suvremenima koje je izuzetno cijenio, pa je i pisao njihovim narječjem, imao veze sa splitskim književnikom Jerolimom Kavanjinom, ali sve su to pretpostavke koje još uvijek ne možemo dokazati arhivskim izvorima. Isto tako nije nam poznato u kojoj se kući rodio, ni gdje je stvarao i proživio životni vijek, gdje su mu bile zemlje što ih je očito posjedovao, jer unatoč tome što je cijenio svoj obiteljski grb, nigdje ga nije istaknuo. Ne zna mu se točno ni grob u crkvi sv. Nikole, a prema Matičnoj knjizi umrlih poznato je da mu je tijelo položeno u grobnicu bratovštine sv. Sakramenta. Vjerojatno je naknadno upravo na jednu od grobnica te bratovštine uklesan grb obitelji Vitaljić, koji odgovara 18. stoljeću, danas u srednjem brodu crkve. No ono što možemo sa sigurnošću utvrditi to je, da se Vitaljićeve knjige nalaze u mnogim starim knjižnicama na hrvatskoj obali Jadrana i da su zabilježene svim sačuvanim popisima dalmatinskih knjižnica 18. stoljeća.

Unatoč tome što je bila daleko od kopna, Komiža je u vrijeme života Andrije Vitaljića imala veze sa svijetom. Pristajali su u komišku uvalu brodovi iz Mletaka, Apulije i Grčke, učvršćivahu se veze s tim zemljama kumstvima i brakovima, prijateljstvom i trgovinom, a u sačuvanim popisima komiških kuća, djevojačkim opremama i oporukama spominje se zemljano posuđe iz Apulije,

tkanine, slike, srebrno posuđe i zlatni nakit iz Mletaka. Dolazili su klesari iz Dubrovnika, drvorezbari i zlatari s kopna i iz Mletačke Republike, žene i djevojke cijenile su flandrijsko platno, vunene i svilene tkanine s Apeninskog poluotoka. Nisu to bile plemkinje već žene i kćeri komiških pomoraca i obrtnika. Na tim je prostorima bilo i onih što teško preživljavahu boreći se za jedno stablo rogača ili pedalj zemlje, što nam otkrivaju onovremeni notarski spisi. Ti spisi opisuju jednostavne kuće pokrivene pločom, i one na kat sa sularima, balkonima i urešenim pročeljima. Komižani su ukrašavali svoje kuće i crkve prema svojim mogućnostima, školovali već u 17. stoljeću prvog notara, pa u sljedećem liječnike, pokušavali se saživjeti s vremenom što je donosilo nove običaje, saznanja i nov način života. Iako zatvoreni u malu sredinu, daleko od kopna, veza su imali, pogotovo s Napuljskom Kraljevinom kojoj je tada pripadala Apulija, što nam potvrđuje i trgovina obitelji Mardešić u gradu Vieste. Trebalo bi još mnogo toga istražiti o Komiži Vitaljićeva vremena ne samo u našim već i u apulijskim arhivima, jer je poznato da su još neki Komižani djelovali u gradovima na apulijskoj obali.

Sjećanje na Andriju Vitaljića živi u njegovu rodnom gradu, pa iako nemamo tragova o njegovu životu, ostavio nam je u naslijeđe svoje djelo.

LITERATURA

- N. Bezić–Božanić: Zanati na otocima Hvaru i Visu u XVI. stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977, str. 471–494.
- Stanovništvo Komiže u bratovštinama. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 9, 1977, str. 57–163.
 - Doprinos našoj staroj književnosti u Komiži. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XLIII, sv. 1–2, Beograd 1977, str. 75–81.
 - Stanovništvo Komiže. Split 1984.
 - Nekoliko arhivskih vijesti o starim hvarsko–viškim književnicima. Studije i građa za istoriju književnosti 2, Beograd 1986, str. 49–58.
 - Arhivske vijesti o baroknim pjesnicima na Braču, Hvaru i Visu. Dani Hvarskog kazališta XX, Split 1994, str. 195–207.
- C. Fisković: Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća. U knjizi: Viški spomenici, Split 1968, str. 61–255.
- Baština starih književnika na Visu. U knjizi: Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1976, str. 338–354.

SVECI ZAŠTITNICI OD KUGE

Danica Božić – Bužančić

Zidanje crkvice posvećenih sv. Roku i sv. Sebastijanu u Splitu, Korčuli, Dubrovniku i Trogiru pokazuje kako se bojazan od kuge tijekom prve polovice XV. i početkom XVI. stoljeća pojačala uslijed turskog prodiranja na Balkan.¹

Sv. Roko i sv. Sebastijan imali su sličnu ulogu u ozdravljenju kao i sv. Kuzma i sv. Damjan, ali su prva dvojica posjedovala posebnu moć protiv te opake zarazne bolesti. Druga su se dva sveca štovala u splitskoj katedrali. Njihove su crkve često bile građene na temeljima Eskulapovih hramova u mnogim krajevima.²

Rodni grad sv. Roka je Montpellier u Francuskoj, a bio je poznat po tome što je on u njemu završio medicinu. Medicina i kirurgija studirale su se usporedo. Roko je njegovao bolesnike od kuge s velikom ljubavi, a i sam je prebolio bubonsku kugu.³

U Splitu se prva crkva posvećena sv. Roku gradi na Peristilu, središnjem crkvenom trgu 1516. godine. Sagradili su je Splićani vlastitim novcem⁴ u izrazito renesansnom stilu. Za njenu je zaštitu prilog dao veliki hrvatski pjesnik Marko Marulić.⁵ U drugoj polovici istoga stoljeća gradi se i druga crkva posvećena istom svecu u splitskom predgrađu Lučcu, a spominje se prvi put 1603. godine. To je najistočnije predgrađe kroz koje su prolazile turske karavane i uz robu donosile sa sobom i kugu. U doba vizitacije splitskog nadbiskupa Cosmija 1682–1683. crkva sv. Roka na Lučcu nije imala nikakvih prihoda, ali ni tereta. Uzdržavala ju je bratovština sv. Roka u gradu. A. Belas smatra da crkva sv. Roka na Lučcu nije imala svoje bratovštine. Tako je bilo sve do XVIII. stoljeća.⁶ Tek u drugoj polovici tog stoljeća osnovana je i ovdje bratovština poput one u gradu. Osim tih dviju crkava, sv. Roko se slavio i u crkvi Gospe od Soca u najvećem splitskom predgrađu Velom varošu, te u Lazaretu u kojem su se raskuživali i roba i ljudi, a služilo se u njoj bogoslužje za one koji su tu bili zadržani zbog zdravstvenih razloga. Bilo je raznih likovnih prikaza toga sveca.⁷

Sredinom XV. st. osniva se u Splitu bratovština sv. Roka u gradu, a prva matrikula piše se 1451. godine. To je jedina bratovština koja u vrijeme osnivanja nije imala ni crkve, niti oltara svoga zaštitnika.⁸ Odredbe stare matrikule nisu sačuvane. Nova matrikula je obnovljena 1762. P. Petrić u navedenom članku govori obilno o arhivu te bratovštine.⁹

U samostanu konventualaca na obali postojala je u XVII. stoljeću bratovština sv. Fabijana i Sebastijana. Tu su bili i grobovi bratima o kojima ćemo još govoriti, a sačuvao se i kip sv. Sebastijana koji je tu postavljen da čuva luku od ulaza zaraznih bolesti, dok je crkva sv. Sebastijana u Žrnovnici branila prilaz s kopna.¹⁰

Splićani su u XVII. stoljeću sagradili i crkvicu u zahvalu Gospi zbog spasa od kuge koja je u gradu harala u prvoj polovici tog stoljeća, uklopljena je u peristilski protiron. Na vratima jednostavnog pročelja sa zvonikom na preslicu natpis ističe da je crkvicu sagradio splitski puk u zahvalu Bogorodici koja ga je spasila od kuge što je u gradu harala u prvoj polovici tog stoljeća.¹¹

Zbog velikog straha od te strašne bolesti, u tu je crkvicu krajem XVII. stoljeća uneseno štovanje još jednog sveca koji je postao zaštitnik od kuge, Karla Boromejskog, kardinala i nadbiskupa milanskog, koji se istakao liječenjem okuženih u Milanu u XVI. stoljeću. Kanoniziran je 1610. godine i otad ga se obožava u Europi, pa i u Splitu. Crkva na Peristilu prozvana je njegovim imenom, što se spominje u XVIII. stoljeću.¹²

Do 1451. godine u Splitu je petnaestak bratovština, a u prijepisu su sačuvane matrikule samo dviju: bratovštine sv. Nikole od Sdorija 1349. i sv. Križa u Velom varošu 1439. godine. Obje matrikule sadrže odredbe o pomaganju starih i bolesnih, o uzajamnoj pomoći i usluzi u svemu. Matrikula bratovštine Presv. Sakramenta 1491. izričito govori da su bratimi također dužni providjeti hranom i svim potrebnim bratima zaraženog kugom, a umre li, i pristojnim sprovodom ako ga vlast ne zabrani zbog pogibelji od zaraze.¹³ U to je doba bratovština sv. Roka imala slične odredbe.

U vrijeme pisanja spomenutog rada autor Perislav Petrić nije vidio opute, imenike bratovština sv. Roka i sv. Sebastijana, iz kojih donosimo imena članova tih bratovština ali piše, prema A. Belasu, da i ta bratovština (misli na onu sv. Roka) ima iz 1785. godine imenik bratima ispisan na telećoj koži u obliku pojasa na jednom i drugom njegovom rubu. Uz prezimena bratima udjevena je kratka oputa s uzlovima na oba kraja. Bratimu koji ne bi obavio propisanu dužnost, župnik bi oputu povukao preko imena, što je značilo da ga mora pozvati na odgovornost. Jedna je oputa iz 1785. godine i obuhvaća samo članove bratovštine sv. Roka, jer je njoj i pripadala. Duga je metar i po, a široka 15 cm i nosi naslov »Lista od Poštovani Bratimi Svetoga Roca 1785.«¹⁴

Druga je oputa pripadala bratimima bratovštine sv. Sebastiana »Lista delli confratelli di S. Sebastiano in chiesa di San Roco i Borgo Lucaz«. Na njoj nije naznačena godina, ali prema oblicima slova, Belas i nju stavlja u XVIII. stoljeće.¹⁵ Duga je 116 cm, a široka 13 cm.¹⁶

Strah i nevolje što su ih epidemije kuge izazivale u Dalmaciji ostavile su traga i u narodnoj predaji. Spomenut ćemo tri teksta zabilježena na našim otocima. Jedan je vezan za Supetar i Nerežišća, drugi za Bogomolje, a treći za Vodice i Sobljavu na Pelješcu.

Prvi je tekst *Sveti Roko i kuga*:

»Da je bila kuga u Supetru i da je harala po Supetru, Bože sačuvaj, i da je išla da će put Nerežišć. I došla je do crkvice Svetog Roka, a Sveti Roko vase šćop pok udri po njon, iskoveda je vrlo, a ona se ope(t) vratila pu Supetra i govori:

Šukudare, bukudare, vej nikad u Nerežišća.

I eko la¹⁷.«

Drugi je *Kukudare, bukudare*.

»Čuo sam priču od naših starih da je nekad bila došla u naše selo kuga, kao ženska neka, i da je pravila pomoritad. I kad je ona s time bila gotova, tražila je da je prevezu na Pelješac. I kad je iz sela išla, iz Bogomolja, da je na Velikoj stini slomila nogu. Onda je kazala:

— Kukudare bukudare, u Bogomolju nikadare.«¹⁸

I treći je tekst *Kuga*

»Dunka, harala je kuga amo u nas, u okolici ovdak našoj. Harala je nemilo. I to su ljudi neki dogovorili se, da je poći, pa je ukrcati u brod i prives je tamno, kažu, u Pelješac u neko misto Sobljavu. I onda su otišli, našli su dva–tri srčana, i otišli su tamo na Vodice u jedan porat i ukrkali su u brod od sred sride ove crne drače. A onda su bili u provi, a okrenuli krmu da ona ulize, kuga. I onda kada je ona uligla, i oni vozi tamo i priveli je tamo u Sobljavu, u Pelješac, poluotok. Kad su je oni priveli, gledaju oni potla onu draču: s onu stranu đe je ona bila sva je ta drača izgorila. Ko da je vatra gorila, sva je izgorila, a od njih nije izgorilo ništa. Da je ona mogla kroz tu draču, ona bi bila pokosila i nji. I tako su pričali, priveli je tamo.

Pričao mi je to moj otac.«¹⁹

Donosimo i jednu pjesmu koju je u čast sv. Roka objavio splitski kanonik Matija Karlo Čulić god. 1805. u Veneciji:²⁰

NA DAN S. ROKA

PISAN I.

Placare Christe

Czarkva sveta nasca Matti

Htiuch svakom svoje datti,

Danas svetogh Roka sctuje,

I molbemu prikazuje.

Francza gnegga na svit dadde,
 I plemenit rod imade,
 Alli Dusca mnoggo visce mnoggo visce
 Plemenita u gnem bisce.

Frane reda bi trecchiega,
 Jer sliditi hoti gnega;
 Jer sliditi hoti gnega;
 Kudgod projde, onda svudda
 Bogh učini po gnem çudda.

U Taliiii tad biasce
 Kugga, koja svud morasce,
 Alli tkosse k'gnem' uteççe
 Svaki Xelno zdravje steççe.

I on potom okuxise,
 Al i barzo izliçise,
 Jer on kugghi zapovidi,
 I kuggase vecch nevidi.

Mnoghi k' gnemu tad hodosce
 I svi zdravi ostadosce;
 Dosta bisce daji takne
 Dasse kugga udigl smakne.

Ovo Czarkva kad poznade,
 Odvitnikom gnegga dadde,
 Da na pomoch zove,
 Za moch utech svak od ove

Sveti dakle Odvitniçe
 I u kughi pomoçe
 Ti saçuvaj nas od kughe
 I od svake tughe drughe.

Ti znasc dobro Sveti Roko
 Kolikoje zlo xestoko
 Kugga, zato na nas gledaj,
 I gnu tarpit nama nedaj.

A takoger nasca Stadda
 Od kuxnoga brani jadda,
 Kojis' ovda proglasuje,
 I od jednogh drugo truje.

Nekse nami Bogh smiluje,
 Kada tvoje molbe çuje;
 Neknam nasce grihe prosti,
 Pak da viçgne çestitosti. Amen.

Sv. Sebastijanu, nekadašnjem zapovjedniku Dioklecijanove straže, mučenom i ubijenom zato što je kršćanin, u Splitu je podignuta crkvice također na Peristilu, tik do crkvice sv. Roka, a sagrađena je 1609. godine. Prema riječima nadbiskupa Cosmija, u toj je crkvi bila bratovština sv. Sebastijana. Crkvice je bila vlasništvo kaptola. Koncem XVIII. stoljeća bila je zapuštena, pa je i srušena. Na temelju opute, koja je Belasu bila poznata, izlazi da je u crkvi sv. Roka na Lučcu u XVIII. st. djelovala bratovština sv. Sebastijana, nakon što je crkva sv. Sebastijana bila zapuštena u gradu.²¹ S tim bismo se mišljenjem mogli složiti, a to se vidi i po oputi s koje donosimo popis članova. Belasu su prema tome obje opute bile poznate, i tek su kasnije bile zagubljene.

Vjerovalo se da je sv. Sebastijan uslišio molitve građana Rima i spriječio širenje kuge, pa su ga štovali kao zaštitnika od te opake i zarazne bolesti.²²

Ta crkvice sv. Sebastijana u Splitu se spominje poslije pod imenom sv. Barbare, zaštitnice topnika. Porušena je 1923. godine.²³

Crkva posvećena sv. Sebastijanu stajala je nekoć i na trogirskom trgu, tik do Gradske lože i Vijećnice. Tri grba označuju gradnju te kapele i zvonika nad njom između 1477.–1483. godine.²⁴

Otprilike u veljači 1476. godine trogirski knez i gradski suci odredili su da se sv. Sebastijan posebno štuje, jer je oslobodio grad od kuge. Oni su izdali naredbu da njegov dan bude blagdan i tko bude radio da će platiti globu.²⁵

U povodu toga odlučuje da mu se podigne posebna kapela, i to u tornju za sat uz Gradsku ložu.²⁶ Godine 1850. kapela je već bila trošna i pretvorena u slagalište.²⁷

U knjizi D. M. Chiulichia²⁸ je pjesma i o sv. Sebastijanu i taj se svetac spominje kao zaštitnik od kužne bolesti. Donosimo nekoliko kitica te pjesme u kojima je riječ o njegovoj moći nad raznim bolestima:

Onda oblastmu bi dana
 Xenu zanimiglienu ozdravit
 Po kojem onna strana
 Ondesse hotti obbratit.

I ovou çuddo videchi
 Onda vapitti pogesce
 Dasu istine (govorechi)
 Onne ke Sebastian skazasce.

Po gniemu slipi vidisce
 Zdravglie kuxnici priasce
 I Rommi jostie hodisce
 I Glusi mnoghi sliscasce.

A nam podaj ti kriposti
 Mučeniçe pribloxeni
 Da kraiskoj jose mi svitlostti
 Svi budemo prineseni. Amen.

Iz oputa splitskih bratovština, koje smo već spomenuli, vrijedno je donijeti imena njihovih članova.²⁹

U bratovštini sv. Roka prema oputi popisane su ove osobe: Mande Aržić, Kate Lisičina, Ivan Juradinović, Mihovil Duplančić, Kate Krstulović, Matija Kovačić, Stipan Vesanović, Nikola Gliković, ... Klaić, ... Šir gnjemu slipi vidisce

Široković (Sirocovich), Matuša Svecova, Grgo Gliković, ... Borić (?), Matija Novak, Jakov Jelavić, Josip Rade (Ragie), Antona Kulić (Culich) 8c Arbaz (?), Jakov Duplančić, Mijo Duplančić, Signora Iviana (?), Vukšić (Vuxich), Mande Aljinović, Kate Z.eelinović, Mihovil Nižić (Nisich), Mihovil Duplančić, Antona Kulić (Culich) a(?) Pi.ro(?), Matija Ozretić, Antona Klaić, Antona Marasović, Mande Iva Kulić (Culich), Dujam Jakaša, ... Ružić,, Petar Krstulović, Jakov Ozdretić, Marija Klaić, Mare Jakaša, Vice Kuzmanić, Ivan Matijević, Mande Rojina (Roaina), Duje Goića, Ivanica Radnića (Radnichia), Tomica Bešlić, Stjepan Martinović, Paval Prolić, Ana Duplančić, Marija Ozretić, Kate Radnić, Antona Mašković, Lovre Licini, Pavao Regnić +, Ante Galas Ana Marija Javorčić,, Anzolo Jukasović, Marko Jukasović, Anton Roje (Rogie).³⁰

V. C. B.

»Lista delli Confra(telli) di S. Sebastiano nella Chiesa di S. Rocco, Borgo Luçaz«

Gospodin Nikola Primošić+, Gospodin Don Matija Lupi, Gospodin »Magior« Gaetan Mezanelli, Gospodin »Governator« Ante Cerexato, Gospodin kapetan Ante Gorizio, Gospodin Ivan Grossi, Martin Puizina, Luka Ružić (Ruxich) Dujmov, Luka Zorić, Jere Goić, Martin Puizina, Luka Ružić Dujmov, Luka Zorić, Jere Goić, Visko Puizina, Matija Dumanić, Petar Ozretić, Pave Šakić +, Ivan Jakaša, Luka Kuzmanić pok. Tome, Domijan Čulić Antonov, Kavaljer Ivan Čulić, Monsignor Luka Milokvić (Milocuich), Grgo Prvan (Pervan), Ivan Sirotković, Andrija Bubalović, Anton Ivanišević Batina, Stipan Primorčev, Marko Vesanović, Duje Vesanović, Martin Nizić (Nixich), Matija Kezić Chexich, Ivan Grgurinović (Gargurinovich) Ferić, Mate Prvan (Pervan), Pave Duplančić pok. Vicka, Ivan Kuzmić, Stipe Papić, Jure Perišić, Jere Duplančić, Petar Nizić (Nixich), Nikola Ivanišević, Ivan Klaić, Ivan Nizić (Nixich), Ivan Ozretić Mate, Bože Bogić, Duje Čulić Viskov, Duje Duplančić Viskov, Luka Kuzmanić, Ivan Rojin (Rogin) Dujmov, Mijo Duplančić pok. Lovre, Petar Jakaša, Nikola Petras Ninčević, Visko Čulić (Čulich) pok. Ivana, Duje Ružić pok. Petra, Ivan Duplančić pok. Mije

Veći čisti razmak na oputi, a zatim slijede ženska imena:

Luce Krstulovića (Carstulovicha), Franuša Dvornikova, Mande Ninčevića, Mare Puizinova, Kate Rroina (Rogina), Kate Kuzmića, Kate Burina, Bare Sutića, Mare Čulića (Čulicha), Petrova, Dome Rojina (Rogina), Kate Semića

(Semichia), Lucija Klajića, Gospođa Dome Đelminova (Gielminova) Lucija Vulaichichia, Kate Tudorića, Dome Nakića (Nachichia).

Grobovi članova bratovštine sv. Roka, kao i onih bratovštine sv. Sebastijana, koje smo već spominjali, bili su u crkvi sv. Frane na Obali u Splitu, koja i danas pripada splitskim konventualcima. Tu su bili i grobovi drugih bratovština i raznih obitelji. Na groblju pred crkvom među ostalim grobovima bili su grobovi spomenutih dviju bratovština, a u klaustu uz ostale grobove bili su i oni bratovštine sv. Sebastijana. To doznajemo iz prerisa tlocrta crkve i klaustra sv. Frane, koji je u doba kuge što je harala u Splitu 1764. (1763–1765), a izradio ga je Petar Kurir. Iz iste godine potječe još jedan veliki plan istog sklopa što ga je nacrtao mjernik Filip Muljačić. U toj je crkvi bio i jedan oltar posvećen sv. Sebastijanu.³¹ Njegov se kip i danas čuva u toj crkvi. To je barokni drveni kip iz XVII. st. što smo ga već spomenuli.³²

I na jednom i na drugom planu označeni su grobovi u kojima su bili ukopani oni za koje se sumnjalo da su zaraženi od kuge.³³

BILJEŠKE

¹ C. Fisković, Firentinčev Sebastijan u Trogiru, Zbornik za umjetnosno zgodovino (Archives d'histoire de l'art) A.V. Letnik V/VI, Ljubljana 1959, str. 369–370.

² Isti, Humanizacija sred Dioklecijanove palače u Splitu, Mogućnosti, god. XXXVIII, svibanj, lipanj, srpanj 1991, br. 5–6–7. str. 422.

³ P. Petrić, Pravila bratovštine sv. Roka u Splitu na hrvatskom jeziku (u povodu 540. obljetnice osnivanja bratovštine), Čakavska rič, 1, 1991., str. 4 i 5.

⁴ Isti članak, str. 6.

⁵ C. Fisković, Humanizacija sred Dioklecijanove palače, n.dj. str. 428–429.

⁶ A. Belas, Prva hrvatska škola u Splitu u crkvi sv. Roka na Lučcu, Jadranski dnevnik, od 14. II. 1938 godine.

⁷ P. Petrić, n. dj. str. 6 i dalje i C. Fisković, Humanizacija, n. dj. str. 427. str. 430 i dalje.

⁸ Isti, str. 4.

⁹ P. Petrić n. dj. str. 11 i dalje.

¹⁰ C. Fisković, Humanizacija, n. dj. str. 80.

¹¹ Isto djelo, str. 430.

¹² C. Fisković, Humanizacija, n. dj. str. 430.

¹³ Isto djelo, str. 13.

¹⁴ Kada je P. Petrić pisao navedeni članak, nije ni on znao jesu li opute sačuvane i gdje se nalaze. Poslije je marom i zalaganjem došao do njih, ljubazno ih meni posudio i ja ih objavljujem. Naknadno će ih darovati Povijesnom arhivu u Splitu na trajno čuvanje.

¹⁵ A. Belas, n. članak.

¹⁶ Iz splitskih bratovština nije sačuvan velik broj oputa, a one koje su sačuvane navedene su u članku: A. Duplančić, Ulomci arhiva splitskih bratovština u Arheološkom muzeju u Splitu, Croatica christiana periodica, br. 27, Zagreb 1991, str. 107–115. Dosada

su još obrađene opute bratovština sv. Katarine i sv. Petra, a još su objavljene opute bratovština, sv. Križa, sv. Nikole, Gospe od Soca i sv. Mande Poubogih. Isti članak str. 110, bilj. 11.

¹⁷ M. Bošković Stulli, *Žito posred mora, usmene priče iz Dalmacije*, str. 283, br. 164.

¹⁸ Ista, str. 284, br. 165.

¹⁹ Ista, str. 284, br. 166.

²⁰ D. M. Ciulich, *Pisne duhovne različne*, u *Mletzczih 1805* str. 142–143. Na temelju ove pjesme i molitve sv. Roku, koju je Čulić objavio na str. 147. navedenog djela, sastavljena je u drugoj polovici XIX. stoljeća »Pisan Svetome Roku« koja je i tiskana. Vjerojatno je služila i kao priručnik kod bogoslužja u čast spomenutog sveca.

Kanonik Toma Karlo Čulić je iz splitske pučanske obitelji. Za kanonika je postavljen 1762. god. Obnašao je razne visoke i ugledne crkvene dužnosti, među ostalima i ravnatelja sjemeništa. Postigao je doktorat teologije. Nakon smrti nadbiskupa Dinaričića bio je neko vrijeme kapitularni vikar. Umro 1797. godine a pokopan je u splitskoj katedrali, I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Split 1975., str. 196. i 197.

Čulić je bio i istaknuti član Gospodarskog društva (Akademije) u Splitu, pa je čak neko vrijeme bio i njen predsjednik. Bio je i član Poljodjelskog društva ili Poljodjelske škole — Akademije u Kaštel–Lukšiću. I tu je bio jedna od istaknutih ličnosti, D. Božić–Bužančić, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, Split 1995. U tom djelu ima velik broj podataka o toj našoj ličnosti.

²¹ A. Belas, navedeni članak.

²² C. Fisković, *Humanizacija*, n. dj., str. 429.

²³ Isto, str. 429.

²⁴ C. Fisković, *Firentinčev Sebastijan u Trogiru*, *Zbornik za umjetnosno zgodovino (Archives d' histoire de l' art)*, N. V. Letnik V/VI, Lavrence F Stelè, *Septuagenario oblatae*, Ljubljana 1959, str. 369.

²⁵ *Firentinčev Sebastijan u Trogiru*, n. dj. str. 369.

²⁶ Isto djelo, str. 371.

²⁷ C. Fisković, *Firentinčev Sebastijan u Trogiru*, n. dj., str. 371.

²⁸ Str. 28.

²⁹ Opute u cjelini nisu popunjene imenima članova. Pojedini su dijelovi prazni, a ima i potpuno ili djelomično nečitkih dijelova koje smo popunili točnicama. Prekrižena imena smo svejedno donijeli, bez posebne naznake. U oputama su imena na talijanskome, a prezimena su pisana talijanskom grafijom. Imena smo preveli na hrvatski, a hrvatska prezimena pisali smo načinom kojim se danas pišu.

³⁰ Veći dio ove opute nije ispisan. U njoj je, izgleda, popisano i osoblje uprave tvrđave na Gripama.

³¹ A. Duplančić, *Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca*, *Kulturna baština 16*, Split 1985, str. 45. i dalje.

³² C. Fisković, *U samostanu konventualaca u Splitu*, *Kulturna baština 16*, Split 1985., str. 3. i 8.

³³ Isto djelo, str. 45.

GLAZBENI ŽIVOT SPLITA 1940–1945 — VRIJEME STRADANJA I KUŠNJE

Mirjana Škunca

U svome bavljenju glazbenim životom u Splitu ovaj se put zaustavljam na godinama Drugoga svjetskog rata. Cilj mi je bio na osnovi raspoloživih i dostupnih izvora podataka pokušati sastaviti mozaik glazbenih događanja u ovome gradu tokom ratnih godina (1940–1945) kao prilog stvaranju cjelovite slike toga poglavlja hrvatske glazbene povijesti. Imajući u vidu literaturu koja obrađuje problematiku glazbe u odabranom trenutku u Hrvatskoj ili Dalmaciji, te u Splitu kako u obliku preglednih radnji, tako i u zapisima sjećanja te u napisima o pojedinim osobama, manifestacijama ili segmentima glazbenog djelovanja, temeljila sam obradu teme na skromnoj sačuvanoj i dostupnoj izvornoj arhivskoj građi u obliku plakata, programa i fotografija partitura i iskaza sudionika i suvremenika te količinom opsežnijim sekundarnim izvorima — napisima u onovremenom (uglavnom) splitskom tisku.¹

Premda bi proteklo pola stoljeća od Drugoga svjetskog rata trebalo omogućiti distancu i nadilaženje jednostranih pristupa u izboru te projekciji i prezentaciji građe (s jedne i druge strane borbene linije) možda ni sadašnji trenutak još nije najsretniji za mirno objektivno sagledavanje tadašnjih situacija i događanja u nas i na području glazbe. No, jedno je sigurno: pravi je a možda i posljednji čas da se zabilježe činjenice, prikupe podatci i dokumenti o njima jer uspomene iz dana u dan blijede, sve stariji i malobrojni preostali protagonisti odlaze i »zaborav se polako spušta na ... sjećanja«. S uvjerenjem da od faktografije moraju kretati svi »čitači« i sva »čitanja«, ... na putu do prosudbi i sinteza težište je u ovom radu na izlaganju činjenica, na faktografiji kao jedinog i nepobitnoj čvrstoj osnovi daljnjeg rada i obrada. Jer, dok »čitanja« manje ili

više ovisе o vizuri »čitača«, zabilježene činjenice mogu (i moraju) spriječiti da jedno vrijeme »potone« ... u more zaborava.

I za Split i za njegove stanovnike godine Drugoga svjetskog rata bile su vrijeme stradanja i svakovrsnih kušnji. Na to ukazuje kronologija događanja, brojne ljudske žrtve i strahovita razaranja u gradu tokom gotovo četiri ratne godine u kojima su se u dva navrata smjenjivali okupacija i oslobođanje. U svemu tome glazba je ostala važan i stalno prisutan čimbenik.

Naime, Split je sveukupnim napredovanjem u međuratnom razdoblju² razvio vrlo bogat i raznovrstan glazbeni život jer je postepeno stvarao i stvorio neophodne pretpostavke: materijalne mogućnosti i kadar u organizaciji i izvođaštvu, poduci i informatici te stvaralaštvu. Zahvaljujući tome, pred sve brojnijim, upućenijim i zahtjevnijim slušateljima, kritičarima i kroničarima glazbeni život je — doduše pretežno još uvijek na amaterskoj osnovi — ostvarivao posredovanjem sve umješnijih i poduzetnijih organizatora sve veći broj sve spremnijih izvoditelja — pjevača, instrumentalista i dirigenata, plesača i koreografa — a posebnu privlačnost i značenje davali su mu prisutnost i sve češće izvođenje djela impozantnog broja darovitih i plodnih skladatelja u vlastitoj sredini. U raznim oblicima glazba je Splitsanima bila bogato zastupljeni neophodni dio njihove svakodnevice. Ukratko, na glazbenim priredbama u Općinskom kazalištu, splitskim crkvama, u nekoliko adaptiranih zatvorenih prostora ali i na otvorenim reprezentativnim gradskim trgovima i na Obali, Splitsani su muzicirali i ulazili, učeći, u tajne zanata okupljeni u glazbena društva i ansamble svjetovnog i(li) crkvenog djelokruga. Najstarijima među njima, Splitskom muzikalnom društvu »Zvonimir« (1884) i pjevačkom zboru »Lisinski« (1914), pridružili su se u godinama nakon Prvoga svjetskog rata, dužim ili kraćim djelovanjem, pjevačka društva »guslar« (1919), Prvi socijalistički radnički zbor (1919), »Sveta Cecilija« (1921), »Šumadija« (1922), Zemljoradničko pjevačko društvo »Danica« (1922), Glazbeno društvo »Slavuj« (1928. ili 1929), zbor »Hrvatskog sokola« (?), Oratorijski zbor u katedrali (1933), »Tomislav« (1935), »Jedinstvo« (1937), »Zora« (1937) i »Sloboda« (1939) te pjevačke sekcije društava »Nada –Espero« (1934), poslije »Luka Botić« (1935) te društva »Priatelji prirode« (1928). Instrumentalna glazba je živjela zahvaljujući radu i nastupima orkestra Splitske filharmonije (1919–1925), nekoliko sastava limenih puhačkih instrumenata i udaraljki tipa gradske glazbe.³ Za komornu glazbu zalagao se uglavnom Klub komorne muzike (1926) koji je animirao splitske glazbenike osim za solističko i za muziciranje u komornim instrumentalnim sastavima dua, klavirskog trija te gudačkog i klavirskog kvarteta, a istovremeno je bio i »entuzijastična koncertna poslovnica«. Zaslugom Kluba komorne muzike Splitsani su u tom međuratnom razdoblju dobivali, neujednačenom učestalošću ali postepeno, ipak sve bogatije koncertne sezone u toku kojih su osim domaćih splitskih imali prilike slušati i renomirane glazbenike iz Zagreba i drugih banovinskih središta tadašnje Jugoslavije te iz inozemstva, a među njima nerijetko i svoje nekadašnje sugrađane, tada već

umjetnike europskog i svjetskog ugleda. Taj opći polet u glazbenom Splitu posebno su tada nadahnjivali njegovi skladatelji. Josip Hatze (1879–1959) i Ivo Parać (1890–1954) svojim skladateljskim, reproduktivnim i pedagoškim radom pomažu proces profesionalizacije u glazbenom izvođenju te u odgoju prave glazbene publike za slušanje i doživljaj glazbe. Ivo Tijardović (1895–1976) je duša svih nastojanja u splitskom kazališnom okruženju: okuplja kazališne glazbene ansamble i priprema izvedbe u kojima je sam višestruko angažiran sudjelujući kao glavni organizator, korepetitor, zborovođa i dirigent ali i kao redatelj, scenograf, koreograf pa čak i glumac–pjevač ili statist, dok kao skladatelj (i libretist) svojim operetama pridonosi novom uzletu samosvojnoga vedrog glazbenog kazališta u južnoslavenskim prostorima. Jakov Gotovac (1895–1982) iz Zagreba svojim djelima i njihovim inozemnim uspjesima izaziva divljenje i najveće poštovanje svojih nekadašnjih sugrađana, a njihovo oduševljenje dostiže vrhunac kada ga pozdravljaju u svojoj sredini za dirigentskim pultom pri izvođenju vlastitih zbornih skladbi ili, još više, pri splitskim premijerama njegovih opera *Morana* (1933) i *Ero s onoga svijeta* (1937). Njegove preporuke i prijedlozi doveli su već 1936, uz zalaganje splitskih entuzijasta, i do Prvoga jadranskog festivala — ciklusa ljetnih priredaba na otvorenom koji je sa svoja četiri koncerta na Peristilu ostvarila Zagrebačka filharmonija, a vodili su je, izmjenjujući se za dirigentskim pultom, osim Gotovca još Lovro Matačić (1899–1985) i Oskar Jozefović (1890–1941). Poticajna, kratka ali tragom neizbrisiva bila je splitska epizoda Borisa Papandopula (1906–1991) koja je urodila rezultatima uzorne vrijednosti u njegovu skladateljskom opusu (za Split i Splitskane skladani oratorij *Muka gospodina našeg Isukrsta*), u njegovu serioznom pristupu pripremi i reprodukciji glazbe (izvođenje Gotovčeve skladbe *Koleda* šetnjom splitskim ulicama) ili informiranju o glazbi (stilski koncerti s komentarima). Kapelnici Ivo Čížek (1876–1953) i Leopold Dvorak (1876–1956) skladanjem i vođenjem postižu zavidnu izvođačku razinu svojih civilnih i vojnih ansambala, a priključujući posljednjima gudače osposobljuju ih i za uspješnu suradnju u realizaciji operne, orkestralne pa i simfonijske glazbe. Treba imati na umu da u Splitu, između dva svjetska rata, uz najugledniju i učenicima najbrojniju Gradsku glazbenu školu djeluje još nekoliko privatnih glazbenih škola i učitelja glazbe te da je miziciranje u učeničkom pjevačkom zboru, orkestru ili manjem ansamblu pod nadzorom i vodstvom najuglednijih tadašnjih glazbenih profesionalaca u gradu bilo prestižni reprezentativni dio djelatnosti splitskih srednjih škola. Tako je zanimanje za glazbu bilo osigurano i u redovima mladih, među kojima tada svoju glazbenu darovitost otkriva nova generacija profesionalnih glazbenika, poput budućeg dirigenta Jakova Voltolinija (1911–1964) te budućih skladatelja kao što su Marijan Burić (1913–1979), Ivo Kirigin (1914–1964), Silvije Bombardelli (1916), a svojim putem prema glazbi već se tu pripremaju krenuti i desetak godina mlađi Petar Bergamo (1930) i Ruben Radica (1931).

Najomiljenije mjesto druženja s glazbom ali i najprivlačnije područje glazbene umjetnosti za splitske je poklonike glazbe bilo i u tome međuratnom razdoblju kazalište. Unatoč nedostacima zgrade (građene bez pratećih prostorija, tek za prihvat i posredovanje gotovih predstava gostujućih družina), unatoč i otežavajućim okolnostima svoga statusa (pod državnom upravom ali ovisno o zahtjevima i ograničeno [su]vlasničkim pravima dioničara gradnje–vlasnika loža) Općinsko kazalište je bilo poprište upornih nastojanja Splitskana da ustanove stalne profesionalne kazališne ansamble u svome gradu. Poslije više različitih oblika okupljanja i organiziranja tijekom obaju međuratnih desetljeća⁴ tim je nastojanjima krajem 1940. konačno otvoren stalni profesionalni teatar u Splitu.

O glazbi u gradu pa i o nekim glazbenim zbivanjima daleko izvan njega pomno izvještavaju splitska glasila. Najavljuju se i komentiraju priredbe. Uz (prvog) profesionalnoga glazbenog kritičara u splitskom tisku (Ivo Lahmann) javlja se i nekolicina drugih (Silvije Alfirević, Ivo Batistić, Antun Dobronić, Jakov Gotovac, Vijo Krstulović, Ambro Novak), a neki Papandopulove prilozi dosižu i sadržajem i stilom razinu zanimljivih i vrijednih studija. Već u jesen 1921. (15. 10) izlazi prvi broj Pozorišnog lista. Uprava Narodnog kazališta za Primorsku banovinu izdaje povremeno Kazališni list, a u jesen 1935. pojavljuje se prvi broj tjednika za kazalište, književnost i umjetnost pod naslovom Komedija.⁵

UOČI RATA (1940–1941)

Nakon što su još u proljeće 1940. konačno bili eksproprijacijom riješeni imovinsko–pravni odnosi općine i vlasnika loža, a banovinske vlasti već prethodne jeseni odobrile i povjerile Ivi Tijardoviću organiziranje stalnog kazališta u Splitu, uslijedilo je užurbano generalno obnavljanje i uređenje zgrade Općinskog kazališta. Modernizirana je pozornica te rasvjeta i druga oprema,⁶ a u blizini kazališne zgrade grade se kazališna spremišta i radionice neophodne za rad tehničkom osoblju na opremanju predstava.

U upravi kazališta bila su uz intendanta Tijardovića i dvojica uglednih umjetnika (premještenih) iz Zagreba — redatelj Marko Fotez kao ravnatelj drame, Splitskanima već znani skladatelj i dirigent Oskar Jozefović kao direktor opere te već proslavljena balerina Ana Roje (1909–1991) na čelu baleta, splitski kazališni i glazbeni kritičar Vojmil Rabadan kao dramaturg i Berislav Zamberlin, tajnik. Angažirani su glumci za dramu te utemeljeni ansambli opere s baletom koje je što prije trebalo upotpuniti kadrom.

Kazališnu produkciju započela je drama i to gostovanjima, dok se adaptacija matične kuće privodila kraju. Prva predstava, Držičev *Dundo Maroje*, održana je 5. listopada u Hvaru u dvorani najstarijeg kazališta na prostoru ne samo Banovine Hrvatske nego i čitave tadašnje Jugoslavije, pa i šire. Odmah su uslijedila

gostovanja u Dubrovniku i Mostaru, a zatim pripreme za nastupe u vlastitoj zgradi u Splitu. Opći polet i oduševljenje kulminirali su 5. prosinca kada je službeno otvorilo svoja vrata posjetiteljima novoustanovljeno *Hrvatsko narodno kazalište u Splitu* najavljujući već otvaranjem i popratnim manifestacijama ambiciozne planove ne samo za prvu sezonu, nego za buduće djelovanje u cjelini.⁷ Programom samog otvorenja nastojala se pokazati važnost čina i, još više, duga tradicija i bogatstvo kulturne baštine sredine i naroda kojima je kazalište bilo namijenjeno. U prvom su njegovu dijelu izvedeni u Fotezovu izboru i režiji ulomci Marulićeva epa *Judita*, povezani Tijardovićevom glazbom i obogaćeni plesnim prizorima koje su koreografirali i plesali supruzi Ana Roje i Oskar Harmoš. U izvođenju je uz kompletni dramski ansambl bio angažiran za ovu priliku sastavljen brojni orkestar Hrvatske filharmonije i Mornaričke muzike pod vodstvom O. Jozefovića. Drugi dio programa bio je »dramska apoteoza« *Splite-grade V. Rabadana*, scenski prikaz povijesti Splita za koji je glazbene brojeve (*Madrigal*, dva zborna broja, dva orkestralna broja — *Splitska noć* i *Intermezzo* — te završna himna *Splite grade* za zbor i orkestar) skladao Hatze. Sve je započelo Hatzeovim fanfarama (iz navedene scenske glazbe) s vanjskog balkona kazališne zgrade, a zatim u kazališnoj dvorani sviranjem *Lijepa naše* i pozdravnim govorima brojnih uglednika. Svečanost otvorenja mogla se pratiti i preko radija, a za one koji nisu uspjeli osigurati mjesto u gledalištu za samo otvorenje bila je predviđena repriza programa nekoliko dana poslije. Svečanom ozračju u gradu pridonijela je i pomno planirana Velika pjevačka smotra u organizaciji kazališta te Hrvatske seljačke pjevačke župe »Matija Gubec« iz Zagreba i Hrvatske pjevačke župe »Hektorović« iz Splita te Hrvatske seljačke stranke iz Splita nastupom pjevača iz raznih dijelova Banovine Hrvatske u narodnim nošnjama. Želeći pridonijeti svemu tome, čak je i obližnje kino »Tesla« tri dana pozivalo građanstvo na glazbeni film, dok se kazališni ansambl užurbano pripremao izaći pred gledatelje sa svojom »prvom predstavom kazališnog godišta 1940/41«, dramskom kronikom »*Tomislav*« Stjepana Miletića uz glazbu O. Jozefovića, s jedanaest slika i puno složenog posla za cijeli dramski ansambl, pjevački zbor, balet i »mnogobrojnu komparseriju«. ⁸ U isto vrijeme ravnateljstvo Opere putem tiska upućuje poziv na audiciju »splitskim damama i gospodi koji su već nastupali kao solisti u operama u većim i manjim ulogama«, a najavljuje i skore stalne audicije »za ostale koji nisu učili pjevanje a imaju lijep glas i žele se posvetiti solističkom pjevanju«. ⁹ Po uzoru na slične prethodne edicije i da bi javnost bolje upoznalo sa životom svoje kuće i ansambala te sa širom teatarskom problematikom, Hrvatsko narodno kazalište je iste (1940) godine počelo izdavati vlastiti polumjesečnik *Kazalište*, a uz otvorenje je tiskana i *Spomenica*. ¹⁰

Tako je već tim svojim prvim istupima u javnost Hrvatsko narodno kazalište u Splitu na djelu potvrđivalo izjave svojih utemeljitelja: »...osnovano (je) zahvaljujući idealizmu ljudi koji su se na raznim pozicijama dugo i ustrajno borili za ostvarenje splitskog stalnog glumišta a idealizam je i sada najjače

uporište i uprave i čitavog ansambla: svi ti oduševljeni kazališni pregaoci pristali su da i uz skromne materijalne uvjete porade na stvaranju nove i toliko potrebne kulturne tekovine Splita imajući za cilj jedino poštenu umjetnički rad i podizanje narodne kulture. Zato želimo da novo splitsko kazalište bude uistinu narodno, pristupačno i najširim slojevima za zdravu rasonodu i proširenje njihova duševnog horizonta«. ¹¹

U sjeni ove uzbudljive konačnice dugogodišnje borbe Splitskana za vlastito stalno profesionalno kazalište, no usporedo s tim, u Splitu je u posljednjoj predratnoj godini bilo i drugih glazbenih zbivanja. U proljeće je utemeljena i uspješno je debitirala pred javnošću već spomenuta Hrvatska filharmonija. Prema najavi i kritici u tisku, šezdesetak je splitskih glazbenika pod dirigentskim nadzorom Hatzea, Tijardovića i Maksa Ungera, besplatno radeći u hladnoj dvorani kazališta, dva mjeseca pripremalo zahtjevan program s djelima Haydna, Glinke, Dvoraka, Smetane i Čajkovskog. Koncert je bio pozdravljen kao »sjajan uspjeh« i ohrabrio je nade, iako su orkestru nedostajali neki instrumenti (harfa) a najmlađi član je imao tek desetak godina. ¹² U katedrali je u Velikom tjednu na zadovoljstvo poklonika duhovne glazbe muzicirao Oratorijski zbor izvodeći uz ostalo i duhovne skladbe Hatzea (Isukrst posla) i Voltolinija (Smiluj mi se Bože). ¹³ U crkvi Gospe od Zdravlja održali su vokalno–instrumentalni koncert duhovne glazbe društvo »Sveta Cecilija« i Vojni orkestar iz Sinja (dirigent fra Ivo Glibotić i kapelnik Svetislav Ilić), ¹⁴ a početkom ljeta koncertira u istoj crkvi, a zatim i na Peristilu (»pod pokroviteljstvom Hrvatskih kulturnih društava u Splitu«) Hrvatsko amatersko simfonijsko društvo iz Zagreba. ¹⁵ »Zvonimir« s orkestrom Kraljeve mornarice pod vodstvom svoga kapelnika M. Ungera priređuje koncert u povodu 25 godina smrti I. Zajca ¹⁶, dok A. Dobronić istim povodom u splitskom dnevniku iznosi refleksije o Zajcu i sto godina hrvatskog kazališta. ¹⁷ Potencijalne plesače i plesačice ohrabruje obavijest da se u Split vratila Ana Roje da zajedno s mužem nastupa i koreografira ali i podučava. ¹⁸ Zauzimanjem Kluba komorne muzike u Splitu nastupaju splitski glazbenici poput mlade pijanistice Sonje Tudor, nekadašnje učenice Gradske glazbene škole u Splitu, koja se nakon studija na Muzičkoj akademiji u Zagrebu i usavršavanja kod A. Caselle u Italiji vratila u rodni grad kao profesorica klavira na svojoj staroj školi i svojom je prvom samostalnom koncertnom večeri, unatoč neugodnoj hladnoći foyera, oduševila auditorij i kritičara. ¹⁹ Usprkos sve nesigurnijoj međunarodnoj situaciji te lošim vremenskim prilikama koje tada otežavaju ili čak prekidaju svaku komunikaciju Splita sa Zagrebom a hladnoćom u koncertnoj dvorani–foyeru (koji se zagrijava malom električnom grijalicom) prijete i najupornijima, Klub komorne muzike uspio je u ožujku ugostiti jedan od tada još malobrojnih ansambala za staru glazbu Fidel trio (s baritonom E. C. Haaseom) iz Münchena s glazbom gotike i renesanse na starim instrumentima. ²⁰ Uslijedio je nastup Zagrebačkog kvarteta (s pijanisticom Eleonorom Huml) ²¹ te operni pjevači iz Zagreba Alda Noni (sopran) i Gustav Remce (tenor) uz pratnju darovite splitske pijanistice Estele Ivić–Kuzmanić, ²² zatim talijanski glazbenici

Adolfo Fantini (violončelo) i Germano Araldi (klavir) u komornom duu²³, pa mlada sopranistica iz Rima Leda Benigni s programom vokalne lirike.²⁴ I kazalište nastoji pridonijeti koncertnom životu. U njegovoj organizaciji početkom godine nastupio je mladi splitski bas Ljubo Šegvić s netom utemeljenim orkestrom Kraljeve mornarice pod vodstvom M. Ungera ili uz pratnju E. Ivić-Kuzmanić.²⁵ Uz njenu klavirsku suradnju nastupili su u organizaciji kazališta pred Splićanima tada i operni solisti Ivan Francl i Rudolf Zupan iz Zagreba.²⁶ I ljetne večeri obogaćivali su svojim nastupima na terasi hotela »Matić« na Bačvicama splitski i gostujući glazbenici, i to uglavnom pjevači: Nada Tončić²⁷, Ilija Žizak i Ante Marušić²⁸ te Tinka Kraeva, Zora Ogneva i Bnačo Bančevski iz Bugarske²⁹ te »nasljednik Šaljapina« Georgije Jurenjev iz Rusije sa kćerkom³⁰ kao i šansonijer Vlaho Paljetak.³¹ Svojim se učenicima na kraju školske godine produciraju Gradska glazbena škola³² i privatna škola Larise Vesnovske-Zakladni.³³ Glasila i radio prate i izvještavaju o uspjesima splitskih skladatelja: I. Parać očekuje praizvedbu svoje opere *Adelova pjesma* na pozornici zagre-bačkoga kazališta³⁴; Gotovčeva glazba i slava odzvanjaju iz Zagreba³⁵ i Osijeka³⁶ ali i iz Sofije³⁷, Bratislave³⁸, Berlina³⁹, Helsinkija⁴⁰ i Italije;⁴¹ mladi Marijan Burić dobiva prva priznanja za svoje skladanje⁴² a u splitskom dnevniku objavljuje svoje razmišljanje o formi i sadržaju u muzici.⁴³

Pozornost se svraća i na skladbe Kaštelanina opata Bernardina Sokola (1888–1945).⁴⁴

Sve zajedno to doduše nije bilo obilje najboljih prethodnih godina, ali sudeći po upornosti organizatora i izvođača te neujednačenom ali ipak još zadovoljavajućem zanimanju građana za navedenu glazbenu ponudu kao i po živosti na ulicama i na svim mjestima društvenog okupljanja — kazalištu, crkvama, kino-dvoranama, šetalištima te u svih dvjestotinjak ugostiteljskih radnji u gradu (sa oko 46.000 stanovnika),⁴⁵ Split kao da nije pojmio ili je pak odbio pojmiti i prihvatiti realnost rata i stradanja u koje je Europa već tonula.

Svijest o nadolazećoj ratnoj opasnosti dugo se otklanjala. Još je ispraćajući staru i dočekujući novu 1941. g. Split slavio, doduše skromnije u trošenju ali još uvijek veselo i bučno. U narednim su zimskim mjesecima počeli narušavati uhodanu gradsku svakodnevicu poskupljenja i svakojake nestašice. Uslijedile su i civilne mjere opreza, vježbe zamračivanja i uzbunjivanja sirenama, tečajevi pružanja pomoći te vježbe za vojsku. Sve je to upozoravalo na blisku ratnu opasnost, ali polet i živost društvenog okupljanja ne jenjavaju. Naprotiv, kulminiraju gotovo obijesnom razdraganošću u pokladnim danima kada je u toj najomiljenijoj tradicijskoj splitskoj manifestaciji sudjelovao cijeli grad kao da sluti da će to biti posljednji pravi i veliki splitski karneval.⁴⁶

Dok u Europi već bjesni rat, glazbeni Split u posljednjim mjesecima mira revno nastavlja u oduševljenju započetu kazališno-koncertnu sezonu. Posredovanjem Kluba komorne muzike uslijedili su (uglavnom u kazališnom foyeru) koncerti. Još je u veljači posjetio Split i muzicirao za njegove malobrojne ali

uporne ljubitelje komorne glazbe Zagrebački komorni trio⁴⁷, a zatim pijanistica Branka Musulin.⁴⁸ U ožujku ponovno je u Splitu gostovao Zagrebački kvartet koji je, uvrstivši tom prilikom u svoj program osim Beethovenova Kvarteta op. 18 br. 1 i Papandopulova netom praizvedenog kvinteta s klarinetom (V. Fišek), i gudački Verdijev kvartet obilježio i 40. obljetnicu smrti talijanskog opernog velikana.⁴⁹ Istim će se povodom u splitskom dnevniku pojaviti i opširan esej Splicićanina Silvija Štega o Verdiju »u oblicima čiste muzike«.⁵⁰ Tisak je zabilježio i upozorio na objavljivanje knjige *Hrvatska narodna glazba* Božidara Širole.⁵¹ Uslijedio je ponovni nastup S. Tudor, ovaj put s programom »suvremene klavirske glazbe«, kojemu je vrlo domišljato i primjereno prethodilo uvodno predavanje o suvremenoj glazbi što ga je održao tada mladi korepetitor i dirigent u kazalištu Ivo Kirigin⁵². Naredni je koncert bio privlačan zbog dva razloga. Jedan je bio nastup proslavljene operne dive Marijane Radev i njezin program vokalne lirike domaćih, hrvatskih, autora te opernih arija.⁵³ Drugi, na drugi način nesvakidašnji razlog bio je prvi skladateljski istup u javnost sugrađanina i već uglednog profesora gimnazije, romanista ali zaljubljenika u glazbu i od proljeća 1940. povremenoga glazbenog kritičara splitskog dnevnika Josipa Andreisa (1909–1982), budućeg doajena hrvatske glazbene znanosti, koji je tada već pripremao za tisak prvo izdanje svoje *Povijesti glazbe*.⁵⁴ Naime, pijanistica E. Ivić–Kuzmanić u svom je solističkom dijelu večeri praiszvela i Andreisovu *Sonatinu*. Kritika svjedoči da je i to koncertno veče bilo pun uspjeh te osim programa i izvođača hvali i hrabri Andreisa – skladatelja.⁵⁵

S najvećom su se pozornošću između glazbenih događanja u gradu pratili rađanje i rad kazališnih ansambala. U Splitu se nalazi i splitski bas Marko Vušković kojega je sada kazalište angažiralo kao pedagoga pjevača svoga mladog opernog ansambla.⁵⁶ Početkom ožujka održan je (i repriziran) te s jednakim zanimanjem i elanom dočekan i pozdravljen drugi koncert Hrvatske filharmonije. Ona je ovaj put pod dirigentskim vodstvom Jozefovića izvela njegov *Simfonički scherzo* i Gotovčevu simfonijsku meditaciju *Orači* te dva koncertantna djela — Vivaldijev Koncert za violončelo i komorni orkestar i Koncert za violončelo i orkestar C. Saint–Saënsa — prateći mladu Dobrilu Franulić (Čileanku hrvatskog porijekla), darovitu parišku učenicu Antonia Janigra.⁵⁷ Zatim su uslijedile prve premijere opere i baleta. Pravu je buru oduševljenja iz razumljivih glazbenih i neglazbenih razloga izazvala premijerna izvedba Zajčeve opere *Nikola Šubić Zrinjski*.⁵⁸ S pomnjom i entuzijazmom pripremali su je dirigent Jozefović i redatelj Tito Strozzi, a scenografiju su, prema nacrtima Krste Hegedušića, izradili Splicićani Milan Tolić, Mate Meneghello–Rodić i I. Lovrenčić. Uz splitske ansamble — orkestar (od 60 članova) i zbor, koji su uvježbali mladi korepetitori Dragutin Savin (1915–1996) i I. Kirigin, te balet, pod vodstvom i u koreografiji supružnika Roje–Harmonoš, izvedbu su u solističkom dijelu ostvarili gosti iz Zagreba Nada Tončić, Josip Križaj, Anto Manoševski i Dragutin Šoštarko te splitski pjevači Dalia Supin, Ante Marušić, Miroslav Mesesnel, Antun Krstulović, Dragutin Duić, Antun

Jelaska i Ivo Sikavica. I premijerna predstava (11. ožujka) i sve reprize koje su odmah slijedile pratilo je prepuno gledalište, a kritike su opravdavale povjerenje u splitske snage i hrabrile ambiciozne planove za budućnost koje je uprava iznijela pred javnost obilježujući već nekoliko dana poslije stotu predstavu i šesnaest premijera nakon samo tri i po mjeseca od početka rada kazališta. Bile su to do tada pretežno drame, ali sudeći po kvaliteti realizacije prvih glazbenih projekata — nastupa Hrvatske filharmonije i prve operne premijere — kazalište je već u svojim počecima raspolagalo i solidnim glazbenim potencijalom. Tome u prilog išli su uz očiti napredak glazbenika i nastupi plesača. Baletni se ansambl vjerojatno stvarao s najviše poteškoća, no ipak je jedva dvadeset dana nakon operne uspješno realizirano (1. travnja) i »prvo samostalno baletno veče« HNK u Splitu. U scenskom okviru M. Meneghella–Rodića mladi su daroviti plesači ostvarivali koreografske vizije dua Roje–Harmoš na glazbu Webera, Chopina, Tijardovića, Hatzea, Čajkovskog, Dvoraka i Zajca–Baranovića. Večer je dosegla vrhunac radosti izvedbom Zajčeva *Svatovca*, kada su se u dočaravanju narodnog svatovskog slavlja pridružili plesačima i orkestru vokalni solisti i pjevački zbor.⁵⁹ Za 7. travnja bila je najavljena i prva izvedba vedre glazbene scene — »skupina mladih hrvatskih radnika u zajednici sa ženskom granom HSS i u režiji Ivana Susovića« trebala je na pozornici i u kostimima kazališta izvesti još jedno djelo domaćeg, hrvatskog skladatelja — operetu *Barun Trenk* Srećka Albinija.⁶⁰

Ali tada je rat nahrupio i u Split. Na Cvjetnicu, 6. travnja, Split bombardiraju talijanski zrakoplovi. Uslijedili su dani iščekivanja i neizvjesnosti, a vijesti iz novina i s radija upućivale su na kaotično stanje u državi. U gradu je najaktivnija civilna zaštita. Opskrba je osnovnim živežnim namirnicama racionirana, dijelilo se oružje i razdavala hrana iz napuštenih vojnih skladišta, okupljali su se dobrovoljci za rat protiv okupatora. Samo nekoliko dana nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske u grad ulazi talijanska vojska, zaposjeda ga i preuzima vlast. Započinje talijanska okupacija Splita.

VRIJEME NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I TALIJANSKE OKUPACIJE

U početku »okupacija naizgled nije poremetila običaje građana, jer su talijanske okupacijske vlasti nastojale organizirati sustav upravljanja uz što manje ekscesa«.⁶¹ Ipak, vrlo brzo nakon okupacije one su počele raditi i na kulturnom preobražaju okupiranih i anektiranih dalmatinskih pokrajina (Dalmatinski gubernatorat). U Splitu je odmah obustavljeno izlaženje splitskog međuratnog dnevnika *Novo doba* a već 29. travnja počinje izlaziti dvojezični list *San Marco* — prvo od nekoliko raznovrsnih glasila koja su u narednih 29 mjeseci okupacije pokrenule u Splitu talijanske vlasti.⁶² Od 1. prosinca pridružio mu se te ga potpuno zamijenio također dvojezični *Il Popolo di Spalato* (glasilo

istoimenog »štamparskog zavoda« koji je otvoren u Splitu u listopadu) koji sve do 10. rujna 1943, dakle do same kapitulacije Italije, najavljuje i objašnjava, upućuje i poučava prateći među ostalim revno i glazbena zbivanja. No, to su postepeno sve više zbivanja koja sama talijanska okupacijska vlast inicira, odabire i organizira s vrlo očitim i naglašenim ciljem promicanja vlastitih mjerila vrednovanja te kulture svoje matične zemlje i njegovog stoljetnog utjecaja u Dalmaciji.

A Split kao da se pritajio iza zatamnjenih prozorskih okana. U gradu se živjelo tiše. Splićani su se uglavnom povlačili s ulica u okrilje zatvorenih prostora društvenog okupljanja i vlastitih domova to prije i to više što je već od prvih svibanjskih dana bilo propisano obvezno svakodnevno zamračivanje od 21, a zabrana svakog kretanja u gradu od 22 odnosno 23 sata do 5 sati ujutro (copri fuoco). Tako je tiha bila već »fešta sv. Duje« — Sudamja (7. V.). Zatvorena u skućeni prostor splitske katedrale, bez svečanog udjela općine i uobičajene procesije gradskim ulicama, bez vatrometa, koncerata i drugih prigodnih priredaba svela se na svečano otvaranje rake sv. Dujma i mise uveličane tek dijelom sudjelovanjem Oratorijskog zbora. Održan je, doduše, tradicionalni sajam ali s manje vreve, prepoznatljivog žamora i šarenila te bez omiljene tombole⁶³. Bilo je zabranjeno slušati »neprijateljske i neutralne radio–stanice«, ali je već prvih dana okupacije počeo emitirati Radio Spalato program mreže talijanskog radija s puno raznovrsne glazbe — operne, operetne i simfonijske, napolitanskih pjesama i »rustične muzike«, pa propagande i »tumačenja dnevnih događaja«. ⁶⁴ Zamjenjuje se novac, objavljuju naredbe o ponašanju u javnom životu. Mijenjaju se imena glavnih gradskih trgova i ulica. U urede a potom u škole uvedena je dvojezičnost, utemeljene su (muške i ženske) fašističke organizacije (i s glazbenim sekcijama), a za kulturnu izobrazbu i rasonodu građana u slobodno vrijeme brinu Istituto della Cultura Fascista i Opera Nazionale Dopolavoro (OND). ⁶⁵ Sjedište je bilo u prostorijama nekadašnjeg društva Società Corale odnosno Società Filarmonica di Spalato u ostatku zgrade izgorjelog kazališta Teatro Bajamonti na trgu s prokurativama, Botičevoj poljani sada preimenovanoj u Piazzale Littorio. Istovremeno sa svojim prvim akcijama — kino–predstavama (projekcijama uglavnom promičbenih filmova) pod vedrim nebom na najvećim gradskim trgovima (već spomenuti Piazzale Littorio te Narodni trg sada preimenovan u Piazzale dello Stabilimento ili Piazza Vittorio Emanuele III) kojima su prethodili promenadni koncerti glazbenih ansambala talijanskih vojnih formacija na zadatku u Splitu — »pokrajinski dopolavoro« poziva da se učlane »svi koje je okupacija zatekla u Splitu i provinciji«, uključujući i »pripadnike židovske rase«. Pri tome objašnjava da organizacija ima za svrhu »da radnicima pruži mogućnost da zdravo i korisno upotrebe svoje slobodne časove i zato stvara ustanove i daje inicijative sa svrhom da razvije njihove moralne, intelektualne i fizičke sposobnosti u duhovnoj klimi fašističke Revolucije. Svi koji su upisani u ovu organizaciju koja priređuje i pomaže najraznovrsnije kulturne, umjetničke,

sportske, izletničke, zabavne, seljačke itd. manifestacije imaju mnoge povlastice i svakovrsne olakšice«. ⁶⁶

U kazalištu su proglašenjem NDH postavljeni ustaški povjerenik i njegov zamjenik ali nakon talijanske okupacije upravu i tu preuzimaju predstavnici okupacijske vlasti. No, ono još neko vrijeme nastavlja rad. Polovinom travnja plakati objavljuju predstavu *Dundo Maroje* i *Baletno veče*, a potom je imenovan komesar za kazalište u Splitu Luigi Pressel. ⁶⁷ Ansambli ipak još uvijek ne bivaju raspušteni jer u prvim danima lipnja San Marco iz sada Državnog kazališta u Splitu (Teatro di stato Spalato) najavljuje kao 150. izvedbu sezone novu predstavu — premijeru njegove glazbene grane, Verdijevu *Traviatu* u realizaciji splitskih solista i ansambala. Pod dirigentskim vodstvom O. Jozefovića i u režiji V. Rabadana te scenografiji M. Meneghella–Rodića nastupili su Zlatka Radica u naslovnoj ulozi te Vjekoslava Marušić i Mira Bralić, zatim A. Jelaska i A. Marušić, M. Mesesnel, Ante Duplančić, D. Duić i Drago Bernardić u ostalim ulogama, uz sudjelovanje zbora i baletnog ansambla. Bilo je to »briljantno veče« izveštava San Marco, a gledalište je na premijeri kao i na četiri reprize bilo ispunjeno do posljednjeg mjesta. ⁶⁸ Tih je dana dramski ansambl u Fotezovoj režiji izveo *Razbijeni vrč* H. von Kleista ⁶⁹ no 14. lipnja održana četvrta repriza *Traviate* bila je posljednja predstava splitskog stalnog kazališta u tome razdoblju. Uslijedilo je postepeno raspuštanje ansambala. »Nakon posljednje predstave (14. VI.) Talijani su isplatili osoblju Hrvatskog državnog kazališta u Splitu njihova beriva još samo dva mjeseca do izteka sezonskih ugovora a onda su se naprosto prestali zanimati za brojno i većinom podpuno neobskrbjeno osoblje jer ... takvih državnih kazališta Italija ne pozna.« Pregovori nisu urodili plodom pa je dio osoblja ubrzo prešao u Zagreb, a glavnina glumaca bila je poslana u Dubrovnik. ⁷⁰ »U Splitu ostaje ... nekolicina članova drame i veći dio orkestra i zbora opere porijeklom ili obiteljski vezanih uz Split«. ⁷¹ Najtragičniji je ishod ovih mjera bio za dirigenta mlade splitske opere O. Jozefovića. Onemogućen da radi, a zbog židovskog porijekla čak i da dostojno živi u novonastalom političkom ozračju u Splitu i u Hrvatskoj taj je u krugu struke vrlo poštovani 51–godišnji skladatelj i dirigent svoju situaciju riješio tih dana u Splitu samoubojstvom, o čemu aktualni splitski tisak iz razumljivih razloga nije donio ni slovca. No, život je tekao dalje. I glazbeni.

Ostavši bez stalnih ansambala, splitsko kazalište ugošćuje samo pojedince ili grupe umjetnika čije nastupe isključivo odabire i organizira Dopolavoro. Nakon nekoliko predstava u kazalištu talijanske družine »Giorgio Linchi« za vojsku i građane, ⁷² Dopolavoro poziva i u Split na gostovanje »Tespijin kola« — »Caro di Tespi«, kompletnu talijansku opernu družinu koja se tada nalazi na turneji uzduž dalmatinske obale od Kotora do Zadra. Privlačnost gostovanja pojačana je izvedbama na otvorenom. Na specijalno podignutoj pozornici na trgu s prokurativama (Piazzale Littorio) na njegovoj južnoj strani taj je operni ansambl izveo najprije dvije predstave Puccinijeve *Turandot* (dirigent Ottavio Liino) ⁷³ te Verdijeva *Rigoletta* (dirigent Riccardo Santarelli). ⁷⁴ U Splitu manje

znanu Puccinijevu operu opširnim je napisom najavio u Zadru već duže vrijeme nastanjeni ugledni talijanski povjesničar i publicist, glazbeni znalac, Feri de Pauer Peretti⁷⁵ koji je dvadesetak dana poslije preko zadarskog radija iznio svoje viđenje glazbenog života Dalmacije i Splita u njoj, a isto dopunjeno objavio kasnije u splitskom i zadarskom tisku⁷⁶. Osim spektakularnih nastupa na trgu s prokurativama družina »Tespijin kola« za »splitski je puk« izvela koncert opernih ulomaka na nekadašnjem Narodnom trgu i još jednu predstavu *Rigoletta* u zgradi kazališta uz besplatne ulaznice. Ove »puku« namijenjene priredbe trebale su prema najavi i pozivu u tisku biti »dokaz da se Fašistički Režim ne samo zanima za život najimućnijih klasa nego da Fašizam priznaje duhovno pravo svakome da barem nekoliko sati proživi jednim višim životom u božanstvenim sferama umjetnosti«.⁷⁷

No, »splitski puk« je najvećim dijelom odolijevao ovome vabljenju prepoznavajući i u ovakvim i sličnim sve češće mu putem medija upućivanim riječima sve otvoreniju i nametljiviju političku propagandu te ostajao sumnjičav i nastojao očuvati distancu.

Osim kazališnih predstava, Dopolavoro je organizirao i koncertne priredbe. Na njima su najviše nastupali inozemni, gotovo isključivo talijanski glazbenici, poput pijanistice Annarose Taddei iz Firenze⁷⁸ u »lijepom malom kazalištu« u Liktorskom domu.⁷⁹ No iz već navedenih razloga mirnog ali što je moguće jačeg i bržeg infiltriranja u život grada organizatori su koristeći se svojom nadmoći nastojali na razne načine uključiti u svoj rad i angažirati u programima domaće, splitske glazbenike. Tako tisak već u srpnju (1941) hvali pjevače Pinu Martinelli, Kseniju Cindro i Bruna Cionija koji su uz klavirsku suradnju I. Paraća nastupili u bolnici za bolesnike i vojnike.⁸⁰ Mirnodopski ugođaj toga su prvog ljeta pod okupacijom najviše uspjeli produžiti ljetni koncerti na terasi Matičeva hotela na Bačvicama. Tu razgaljuju posjetitelje svojim nastupima splitski operni solisti Z. Radica i A. Marušić⁸¹ pa Lj. Šegvić⁸², a onda čak pet vrsnih opernih pjevača iste večeri: Radici i Marušiću pridružili su se tom prilikom još D. Supin, I. Žizak i D. Bernardić.⁸³ Vrlo rijetko u svoj program uvrštavaju domaće, hrvatske autore (samo Radica i Marušić Gotovca i Hatzea). Za klavirom je uvijek bio D. Savin predstavljajući se vještim pratiocem i suradnikom. A kada je svojim izvođenjem skladbi Händela, Beethovena, Chopina, J. Straussa i Ravela pratio koreografsko i plesno produciranje mlade plesačice (učenice Isidore Duncan) Tatjane Farčić, kritika njegovo sviranje ocjenjuje »majstorskim« i otkriva u njemu »profinjenog interpreta«.⁸⁴ Skladatelj Savin još se nije slutio.

Na omiljenim okupljalištima građana na trgovima i na Obali, pa i po gradskim ulicama redovito su od prvih dana okupacije prolazili i održavali promenaadne samostalne koncerte (osim već spomenutih nastupa uz kino–predstave na otvorenom) vojnički orkestri smjenjujući se — dolazeći u Split i napuštajući ga — zajedno s vojnim formacijama u čijem su sastavu bili. Još tokom 1941. tisak je registrirao njihov defile žilama kucavicama grada i desetak takvih nastupa na Narodnom trgu, pred kavanom »Nanni« na obali, na Bajamontijevu trgu ispred

fontane.⁸⁵ Bilo da se radi o glazbi »80. pješadijske regimente«⁸⁶, poslije nje o glazbi »26. puka Bergamo« (koju vodi i sklada za nju Carmelo d' Aiuto)⁸⁷ pa onda o »vojnoj muzici 51. pješadijske divizije Alpinskih lovaca« (vodi Giuseppe Voci)⁸⁸ repertoar su osim obveznih nacionalnih himni i uobičajenih koračnica činile originalne skladbe ali još više transkripcije i obrade omiljenih opernih i operetnih ulomaka, a manjim dijelom prerade originalnih skladbi za druge instrumente ili instrumenalne sastave. S obzirom na politički trenutak kao i na prevagu operne glazbe, autori su iz predvidivih razloga bili najvećim dijelom talijanski skladatelji a tek iznimno autori drugih zemalja, dok se hrvatski ne pojavljuju.⁸⁹ Glazba razonođuje i u kavanama hotela »Ambasador« na Bačvicama⁹⁰, u »Diokecijanovu baru«⁹¹, Varijeteu »Branko« s vlastitim orkestrom na Novom pazaru⁹², a kavana »Central« na Narodnom trgu najavljuje u rujnu »koncert svake večeri od 6 sati dalje«.⁹³

Na stranicama San Marca moglo se čitati i o »Ivanu Sebastianu Bachu«⁹⁴, o smrti Milke Trnine⁹⁵ i uglednog splitskog »glazbenog diletanta« Giuseppea Ilicha,⁹⁶ o 75. obljetnici Rikarda Straussa⁹⁷ i 150. obljetnici W.A. Mozarta⁹⁸ te o praizvedbi Paraćeve opere u Zagrebu.⁹⁹

No situacija u gradu bila je daleko od idile. Nade i očekivanja su kopnjeli, strpljenja je ponestajalo, a pritisci i arogancija vlasti izazivali »dišpet« i otpor građana. Objavljuju se kazne »za širenje laži o Hrvatskoj državi«, »strijeljanje sabotera« i poziv na prijave, popis splitskih židovskih obitelji i njihove imovine. U jesen je konstituiran izvanredni sud za političke delikte i ubrzo su uslijedile presude pripadnicima komunističkih udruženja na strijeljanje i robiju od tri do dvadeset godina.¹⁰⁰ A i tada »svakoga dana poslije podne gradom bi promarširao veliki vojni orkestar ... barem 50 članova ... Naprijed je išao veći broj bubnjara koji su vrlo uvježbano i atraktivno bubnjali ... Dirigent je u hodu bacao dirigentski štap vrlo visoko i spretno ga hvatao. Glazba je svirala odlično, mnogo bolje od splitskih orkestara — željezničara, Sokolaša, vatrogasaca i ostalih. Orkestar bi svirajući prošao kroz grad, uvijek istim ulicama«.¹⁰¹ Nije stoga čudno što je jedan od težih incidenata u nizu splitskih akcija protiv okupatora već početkom studenog 1941. u dane obljetnice Oktobarske revolucije bio napad ručnim bombama na vojnu glazbu (9. studenog) u kojemu je više glazbenika stradalo a nekoliko je čak poginulo.¹⁰²

Uslijedili su proglasi i opomene građanima gradonačelnika A. Tacconija i pooštrene mjere opreza sa zabranom kretanja gradom čak od 17–7 sati.¹⁰³ Kroz cijelo preostalo vrijeme talijanske okupacije svim oblastima javnog života u gradu vladaju isključivo okupatorske vlasti. U kazalištu u organizaciji Dopolavora često zabavljaju iluzionisti i šarolike varijetetske grupe¹⁰⁴, ali su i dalje nastupali gostujući i splitski glazbenici serioznih pretenzija a zbog zabrane kretanja gradom priredbe su počinjale u 17.30 ili čak u 15.30 sati.¹⁰⁵ Tako su tada u komornom duu (ali s težištem na instrumentalnim minijaturama) muzicirali u foyeru Arturo Banucci (violončelo) i Maria Luisa Faini (klavir)¹⁰⁶ te violinist Barison sa kćerkom Morosinom (klavir)¹⁰⁷ kao i sopranistica Paola de Fieri uz

suradnju pijanista Luigija Ruggiera.¹⁰⁸ Od instrumentalnih ansambala gostovala su dva gudačka kvarteta — u veljači Quartetto Italiano di Ragusa¹⁰⁹ i u lipnju Quartetto della Camerata musicale romana.¹¹⁰ Desetak dana kasnije tu je Komorni orkestar iz Italije koji je s dirigentskog pulta vodio do tada poznati sjajni pijanist Carlo Zecchi a na programu je bila orkestralno–simfonijska glazba od baroka do romantizma.¹¹¹ Uporna su i dalje nastojanja Dopolavora oko angažiranja domaćih lokalnih snaga u njegovim programima. U narednim mjesecima njihov rezultat su uglavnom nastupi u kazalištu plesne družine Marije Zibine–Jakaša (uz klavirsku suradnju D. Savina)¹¹² te produkcije polaznica plesne škole Mile Katić (uz klavirsku suadnju Larise Vesnovske), među kojima se Tanja Marović ističe i kao autorica glazbe uz koju pleše.¹¹³ Nastupi pjevača gotovo su izostali. U travnju 1942. koncertira Splitsanin Antonio Senetta s programom vokalne lirike i opernih arija a za klavir ga »vještinom autoriteta« prati I. Parać (zastupljen u programu i kao skladatelj).¹¹⁴ U studenom tisak najavljuje »primo grande spettacolo del Teatro del Popolo«, priredbu na kojoj su uz plesnu školu M. Katić trebali nastupiti i splitski operni pjevači D. Supin i I. Žižak te Quartetto Spalato¹¹⁵ ali se priredba odgađa. Tek u svibnju naredne (1943) godine u kazalištu je održan »Concerto vocale e danze ritmiche« koji su ostvarili splitski umjetnici.¹¹⁶ Nastojeći privući domaći živalj na pozornicu i u publiku, Dopolavoro još tokom 1942. poduzima i niz novih akcija.¹¹⁷ Osim tečajeva talijanskog jezika i kulture, njemačkog jezika i stenografije, Dopolavoro osniva svoju amatersku dramsku družinu,¹¹⁸ organizira »Diletantov dan« s natjecanjima svakovrsnih amatera.¹¹⁹ Početkom lipnja (10. VI. 1942) grad treba impresionirati »Festa del Mare«. Prema izvješću u tisku skupu je bilo nazočno 400 muškaraca i žena u lokalnim narodnim nošnjama, 80 na konjima, plesala se i Moreška uz vlastitu glazbu, a more je krasilo čak 300 ukrašenih barki.¹²⁰ Istovremeno vojsku i službenike talijanske administracije Dopolavoro zabavlja šarenim programima i natjecanjima pjevača amatera svoje novoutemeljene Compagnia di arte varia.¹²¹ Premda se hvale i brojevima potkrepljuju, rezultati Dopolavora¹²² nedvojbeno pokazuju neuspjeh jer porast broja sve izrazitije zabavljačkih priredaba okuplja sve manji broj posjetitelja a ovi su se sve više svodili isključivo na talijanske oružane snage i civile–dužnosnike i službenike u talijanskoj administraciji, privredi i prosvjetno–kulturnom životu okupiranoga grada.

O ljetnim koncertima na terasi Matićeva hotela na Bačvicama nema spomena. Najuporniji su za pogodna vremena redoviti promenadni koncerti vojne glazbe. Sada je to Garnizonska glazba iz Trsta sa svojim nastupima na strogo nadgledanim i čuvanim otvorenim prostorima — trgu s prokurativama, na gradskoj obali, Narodnom trgu i u parku na Bačvicama. U repertoaru i dalje ima prevagu prigodni trenutku primjereni izbor koračnica i skladbi promičbeno–rodoljubnog karaktera onovremenih talijanskih autora, a samo manjim dijelom je bio zastupljen mirnodopski promenadni izbor obrada omiljenih opernih ulomaka.¹²³ Na stranicama tadašnjeg splitskog dnevnika Il Popolo di Spalato kao

i prethodnoga glasila San Marco gotovo nema napisa o temama s područja hrvatske glazbe i glazbene baštine. Osim već spomenutog F. de Pauer-Perettija i njegova pregleda glazbe u Dalmaciji i u Splitu iznimka je još samo napis o Francescu (Franji) Marottiu, splitskom graditelju glazbenih instrumenata koji je uspio načiniti »najlakšu violinu na svijetu« (od samo 220 grama).¹²⁴ Inače svojim kritikama prati priredbe a popularnim priložima poučava na stranicama aktualnog splitskog tiska Mario Manuli pišući o F. Suppéu, o Verdijevoj *Aidi* i *Traviati*, Giordanovoj operi *André Chenier* te o Rossiniju i njegovu *Seviljskom brijauču*,¹²⁵ dok Nella Raspani piše o nadahnjiteljici Wagnerove opere *Tristan i Izolda*.¹²⁶ Uz Dopolavoro tokom 1942. sve je agresivniji svojim organiziranjem mladih splitski ogranak omladinske fašističke organizacije Gioventù Italiana del Littorio ili kraće GIL. Sa sjedištem u prostorijama nekadašnjega Hrvatskog doma splitski GIL pokreće vlastiti polumjesečnik »Bir el Gobi«, i organizira brojne raznovrsne aktivnosti, krajem 1941. poziva na tečaj zbornog pjevanja i sviranja puhačkih instrumenata i harmonike a u proljeće 1943. i u glazbenu školu na učenje limenih puhačkih i gudačkih instrumenata i pjevanje.¹²⁷ U ljeto 1942. najavljuje svoj Pomeriggio musicale, prvu u seriji priredaba klasične glazbe u izvođenju mladih glazbenika u svojoj organizaciji.¹²⁸ Svoje programe izvodi i u vojnoj bolnici¹²⁹ i za mornare¹³⁰ a u lipnju 1943. nastupa za talijanske oružane snage s predstavom iz produkcije vlastite Rivista teatrale u kojoj su zastupljeni orkestar i vokalni glazbeni ansambli.¹³¹

No sve ove inicijative vlasti bile su bez pravog odaziva kako među izvođačima tako i među posjetiteljima. Jer od prvih dana okupacije pa za sve vrijeme njezina trajanja Split je živio dvostrukim životom. Jednim onim svojim javnim dijelom (o čijem je glazbenom dijelu do sada bila riječ) ostao je na dohvata neprijateljskim vlastima milom ili silom odgovarajući ili podliježući imperativu trenutka. Drugim svojim dijelom već se prvih dana okupacije povukao u ilegalu. Taj »ilegalni rad u Splitu bio je vrlo razgranat i efikasan«, sjeća se kasnije jedan od sudionika.¹³² Jačanjem terora okupatora rasplamsava se narodnooslobodilački pokret u cijeloj Dalmaciji. Već krajem 1941. formiran je Mosorski partizanski odred, a u travnju 1942. izabran je Narodnooslobodilački odbor Splita. Građani pomažu partizane različitim materijalom, hranom i novcem koji se tajnim kanalima dostavlja borcima u okolici. U gradu su zaredale već spominjane diverzije¹³³, a okupljanje i ilegalni rad se nastojao prikriti i bezazlenom amaterskom djelatnošću u nekom od društava od kojih su neka zapravo bila žarišta otpora.¹³⁴ Ilegalni pokret u gradu imao je posebno tijelo koje je okupljalo umjetnike. U njemu su se našli svi: i pravi Splitsani i ostali koji su u Splitu bili silom prilika. U tom »akcionom odboru intelektualaca« bili su i glazbenici raznih profila. Uz skladatelje I. Tijardovića, M. Burića i S. Bombardellija, tu su od samog početka bili pijanist Andreja Preger, dirigent M. Unger, zborovođa Ante Vesanović (1911–1994), violončelist Feđa Čatipović (1914–1942 ili 1943) a poslije su im se pridružili i drugi. Uz vrlo ograničene mogućnosti umjetničkog glazbenog djelovanja u gradu sve više pritisnutom terorom, velikom oskudicom

i strahom oni su se do raspoređivanja na struci primjerena korisnija mjesta djelovanja u partizanskim jedinicama ili poslije na oslobođenom području tu sastajali, dogovarali i pomagali u gradskim akcijama. Živjelo se i radilo u stalnoj opasnosti jer je sumnjičavost okupatorskih vlasti postajala sve veća a njihove odmazde sve teže i surovije. No, svemu tome unatoč »premda može zvučati paradoksalno« — izjavljuje sabirući uspomene S. Bombardelli — »Split mi je u ono vrijeme bio najdraži. Okupirani Split bio je onaj pravi Split — borbeni, plebejski, crveni, slobodarski grad!«¹³⁵ A te, 1942. bio je Bombardelli sam dva puta hapšen od talijanskih vlasti prije nego što se napokon krajem prosinca uspio zajedno sa suprugom i F. Čatipovićem prebaciti u brda, u partizane i priključiti najprije Vesanovićevoj »kulturnoj ekipi«, a zatim od lipnja 1943. preuzeti vodstvo Žrnovničke muzike kao muzike II. dalmatinske brigade. No, tada su se poput plamičaka krijesova kojima su partizani na godišnjicu Oktobarske revolucije (6. XI. 1942) s okolnih brda i otoka prijeteći upozoravali okupatora na svoju nazočnost — već je i u gradu počeo kolati partizanski tisak¹³⁶ — »počele šaptom širiti ohrabrujuće vijesti: partizani zarobili ... partizani zauzeli ... partizani oslobodili ... Kompletna muzika sa Klisa otišla u brda ... seoska muzika iz Žrnovnice prebacila (se) na Mosor«.¹³⁷ S proljećem 1943. su se i vijestima o uspjesima savezničke vojske na europskim bojišnicama probudile nade u »potištenom gradu«. I kod malobrojnih glazbenika koji su tu ostali. Hatze se u poodmaklo životno doba i narušena zdravlja »opet prihvatio komponiranja« i nastaju novi prilozi njegovu opusu vokalne lirike.¹³⁸ Parać pomišlja na dotjerivanje svoje u nevrjeme praižvedene opere. Tijardović, predsjednik ilegalnog Narodnooslobodilačkog odbora za Split, održavao je svoje »satove pjevanja« sve dok u srpnju 1943. i on s M. Ungarom nije otišao u partizane na pripreme Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Otočcu.¹³⁹

Konačno, 9. rujna 1943. Il Popolo di Spalato na prvoj stranici objavljuje da je Italija zatražila primirje od anglo-američkih snaga. Uslijedilo je prvo oslobođenje Splita. Talijani su se povukli, a u grad ulaze partizanske jedinice, ali njemački avioni prijete i zlostavljaju svakodnevnim pa i višekratnim bombardiranjem. Gradski NO odbor nastoji osigurati i organizirati opskrbu građana i raščišćavanje ruševina, a ohrabrujući izvori informacija sada su osim savezničkih radio-stanica i stranice novih brojeva Slobodne Dalmacije, glasila koje se već od lipnja 1943. oglašava iz improvizirane tiskare u mosorskim vrljetima.¹⁴⁰ One pozivaju i na prvu kulturnu priredbu u oslobođenom gradu koja »znači početak nove epohe« u njegovu kulturnom životu. To »Prvo kulturno veče« Propagandnog odjela NO odbora Splita ostvario je (21. rujna) u zgradi kazališta »na brzu ruku okupljen i sastavljen zbor s više od 80 pjevača — iz redova boraca i građana — glazbenika ili članova predratnih gradskih glazbenih društava« te članova opernog zbora, orkestra i glumaca (recitatora) bivšeg Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu. Duša svemu je u liku zborovođe i korepetitora bio A. Vesanović sa svojom partizanskom kulturnom (odnosno kazališnom) grupom s kojom je već od njena osnutka u selu Uništa pod Dinarom u srpnju 1942. nastupao na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije.¹⁴¹ O samoj priredbi

i ugođaju u kojemu je protekla Slobodna Dalmacija izvješćuje: »Ponovno je nakon dvije i po godine zaorila 'Lijepa naša' u našem starom hrvatskom kazalištu. Zbor je pjevao one narodne partizanske pjesme koje su pratile naše borbe u svim borbama po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori: Partizanka, Oj Marjane, Svi na front, Crvena zvijezda, Misli Hitler, Vintovačka ... Improvizirani mali orkestar otvirao je nekoliko melodija iz poznatih opereta I. Tijardovića.« Cijela je priredba završena pjevanjem himne *Hej Slaveni*, a »pozornica i gledalište su bili ... jedna jedinstvena cjelina« s jednakim težnjama i osjećajima radosti u slobodi.¹⁴²

Ali sloboda je tada potrajala vrlo kratko. U danima neposredno nakon priredbe partizani su pred najezdom Nijemaca morali napustiti Split. S njima je tada grad napustio i velik broj mladih te svojim sada razotkrivenim političkim opredjeljenjem (za NOB) kompromitirani građani s obiteljima, krećući u borbene jedinice ili u zbjegove u Italiju i u El Shatt u Afriku. Među njima bili su i glazbenici J. Hatze, M. Burić, Niko Martinis, Branko Kovačić, Marija Gatin, Božica Vlašić, Tibor Dukes, Andreja Preger, Ksenija Nonveller, Paško Duplančić, Edi Radosavljević, Mladen i Boris Nikolanci, Božidar Miš i drugi kojih točna imena za ovu priliku nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi.

Dana 27. rujna 1943. u Split ulaze njemačke trupe i uspostavlja se vlast Nezavisne Države Hrvatske.

VRIJEME NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE I NJEMAČKE OKUPACIJE

Nastupajući bez talijanskih ceremonija, Nezavisna Država Hrvatska je uz obavezu i posvudašnju nazočnost njemačkih vojnika ubrzo donijela svoje — nove proglase, nova obilježja, nove uniforme, novu policiju, nove dnevne novine,¹⁴³ nove nazive starih gradskih trgova i ulica te novi vokabular.¹⁴⁴ Ured za promičbu odmah popravlja razglas dok ne uspostavi vlastitu »krugovalnu postaju«,¹⁴⁵ a tri splitska »slikokaza« najavljuju prikazivanje »slikopisa« i »slikopisnih tjednika«. ¹⁴⁶ Osim racioniranog snabdijevanja još skromnijim mjesečnim obrocima preostalom stanovništvu u gradu i dalje prijete napadi iz zraka, sada savezničkih anglo–američkih zrakoplova. Ubrzano se grade skloništa, obvezno je zamračenje, propisano ponašanje u slučaju uzbuna, traje redarstveni sat. No, sve je više ruševina a stradanja ljudi, broj žrtava bombardiranja i obračuna nove države s političkim neistomišljenicima postaju iz mjeseca u mjesec, iz dana u dan sve veći i teži. Privid sigurnosti nastoji se postići obnavljanjem nastave u školama i poticanjem kulturnog života.

Već 4. listopada novo *Novo doba* objavljuje poziv pjevačima HPD »Tomislav« i društvu »Sv. Cecilija« na zajednički sastanak »radi dogovora za daljnji rad«, a nekoliko dana poslije usporedno s prvim promenadnim koncertom u

novim okolnostima — nastupom njemačke vojničke glazbe s djelima hrvatskih i njemačkih skladatelja, na Rivi a sada Obali Adolfa Hitlera — pozivaju se na dogovor splitski »glazbari Dobrovoljnog vatrogasnog društva i Željezničke stanice«. ¹⁴⁷ Glasilo pomaže i propagira njihovu djelatnost a podsjećajući na svojim stranicama na dugu tradiciju splitskih (naglašava) hrvatskih društava i na njihovu sudbinu pod Talijanima ukazuje na sada povoljnije uvjete rada ponovno u zgradi Hrvatskog doma kojemu je vraćen stari naziv. ¹⁴⁸ No, dok tisak bilježi da »Tomislav« okuplja stare i nove pjevače te pod vodstvom svog dirigenta Veljka Matasa s glazbarima iz Donjih Kaštela i nastupa za hrvatsku i njemačku vojsku pred katedralom u Trogiru, ¹⁴⁹ navedeni se sastavi splitskih glazbara više ne spominju. Nakon još jednog koncerta u listopadu ¹⁵⁰ izostali su i nastupi njemačke glazbe, ali od proljeća 1944. u kazalištu vježba pod vodstvom svoga kapelnika Leopolda Dvoraka a 22. travnja i prvi put za građane muzicira na bivšem Narodnom trgu a sada Trgu poglavnika Ante Pavelića »noviformirana domobranska limena glazba od 18 muzičara« ¹⁵¹ — »splitska posadna glazba« ili Vojnička glazba Posadnog zapovjedništva izvodeći originalnu ili za ansambl puhača obrađenu glazbu kapelnikâ Benkovića i Dvoraka zatim J. Straussa te hrvatskih skladatelja Vjenceslava Novaka i I. Tijardovića. ¹⁵² Nekoliko dana poslije, »uoči 1. svibnja blagdana rada« Dvorak i ta »Posadna domobranska glazba« nastupaju na dobrotvornom koncertu u foyeru kazališta. S pjevačima D. Supin i I. Žižkom orkestar na »zamjernoj visini« pod »suverenim i otmjenim upravljanjem« svoga kapelnika izvodi samostalno nakon himne ulomke skladbi Balfea, Suppéa i Abrahama te orkestralne potpurije Haetzlera i Gervaisa a uspješno prati svoje goste dok pjevaju omiljene arije Gotovca, Hatzea i Tijardovića. ¹⁵³ Inače su redovna obaveza posadne glazbe bili nastupi za vojsku poput narednog, svibanjskog na »Prosvjetnom sielu« u Časničkom domu. ¹⁵⁴

Glavnina zanimanja bila je ipak usmjerena na kazalište. Od prvih dana sav inventar Nezavisne Države Hrvatske očita su nastojanja njegove revitalizacije. Već u listopadu 1943. glumac Ivo Marjanović (koji je s bratom Androm čuvao zgradu s inventarom i u prijelomnim danima povlačenja Talijana iz grada) uspio je s nekolicinom tehničkih radnika prikupiti u kazalište sav razneseni inventar, a potom ga i popisati. Već se najavljuje i prva »vedra večer po uzoru na pučke vedre predstave koje su zadnjih godina bile priređivane u Zagrebu«. ¹⁵⁵ Prve izvedbe programa pod nazivom Dva sata vedrog raspoloženja najavljene su — kakve li ironije — za 31. listopada i 1. studenog a ostvarili su ih glumci i pokoji pjevač — »članovi bivšeg splitskog Narodnog kazališta i orkestra bivše splitske opere« — pod ravnanjem »M–a Pirocha«. Bila je to šarena pregršt skečeva i »plesnih napjeva« ili »pjesama« uokvirena orkestralnim brojevima, a za informiranje o njihovim autorima nije se marilo. Nakon četiri izvedbe ovog programa uslijedila su još dva nova pod istim naslovom te osim popodnevnih još i novi prijedodnevni termini subotom i nedjeljom. No, nedostatak novca otežao je sređivanje kazališnog prostora i rekvizitarija pa su sve ove izvedbe bile locirane u prostorijama kina »Eden«. ¹⁵⁶ Još manje mjesta za glazbu bilo je u

programu djelovanja Dramskog studija pokrenutog krajem 1943.¹⁵⁷ Ali ni ta nova inicijativa za »obnovu kazališnog života« u gradu nije dala željene rezultate. Predstave na improviziranim pozornicama u foyeru i velikoj dvorani kazališta nisu, unatoč nedvojbenim nastojanjima osnivača i svih sudionika, zadovoljile te se Dramski studio gasi a ističe se ponovno potreba uspostavljanja stalnog kazališta u Splitu.¹⁵⁸ To će međutim kao i propušteno obilježavanje 50. obljetnice kazališne zgrade¹⁵⁹ ostati neostvarena želja u ovome razdoblju. Osim navedenoga, u kazalištu se spominje još samo nekoliko popodnevnih zabavnih priredaba gostujućih glazbenika i plesača za njemačke vojnike u svibnju i lipnju 1944.¹⁶⁰ U kazalište se dovode i splitski srednjoškolci na gledanje propagandnih filmova ali učestali incidenti i pogotovo »divljanje« mlade publike na projekciji početkom svibnja 1944.¹⁶¹ Nakon partizanskih parola koje su na sam praznik osvanule u gradu¹⁶² prorijedili su i uskoro ukinuli tu praksu. Taj je izgred žestinom i posljedicama nedvojbeno pokvario blagdanski prvosvibanjski ugođaj i zasjenio ne samo uspjeh već spomenutog koncerta posadne glazbe s pjevačima u kazalištu nego i efekt Akademije Ustaške mladeži (30. IV.) u Časničkom domu posvećene obljetnici smrti P. Zrinjskog i K. Frankopana, na kojoj je uz recitatore nastupio i pjevački zbor Ustaške mladeži sa svojim zborovođom i korepetitorom V. Matasom. Izveo je nekoliko rodoljubnih zbornskih skladbi I. Zajca i folklorom nadahnutih skladbi Zlatka Grgoševića. Auditorij je posebno oduševio nastup grupe djevojaka koje su u narodnim nošnjama odplesale nekoliko narodnih kola.¹⁶³

Osim što najavljuje glazbene priredbe i osvrte na njih, splitsko Novo doba povremeno skromno donosi i vijesti s područja glazbene umjetnosti. Uz spomenute priloge o splitskim glazbenim društvima te o problematici kazališta piše o »splitskom slavju« Noi Matošiću¹⁶⁴ te Z. Radici u Dresdenu.¹⁶⁵ Upozorava na 75. obljetnicu rođenja Hansa Pfitznera.¹⁶⁶ Najzanimljiviji je bez dvojbe nepotpisani prilog pod naslovom *Hrvatska glazba danas*. Premda štur i nepotpun, ponekad proizvoljan u svojoj euforičnoj procjeni pojedinih razdoblja i skladatelja, vrijedan je kao odjek jednog povijesnog trenutka i kao informacija o recepciji domaće glazbe i glazbenika u njemu. Zanimljivo je da je uz najavu daljnjih priloga, ovoga puta u prvom planu Hatze — »dični sin grada Splita, naše male Dalmacije i ciele Hrvatske« koji »i sada u podmaklim godinama ali još uvijek jak, čil, ravno i mladenački korača i redovito radi na muzici. Uvijek ga vidimo sa snopom u ruci ili džepu, gdje ide u školu, podučava đake u svom predmetu ili na redoviti sat u kafama(!) gdje razgovara sa svojim prijateljima muzičarima, obično o glazbenoj umjetnosti«. ¹⁶⁷ Vlasti kao da nisu znale ili nisu trebale znati da je Hatze još u rujnu (21. rujna) 1943. napustio Split. Sa zbje gom je tada u slobodnom Hvaru gdje će 18. i 19. prosinca predsjedati Konferenciji kulturnih radnika Dalmacije.¹⁶⁸

I Sudamja 1944. je protekla »u skladu s prilikama i mogućnostima«. U njenom programu najavljenom među gradskim obavijestima splitskog dnevnika tek pjevanje starih splitskih koralnih crkvenih napjeva na večernjem bogoslužju

u katedrali podsjeća na radost i arhaičnu ljepotu glazbenog udjela ove omiljene splitske u prvom redu pučke tradicije.¹⁶⁹ Situacija u gradu bila je za većinu njegovih preostalih žitelja suviše mučna i teška da bi uz brigu za puko preživljavanje ostalo snage za kakav istinski angažman na kulturnom planu. Osim toga, u Splitu tada gotovo i nema glazbenika. Jedan od rijetkih bio je Parać koji bolestan i osamljen tu proživljava ratne godine »u odricanjima i strahovanjima«.¹⁷⁰

Krajem rujna Novo doba s ponosom najavljuje i pozdravlja, a vojni orkestar intoniranjem himni (»državne hrvatske i ustaške«) uveličava u »splitskom slikokazu Tomislav« svečanu premijeru »prvog hrvatskog glazbenog slikopisa Lisinski«.¹⁷¹

No, porazom fašističkih snaga na svjetskim bojištima prijetio je slom i njihovom pomoći uspostavljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Split je postajao sve usamljenija oaza u okruženju partizanskih oslobođenih područja. Gradom krišom kolaju novi brojevi Slobodne Dalmacije. Oni izvješćuju o organizaciji narodne vlasti u Dalmaciji,¹⁷² ali i o predstavama splitske kazališne družine u kotarima splitskog okruga još od svibnja 1944.¹⁷³ U rujnu donosi proglas s apelom »Sačuvajmo naše kulturno–umjetničko blago«, a među potpisnicima su, uz povjesničare umjetnosti Cvita Fiskovića i Stjepana Gunjaču, književnike Marina Franičevića, Juru Kaštelana i Ranka Marinkovića te kipara Marina Studina i glazbenici Josip Hatze, Ivo Tijardović i Ena Iveta Grisogono.¹⁷⁴ Dana 21. listopada Slobodna Dalmacija piše o Večeri slavenske muzike i recitacija koju je 11. listopada u slobodnom Hvaru priredilo Kazalište narodnog oslobođenja Dalmacije prigodom prve konferencije Jugoslavenskog narodno oslobodilačkog fronta Hrvatske za Dalmaciju. Glazbu Bruna Bjelinskog, Zajca, Hatzea, Tijardovića i Mokranjca te Fibicha i Čajkovskog izvodili su tada zbor KNOD–e te gudački kvartet i pjevači – solisti. Glavnina članova zbora i ansambala te solista bili su Splicićani s A. Vesanovićem na čelu.¹⁷⁵ Samo pet dana poslije – 26. listopada – partizanska vojska ulazi u Split.

PRVI MJESECI NAKON DOLASKA PARTIZANA

Dok je rat još harao Europom a teške se borbe vodile još i u pojedinim dijelovima Jugoslavije, čak i vrlo blizu, u širem zaleđu Splita, njegovi su se žitelji postepeno privikavali na mir. Mnogo je toga poput mobilizacije i odlazaka na obližnje bojišnice, poput ruševinama izobličjenih vizura i zakrčenih ulica ili pak racionirane opskrbe, doduše besplatnom ali skromnom i jednoličnom hranom od pomoći saveznika, podsjećalo na blizinu rata. No, ozračjem u gradu je dominiralo zadovoljstvo zbog prestanka neposrednih ratnih strahota. Nova,

narodna vlast najavljivala je mnoge i velike promjene, neke već provodila a budućnost se činila svijetla. Zastupajući mir i slogu obećavala je rad, red i blagostanje za sve. Bilo je dakle razloga za radost i za svečanosti.¹⁷⁶ Dakako, uz obilje raznovrsne glazbe na raznim mjestima u gradu.

Već 31. listopada stigla je u Split i Vojna muzika XXVI. divizije Narodno oslobodilačke vojske (NOV) i već sljedeći dan koncertira na sada ponovno Narodnom trgu nakon što je obišla grad svirajući narodne i partizanske borbene pjesme.¹⁷⁷ Već pred božićne blagdane na istom je mjestu održala svoj prvi samostalni koncert upravo utemeljena Mornarička muzika NOV Jugoslavije pod vodstvom svoga kapelnika Vojmila Arambašina.¹⁷⁸ I tada i poslije izvodila je svoj promenaadni repertoar koji su činile njenom sastavu i novoj situaciji primjerene stare i nove originalne skladbe i obrade a kao cilj isticala je »širiti muzički horizont narodnih masa upoznavajući ih s istaknutim djelima najboljih kompozitora prvenstveno slavenskih i obrađivati narodno muzičko blago stvoreno u toku oslobodilačke borbe«. ¹⁷⁹ U cjelini ili dijelom ansambla priključivat će se i kazališnom orkestru u realizaciji programa i simfonijske glazbe.¹⁸⁰

S partizanskim jedinicama stiglo je u Split iz Visa, prije nekoliko mjeseci tamo utemeljeno Kazalište narodnog oslobođenja Hrvatske za Dalmaciju (KNOD). Tu im osim Kazališne družine splitskog NO odbora pristupa veći broj u gradu zatečenih ili u nj pristiglih članova ansambla bivšeg splitskog HNK te glumci, glazbenici i plesači iz drugih sredina, prije svega zagrebačke jer su se za Zagreb tada još vodile borbe. Prvu je priredbu dalo već 7. studenog u dvorani kazališta — Svečanu akademiju prigodom 27. obljetnice Oktobarske revolucije. A. Vesanović vodi zbor dok Tijardović na čelu orkestra a za klavirom E. Iveta–Grisogono i Noris Manni prate pjevače i ples u mješovitom himnama uokvirenom programu u kojemu su se zbarske recitacije (B. Mokrousov, R. Zogović), groteske (M. Mitrović) i ukrajinski ples (u koreografiji M. Zibine plesala Marija Tijardović) dopunjavale ili izmjenjivale s uglavnom jednostavnim harmonizacijama partizanskih (Vesanović, A.! Bjelinski, Tijardović) i dalmatinskih pjesama (Tijardović). Izuzetak su Tijardovićeva skladba *Mornarska*¹⁸¹ i njegova obradba partizanskog napjeva iz Dalmacije *Oj sokole, moj sokole* za recitatora, glas i klavir. Da bi se omogućio posjet svim zainteresiranim, program je još dva puta ponovljen.¹⁸² Uskoro zatim u kazalištu je (16. i 19. XI) na gostovanju slovenski muški zbor NOV–e »Srećko Kosovel«. Njegovih 40 pjevača »prvi puta u slobodnoj zemlji i oslobođenom Splitu« pod vodstvom Rada Simonitija pjeva slovenske i hrvatske partizanske te ruske pjesme.¹⁸³ U razmacima od samo nekoliko dana KNOD je narednih mjeseci sa svojim glazbenim ansamblima i programom nastupao i izvan kazališta u raznim prigodama — na svečanim akademijama uz političke skupove¹⁸⁴ ili obljetnice,¹⁸⁵ na koncertima za sve uzraste građanstva, za bolesnike, za vojsku. No, uz ove velike radne obaveze zadatak KNOD–a, je prema riječima njegova čelna čovjeka Tijardovića, bila

priprema za rad stalnog kompletnog profesionalnog kazališta u Splitu, koje će raznovrsnošću i kvalitetom svoga repertoara moći zadovoljiti kulturne potrebe grada. Stoga se radilo na okupljanju i kompletiranju pet ansambala. To su bili mješoviti zbor, simfonijski orkestar te dramski, baletni i komorni instrumentalni ansambl.¹⁸⁶ Svi su ti ansamblu pomno praćeni tiskom uskoro izašli pred publiku s prvim rezultatima svoga rada i nastojanja. Iz njih je kao i u slučaju Mornaričke muzike bilo očito da je i glazbom, zajedno s drugim oblicima kulturno–umjetničkog djelovanja, trebalo i sada u slobodi nastaviti kulturnu misiju proklamiranu i manifestiranu još u predasima borbe i na prvim oslobođenim područjima. Trebalo je uz uključivanje što većeg broja sudionika u redovima svih profila glazbenih djelatnika i slušatelja raditi na njegovanju dobrih i vrijednih starih ali i na stvaranju takvih novih navika i potreba primjerenim kvalitetnim odabirom i prezentiranjem ne samo već provjerenih naslijeđenih dobara svjetske i domaće baštine, nego jednako tako poticati i promicati stvaranje novih djela koja će se nadahnuta novom stvarnošću obraćati auditoriju nedvosmisleno i razgovjetno i tako pomoći ostvarivanju novoga društva. S takvim ciljem javljaju se svojim prilozima u Slobodnoj Dalmaciji ugledni znanstvenici i umjetnici. Tako se Nikola Hercigonja već u prosincu u splitskom dnevniku bavi radom pjevačkih zborova i narodnom pjesmom u umjetničkom programu dajući preporuke za rad s vokalnim ansamblom, za izbor repertoara, za organizaciju rada i promišljeno djelovanje s posebnom pažnjom posvećenom odgoju publike.¹⁸⁷ C. Fisković piše o izložbi umjetnika partizana u Splitu,¹⁸⁸ Jakša Ravlić o stradanju kulturno–umjetničkih spomenika u Dalmaciji,¹⁸⁹ a Bombardelli objavljuje svoje zapise iz partizanskih dana *Od mora do Durmitora*¹⁹⁰ dok užurbano priprema reprezentativni koncert sa zborom KNOD–a. U Pučkom sveučilištu u dvorani kina »Eden« tih dana Slavko Mijić drži predavanje pod naslovom *Musorgski i prethodnici*.¹⁹¹ »Klub kulturnih radnika Hrvatske za Dalmaciju« priređuje »kulturno veče« (18. I.) u kazalištu u sklopu »Izložbe umjetnika partizana u Splitu« na kojemu su se Cvitu Fiskoviću, Marinu Franičeviću, Šimi Vučetiću, Marinu Studinu i Živku Jeličiću pridružili i glazbenici. Tijardović je prikazao rad dalmatinske sekcije umjetnika i njenu povezanost s kulturnim radnicima Hrvatske, a Bombardelli je obiljem materijala potkrijepio svoje izlaganje o »razvitku naše umjetnosti u NOB–i«.¹⁹² Za trajanja izložbe debitirao je pjevački zbor KNOD–a svojim izborom »jugoslavenske borbene muzike«. Zborski ansambl od oko 60 članova, u sve tri svoje varijante (muški, mješoviti i ženski), s pjevačima – solistima (Andrica Dumanić, Kosta Anđeo, Ante Dragojević, Anka Pincetić, Jerko Srdelić) i pijanistom, korepeticitorom (Aleksandar Ujheli) predstavio se odabranim programom u koji su prema navodu u tisku »pored starijih naših autora (Mokranjac, Zajc, Lisinski, Adamič, Hatze)« bila uvrštena i »nova do sada u glavnome neizvođena djela kompozitora partizana (Hatze, Tijardović, Danon, Bjelinski, Hercigonja, Danev, Bombardelli) ... Iako ovaj program ne daje sliku cjelokupnoga partizanskog muzičkog stvaralaštva, ipak su neke odlike stvaralaštva izašle na površinu:

muzički realizam sa narodnom melodijom kao tematskom osnovicom«. ¹⁹³ Koncert je izazvao veliko zanimanje i oduševljenje slušateljstva te je odmah još dva puta ponovljen. ¹⁹⁴ Tijardović komentirajući program ističe velike interpretativne zahtjeve koje je zbor morao svladati izvodeći stilom i tehnikom vokalnog sloga i obrade vrlo raznoliki izbor zvorske glazbe, ¹⁹⁵ a Hercigonja je u svome osvrtu Danonovu skladbu *Kozara* istakao kao »putokaz« stvaranju nove jugoslavenske vokalne muzike jer »donosi pravi izraz naše borbe, potpuno se osniva na našem narodnom melosu a tehnički je jedinstveno i smiono postavljena«. ¹⁹⁶

Prvog dana ožujka održao je svoj prvi koncert i Simfonijski orkestar KNOD-a uz pomoć Mornaričke muzike. S Tijardovićem za dirigentskim pultom i Marijanom Schön kao koncertnim majstorom i pedagogom gudačkog korpusa orkestar je izveo izbor Smetanine glazbe (*Iz čeških lugova i gajeva*), Čajkovskog (*Elegija iz Kvinteta op.48/3*), Rimskog-Korsakova (*Himna suncu iz opere Zlatni pjetic*), Dvoraka (*Slavenski ples* br. 4) te Bombardelliija (plesna suita *Grob u žitu*) i Bjelinskog (Tri partizanske pjesme: *Pšenica je klasala, Bolen mi leži, Druže Tito*). ¹⁹⁷ Dvadeset dana poslije (21. III.) uslijedio je pomno pripreman informativnim napisima u tisku (o povijesnom razvoju plesne umjetnosti) prvi nastup baleta KNOD-a. U scenografiji Voldemara Janševskog, uz redateljsku pomoć Vatroslava Hladića te uz orkestar pod dirigentskim vodstvom Tijardovića grupa darovitih plesača (među kojima su se tu tada našli i Branka Rakić i Franjo Horvat) pod pedagoškim su nadzorom M. Zibine plesali njezine koreografije na glazbu slavenskih autora, među kojima i dvojice hrvatskih skladatelja. ¹⁹⁸ Bilo je to Tijardovićevo *Partizansko kolo* za koje najava kaže da je »prvi naš balet napisan u oslobođenoj domovini«, te *Hrvatski tanec* koji je Bruno Bjelinski prema istom izvoru komponirao (na međumurski narodni napjev *Bilo nas je pet vu kleti, se smo bile bez pameti*) u Splitu specijalno za ovu priredbu. ¹⁹⁹ Zbog zanimanja posjetitelja, program je repriziran. ²⁰⁰

Najranije je počeo nastupati i najviše je priredaba ponudio Komorni instrumentalni ansambl KNOD-a. No unatoč pažljivo odabiranim programima i izvođačima ti su koncerti upozorili na tada najslabiju kariku u lancu čimbenika koji omogućuju život glazbi — na publiku. Naime, s koncerata komorne glazbe izostajala je »široka koncertna publika« koja je hrlila na kazališne predstave i na koncerte zvorske glazbe a osipala se već na programima orkestralne. Uočivši da je i vrijedan i zanimljiv izbor glazbe (Brahms, Bach, Dvorak, Ravel) u kvalitetnoj izvedbi majstora poput violončelista Mirka Dornera i pijanistice E. Iveta-Grisogono zainteresirao i zadržao u dvorani kazališnog foyera samo malobrojne slušatelje, Bombardelli u svome osvrtu na tu priredbu predlaže na ovakvim koncertima posrednika — konferansjea ili pisani komentar uz program — koji bi pripremio slušatelja, uputio u slušanje i olakšao mu uklapanje u ove zahtjevne oblike komuniciranja glazbom. I zaključuje: »... ako publiku nemamo, moramo je stvoriti.« ²⁰¹ Briga za auditorij — širenje kruga postojećih i animiranje novih slušatelja — bio je jedan od glavnih razloga što su nakon svojih nastupa u Splitu svi ansambli KNOD-a odlazili na gostovanja u druga oslobođena

područja sve do svoje reorganizacije i raspoređivanja članova u novostvorene kazališne ansamble širom tadašnje Jugoslavije.²⁰²

Inače, druženje uz glazbu živnulo je ponovnim otvaranjem kavana »Central«, »Bellevue«, »Muljačić« i »Delić«²⁰³ te organiziranjem »čajanki s plesovima« na nekoliko okupljališta mladih, među kojima se skromno pod sumnjičavim nadzorom službene javnosti²⁰⁴ zameću počeci buduće splitske zabavne glazbene reprodukcije i produkcije.²⁰⁵

Početak ožujka otvara svoja vrata prvoj generaciji učenika Srednja muzička škola²⁰⁶ u kojoj se nudi poduka u sviranju glasovira, violine, viole, violončela i ostalih orkestralnih instrumenata, te poduka u pjevanju i kompoziciji uz odgovarajuće teoretske glazbene discipline. Na čelu škole je Ena Grisogono–Iveta. Mjesec dana poslije otvorena je Pedagoška akademija — prva visoko-školska ustanova u oslobođenoj Hrvatskoj — na kojoj je uz ostale organizirana i grupa za glazbeni odgoj.²⁰⁷

Živosti kulturnog života u njegovu glazbenom segmentu pridonijelo je i travanjko gostovanje članova Slovenskog narodnog kazališta. Sopranistica Zdenka Tavčarjeva je uz suradnju pijanista Cirila Cvetka priredila recital vokalne lirike s uvodnim predavanjem u kojemu je Dragutin Cvetko dao pregled razvoja slovenske glazbe s posebnim aspektom na razdoblje NOB–a.²⁰⁸ Praznik 1. svibnja obilježili su otvaranje Radničkog doma i u njemu prvi nastup obnovljenog mješovitog Radničkog pjevačkog zbora »Jedinstvo«. Njegovih 95 pjevača — članova bivših pjevačkih društava »Zvonimir« i »Tomislav« kojima su se pridružili novi, uglavnom mladi ljubitelji zbornog pjevanja — vodi A. Vesanović uz pomoć (na impostaciji glasa) pjevačkog pedagoga Petra Markovića.²⁰⁹ U Split se već vratila Pionirska kazališna grupa 1. logora jugoslavenskog zbjega u El Shattu, a još uvijek iz daljine te afričke pustinje dopiru vijesti o uspjesima velikog mješovitog zbora zbjega²¹⁰ koji je pod vodstvom svoga utemeljitelja i dirigenta J. Hatzea priredio tokom 17 mjeseci svoga postojanja stotinjak koncerata,²¹¹ a sada se pripremao na povratak u oslobođeni zavičaj i domovinu.

IZVORI I LITERATURA

- Josip Andreis, *Ivo Parać*, Rad JAZU, knjiga 377, Zagreb 1978.
- Arhivi: Muzej grada Splita, arhiv Kazališta, arhiv Glazbena društva, fotodokumentacija.
- Frano Baras, *Bog rata i anđeo mira 1941 i Krila smrti nad gradom*, u *Staro zrcalo splitsko*, 1994, 75–90 i 91–96.
- Silvije Bombardelli, *Ekstempore*, Split 1973; *Prilog povijesti muzike (u Dalmaciji) u NOB*, Zbornik za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, Split 1975, 715–721.
- Maja Hribar–Ožegović, *Partizansko kazalište i Muzika u Hrvatskoj za vrijeme NOB*, u Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945*. II, Zagreb 1970, 135–169.
- Mladen Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija*, Zagreb 1970.
- Duško Kečkemet, *Skica za sliku Splita između dva rata*, »Mogućnosti«, Split 1992, 8–9–10, 636–642.
- Jurica Kerbler, *Ivo Tijardović*, Bjelovar 1979.
- Tomislav Kuljiš, *Splitski muzičari–umjetnici u NOB–i (1941–1945)*, u *Koncertni život u Splitu i Dalmacijakonzert*, Split 1988, 15–17.
- Ivo Marjanović, *Hrvatsko narodno kazalište u Splitu od 1940. i 1945.*, monografija u pripremi za tisak.
- Ivo Mosettig, *Obmane*, Split 1995.
- Muzika i muzičari u NOB*, Zbornik sjećanja, ured. Andrija Tomašek, Beograd 1982.
- Feri de Pauer Peretti, *La vita musicale di Spalato* i u prijevodu na hrvatski jezik *Glazbeni život Spalata* (izvadak iz studije *La vita musicale della Dalmazia*, objavljene u Rivista dalmatica, II i III, Zara 1942), »Il Popolo di Spalato«, Split 1942. od 16. XII/str. 3 i 17. XII/2.
- Branko Radica, *Josip Hatze*, Split 1989.
- Spomenice: Spomenica prigodom svečanog otvorenja Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu 5. XII. 1940., Split 1940 (Reprint povodom 50. obljetnice utemeljenja stalnog profesionalnog ansambla Opere, Drame i Baleta pod imenom Hrvatsko narodno kazalište u Splitu, 5. XII. 1990.).
- Narodno kazalište Split 1893–1953, Split 1953.
- Hrvatsko narodno kazalište Split. 90 godina zgrade kazališta, Split 1983.
- Tisak novinski (kronološkim redom):
- »Novo doba«, Split, od 9. VI. 1918. do 22. IV. 1941.
 - »San Marco«, Zara, Edizione di Spalato, od 29. IV. 1941. do 30. XI. 1941.

- »Il Popolo di Spalato«, Spalato, od 1. XII. 1941. do 10. IX. 1943.
- »Ti con Nu, Nu con Ti«, Foglio d'ordini Federazione dei Fasci di combattimento di Spalato, od 7. IX. 1941. do 1. VII. 1943.
- »Bir el Gobi«, foglio d'ordini dei Battaglioni della Gioventù italiana del Littorio, od I. 1943. do 30. VI. 1943.
- »Novo doba«, Split od 3. X. 1943. do 22. X. 1944.
- »Slobodna Dalmacija«, Split, od 16. IX. 1943. do 31. XII. 1945.
- »Omladinska iskra«, list ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Dalmaciju, Split, od 9. XII. 1944. do 12. I. 1945.
- Andrija Tomašek, *Veliki izazov našem muzičkom stvaralaštvu*, »Muzička kultura«, 1, Zagreb 1982, 22–25.
- Andrija Tomašek, *Silvije Bombardelli uz 80. godišnjicu života*, »Cantus« br. 87, Zagreb 1996, 32.
- Lovro Županović, *Mjesto, uloga i značenje glazbene umjetnosti u sjevernoj Dalmaciji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, Zbornik za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 4, Split 1978, 827–836.
- Hrvatska glazba u vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, u *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb 1980, 299–303.
- Glazbena djelatnost u Jugoslaviji za vrijeme NOB*, prijedlog za periodizaciju faktografike, »Zvuk« 1980/4, Sarajevo 1980, 11–13.
- Stilsko–izričajne, formalne i sadržajne odrednice glazbenog stvaralaštva u Hrvatskoj u vrijeme narodnooslobodilačke borbe*, u *Kultura i nauka u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji*, Savjet akademija nauka i umjetnosti SFRJ, Skopje 1984, 401–408.

BILJEŠKE

¹ Pregled Izvori i literatura u prilogu

² Duško Kečkemet: *Skica za sliku Splita između dva rata*, »Mogućnosti«, Split 1992, 8–9–10, 636–642.

³ God. 1934. istovremeno su okupljala slušatelje dijeleći poklonike i gradske prostore (uz vojni) čak tri građanska sastava limenih puhačkih instrumenata: Željeznička, Sokolska i Vatrogasna glazba.

⁴ Kronologija

1. VII. 1922. Ustanovljeno Narodno pozorište za Dalmaciju koje u zakupljenim prostorijama obnovljenog Općinskog kazališta uz predstave dramskog (jedinog profesionalnog) ansambla organizira glazbeno–scenske pokušaje (operete i muzičke igrokaze) splitskih diletanata uglavnom okupljenih u glazbenim društvima »Zvonimir«, »Guslar« te u Splitskoj filharmoniji.

sezone 1922/23, Narodno pozorište za Dalmaciju angažira orkestar Splitske filharmonije 1923/24 te soliste i izbor za realizaciju operetnog i opernog repertoara.

1924/25 Djeluje ponovno samo drama.
1925/26 i U stalnom angažmanu su samo orkestar i muški zbor a operetni dio
1926/27 repertoara pripremaju u vlastitoj režiji za izvedbe u kazalištu društva »Zvonimir« i »Guslar«.

1. IV. 1927. Narodno pozorište za Dalmaciju ukida sve osim drame.

X. 1927. Skup građana i vlasnika loža osniva samoinicijativno ponovno glazbeni ansambl pod nazivom Gradska opera i opereta.

19. VII. 1928. Raspuštena Gradska opera i opereta ali podnesen zahtjev za osnivanje slične kazališne ustanove u gradu.

jesen 1928. Narodno pozorište za Dalmaciju prestaje s radom a ansambl, rekvizitarij, garderoba i arhiv premješteni su u Sarajevo.

XI. 1928. Počinje s radom Splitsko kazališno društvo.

1930. Ustanovljeno Narodno kazalište za Primorsku banovinu koje u zakupljenim prostorima Općinskog kazališta organizira sezonu omogućujući u kazalištu rad i predstave Splitskog kazališnog društva.

1937–1939 Splitsko kazališno društvo ne djeluje a povremeno se pojavljuje u javnosti njegova frakcija »Splitski kazališni dobrovoljci« te »Gradsko kazalište u Splitu«.

jesen 1939. Ivo Tijardović dobiva od banske vlasti dozvolu za osnivanje stalnog profesionalnog kazališta u Splitu te započinju pripreme za njegovu realizaciju.

5. XII. 1940. Otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu s ansamblima drame, opere i baleta.

⁵ Muzej grada Splita, arhiv kazališta, sig. K–13/III i IV.

⁶ Podaci o tome navedeni su u Spomenici tiskanoj prigodom otvaranja (bilj. 10).

⁷ »Novo doba«, Split 1940. od 3. i 4. XII/str. 6, 5. XII/2, 6. XII/6–7, 7. XII/7 i 9. XII/5.

⁸ Isto, od 28. X/7 i 7. XII/5.

⁹ Isto, od 12. XII/7.

¹⁰ Vidi u prilogu Izvori i literatura.

¹¹ V. Rabadan u intervjuu, »Novo doba«, Split 1940. od 31. VIII/5.

¹² Prema navodima u tisku orkestar (koncertni majstor Tibor Dukes) je s Hatzeom pripremio i izveo Haydnovu *Londonsku simfoniju* (broj i tonalitet nisu navedeni), s Tijardovićem uvertiru Glinkinoj operi *Ruslan i Ljudmila* i Dvorakov *Slavenski ples* (broj i tonalitet nisu navedeni), a s M. Ungerom suitu iz baleta *Ščelkunščik* P. I. Čajkovskog i uvertiru Smetaninoj operi *Libuša*. Usp. A–s (Andreis), *Hrvatska filharmonija u Splitu*, »Novo doba«, Split 1940. od 11. III/6; V(ojmil)R(abadan), *Sjajan uspjeh prvog koncerta Hrvatske filharmonije u Splitu* (16. III.), »Novo doba«, Split 1940. od 22. III/7.

¹³ »Novo doba«, Split 1940. od 20. III/5.

¹⁴ Isto, od 17. IV/6.

¹⁵ Hrvatski amaterski simfonijski orkestar (društvo) iz Zagreba priredio je 8. VII. Crkveni koncert u crkvi Gospe od Zdravlja (djela Bacha, Franje Lučića, Mozarta, Guilmana i Duboisa izvodili su F. Lučić — orgulje, Lucija Lepušić — sopran, Mario Šimunić — violončelo i Tito Barić — violina) i 9. VII. Veliki koncert na Peristilu pod pokroviteljstvom Hrvatskih kulturnih društava u Splitu (djela Baranovića, Lisinskog, Lučića, Matza, Miše Mohokovića, Antuna Vancaša i Zajca, sa solistima L. Lepušić i M. Šimunićem a pod dirigentskim vodstvom M. Mohokovića). »Novo doba«, Split 1940. od 29. VI/7 i 8. VII/6.

¹⁶ Nakon uvodne riječi o I. Zajcu (prof. V. Rabadan) slijedilo je izvođenje Zajčevih skladbi *Noćni stražari* i *Slavopjev* (muški zbor), *Romanca* iz opere *Nikola Šubić Zrinjski* i solo–popijevka *Uzdah* (Petar Marković uz klavirsku pratnju Vjere Sokolić), Simfonijska slika *More* (muški zbor i orkestar), *Curičice mala* i *Crnogorac Crnogorki* (muški zbor), arija Jelene iz opere *Nikola Šubić Zrinjski* i *Lastavicom* (Veljka Bressan uz klavirsku pratnju V. Sokolić) te osma slika iz opere *Nikola Šubić Zrinjski* (P. Marković i V. Bressan, muški zbor i orkestar Kraljeve mornarice pod vodstvom M. Ungera). »Novo doba«, Split 1940. od 18. V/6; Muzej grada Splita, arhiv Kazališta, sig. K–14/VII.

¹⁷ »Novo doba«, Split 1940. od 22. VI/10.

¹⁸ Isto, od 30. VII/7.

¹⁹ Izvela je djela Bacha (*Fantazija* u c–molu), Beethovena (Sonata op. 31, br. 2, u d–molu), Prokofjeva (*Priče stare bake*), Caselle (*Jedanaest dječjih kompozicija*) i Chopina (tri etide). »Novo doba«, Split 1940. od 15., 19. i 20. II/6.

²⁰ »Novo doba«, Split 1940. od 7. III/6.

²¹ Zagrebački je kvartet nastupio u sastavu: Aleksandar Segedi i Milan Graf (violine), Dragutin Arany (viola) i Umberto Fabri (violončelo). Program koncerta prema navodima u tisku: Treći gudački kvartet Krste Odaka i Klavirski kvintet Vitezslava Novaka te Scherzo Frana Lhotke u dodatku. »Novo doba«, Split 1940. od 21. III/5 te 26., 27. i 28. III/6.

²² »Novo doba«, Split 1940. od 2. IV/6, 4. IV/5 te 6. IV/6.

²³ Isto, od 12. i 15. IV/6.

²⁴ Isto, od 22. i 24. IV/6.

²⁵ Isto, od 4., 5. i 10. I/6.

²⁶ Isto, od 3. i 4. V/6.

²⁷ »Novo doba«, Split 1940. od 7. VIII/5.

²⁸ Isto, od 10. VIII/7, 15. VIII/6 i 3. IX/6.

²⁹ Isto, od 6. VIII/6.

³⁰ Isto, od 20. VIII/6.

³¹ Isto, od 5. VIII/6.

³² Isto, od 14. i 22. VI/6.

³³ Isto, od 27. VI/5.

³⁴ Isto, od 3. VII/7.

³⁵ Isto, od 22. XI/7.

³⁶ Isto, od 16. X/7.

³⁷ Isto, od 2. III/13 i 13. III/7 te 26. VI/7.

³⁸ Isto, od 9. VII/7.

³⁹ Isto, od 4. i 19. IV/7 te 27. VI/7.

⁴⁰ Isto, od 1. VI/8.

⁴¹ Isto, od 2. III/13.

⁴² Isto, od 17. X/7.

⁴³ Isto, od 25. XII/32.

⁴⁴ Isto, od 17. i 21. VI/7.

⁴⁵ F. Baras, *Bog rata...*, str. 76.

⁴⁶ Isto, 75. i 80.

⁴⁷ Zagrebački komorni trio nastupio je tada u sastavu: Ivo Maček (klavir), Stjepan Šulek (violina) i Antonio Janigro (violončelo). Program koncerta: Klavirski trio W. A. Mozarta, Klavirski trio u d–molu, op. 63 R. Schumanna i Klavirski trio u a–molu M. Ravela. Usp. »Novo doba«, Split 1941. od 4. II/6 i 8. II/7. Ovaj ansambl nije registriran u Muzičkoj enciklopediji ni Leksikonu jugoslavenske muzike Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža« u Zagrebu.

⁴⁸ Izvodila je djela D. Scarlattija, Mozarta, J. S. Bacha, M. Tajčevića, M. Ravela, C. Debussyja i Chopina. »Novo doba«, Split 1941. od 9., 11. i 13. II/6 te 15. II/8 i 16. II/podlistak.

⁴⁹ Isto, od 2. III/3, 6. III/7 i 9. III/4. Izvedbi je prethodilo predavanje o Verdiju.

⁵⁰ S(ilvije) Šteg, *Verdi u oblicima čiste muzike*, »Novo doba«, Split 1941. od 30. III/3.

⁵¹ »Novo doba«, Split 1941. od 2. III/10.

⁵² Izvela je djela Debussyja (*Pour le piano*), Ravela, Kunca (*Nocturno u c-molu*), Hindemitha (*Boston* iz suite *1922*), Prokofjeva (stavak iz ciklusa *Sarkazmi*) Slavenskog (*Zagorski tamburaši* i još jednu neimenovanu skladbu) i Bartoka (*Allegro barbaro*), »Novo doba«, Split 1941. od 19. III/6.

⁵³ Osim (neimenovanih u tisku) opernih arija, Marijana Radev je pjevala vokalnu liriku Baranovića (*Tri sestre, Crn bel*), Gotovca (*Pjesme čeznuća*) i Papandopula (*Stara ljubavna pjesma, Djevojče*), a Estella Ivić je osim Andreisove *Sonatine* izvela još tri sonate D. Scarlattija. »Novo doba«, Split 1941. od 17., 18., 20. i 24. III/6.

⁵⁴ Svoje priloge potpisuje najprije kraticom prezimena »A-s« (primjerice »Novo doba«, Split 1940. od 8. II/7 — *Zagrebački komorni trio*, od 16. II/podlistak — *Klavirski koncert Branke Musulin*, od 20. II/6 — *Koncert Sonje Tudor* te od 28. III/6 — *Koncert Zagrebačkog kvarteta*) a kasnije svojim punim imenom i prezimenom.

⁵⁵ a. (Ambro)nv.(Novak), *Koncert M. Radev i Estelle Ivić*, »Novo doba«, Split 1941. od 24. III/6.

⁵⁶ »Novo doba«, Split 1941. od 16. II/3.

⁵⁷ Isto, od 3. i 5. III/6 te 6. III/5, 6 i 8.

⁵⁸ Isto, od 7., 9., 10., 11., 12., 20. i 22. III/6.

⁵⁹ Plesalo se na glazbu C. M. Webera (*Poziv na ples*), Chopina (valcer u cis molu te *Čežnja* — za klavirom S. Tudor), Dvoraka (*Slavenski ples* br. 1) i Čajkovskog (*Trepak*) te Hatzea (*Serenada*), Tijardovića (*Asirski ples*) i Zajca-Baranovića (*Svatovac*). Usp. Josip Andreis, *Prvo samostalno baletno veče Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu 1. IV. 1941.*, »Novo doba«, Split 1941. od 3. IV/6.

⁶⁰ »Novo doba«, Split 1941. od 3. IV/6.

⁶¹ I. Mosettig, *Obmane ...*, 18–19.

⁶² Sveučilišna knjižnica u Splitu čuva ih osam.

⁶³ »San Marco«, Edizione di Spalato 1941. od 5. i 7. V/3.

⁶⁴ Isto, od 26. V. i 6. VI/3.

⁶⁵ Isto, od 9. V/3.

⁶⁶ Isto, od 25. VII/7.

⁶⁷ Isto, od 11. VII/7.

⁶⁸ Isto, od 4. i 7. VI/3.

⁶⁹ Isto, od 9. i 14. VI/3.

⁷⁰ Talijani i Splitsko narodno kazalište, Razgovor s prof. V. Rabadanom, »Novo doba«, Split 1944. od 9. IV/9 (Uskrсни broj); B(ranko) Z(upa), *Narodno kazalište Splita pod jarmom okupacije i njegov preporod*, u Spomenici *Narodno kazalište Split 1893–1953*, Split 1953, str. 34.

⁷¹ I. Marjanović, *Hrvatsko narodno kazalište ...*

⁷² »San Marco«, Spalato 1941. od 2. VIII/3.

⁷³ Isto, od 18. IX/3 i 7, 20. IX/4 i 7 te 22. i 24. IX/3 i 7.

⁷⁴ Isto, od 23. IX/3 i 7.

⁷⁵ F(eri de)P(auer)P(retti), *La Turandot di Giacomo Puccini*, »San Marco«, Spalato. 1941. od 20. IX/4 i 7.

⁷⁶ Vidi u Pregledu izvora i literature u prilogu.

- ⁷⁷ »San Marco«, Spalato 1941. od 23. IX/3 i 7.
- ⁷⁸ »San Marco«, Spalato 1941. od 7. i 10. X/3i7.
- ⁷⁹ Još jedan naziv za prostorije Dopolavora na trgu s prokurativama.
- ⁸⁰ »San Marco«, Spalato 1941. od 3. VII/3 i 7.
- ⁸¹ Isto, od 2. VII/3 i 7.
- ⁸² Isto, od 14. VII/7.
- ⁸³ Isto, od 14. VIII/8.
- ⁸⁴ Isto, od 9. i 12. VII/7.
- ⁸⁵ Prostor ispred samostana Sv. Frane na obali, a fontana je nakon rata srušena kao simbol omraženog režima i okupatora.
- ⁸⁶ »San Marco«, Spalato 1941. od 3. i 26. V/3.
- ⁸⁷ Isto, od 9. i 13. VI. te 14. VII/3 i 19. VII/3 i 7.
- ⁸⁸ Isto, od 27. i 29. IX/3 i 7, 1. X/3 i 7, 4. X/4 i 8, 8. i 11. X/3.
- ⁸⁹ U navodima programa pojavljuju se L. Aimetti, C.d' Aiuto, d' Arcangelo, Bartoluci, Blanc, Castrucci, Cristiano, Filippo, Giuliani, E. A. Mario, Maruca, H. Niel i E. Sabatini u originalnom promenađnom repertoaru te u opernom dijelu Bellini, Donizetti, Giordano, Mascagni, Puccini, Rossini, Verdi, te Adam, Auber, Bizet i Kalman ili rjeđe prilozi iz opusa Brahmsa, Griega i Schuberta.
- ⁹⁰ »San Marco«, Spalato 1941. od 10. V/3.
- ⁹¹ Isto, od 1. VII/3.
- ⁹² Isto, od 14. VIII/8.
- ⁹³ Isto, od 17. IX/7.
- ⁹⁴ Isto, od 13. V/6.
- ⁹⁵ Isto, od 19. V/2.
- ⁹⁶ Isto, od 28. XI/4.
- ⁹⁷ Isto, od 10. VI/3.
- ⁹⁸ Isto, od 7. XI/2.
- ⁹⁹ Isto, od 7. VII/7.
- ¹⁰⁰ Isto, od 25. V/3, 7. VIII/7, 4. IX/7, 13. X/7 te 15. X/7.
- ¹⁰¹ I. Mosettig, *Obmane*, ... 25.
- ¹⁰² Na mjestu incidenta na početku današnje Ulice kralja Zvonimira postavljena je spomen ploča.
- ¹⁰³ »San Marco«, Spalato 1941. od 8. i 11. XI/4.
- ¹⁰⁴ »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 12. i 14. VI/2.
- ¹⁰⁵ Isto, od 18. IV/2.
- ¹⁰⁶ Izvodili su djela Sammartinija, Frescobaldija, Veracinija, Valentiniija, Boccherinija, Beethovena, Respighija, Caselle, Guerrinija i Paganinija. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 27. VI. i 2. VII/2.
- ¹⁰⁷ Izvodili su djela Tartinija, Paganinija, Chopina, Dvoraka, Brahmsa, Schuberta i Sarasate. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1943. od 3. i 5. VI/3.
- ¹⁰⁸ Izvodili su glazbu Pergolesija, Brahmsa, Arditija, Brogija, Rossinija, Verdija, Bellinija, Puccinija i Donizettija. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1943. od 20., 22. i 24. VI/3.
- ¹⁰⁹ U sastavu mladih glazbenika bili su Francesco Pavia i Giovanni Sagrestano (violine), Mauro del Olio (viola) i Michele Pierone (violončelo) a svirali su djela Boccherinija, Montara i Cherubinija. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 2. VI/3.
- ¹¹⁰ Izvodili su kvartete Mozarta i Brahmsa te Canzoni alla madrigalesca G. F. Malipiera. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 6. i 9. VI/3.
- ¹¹¹ Na programu su bili Concerto grosso u g–molu F. Geminianija, Suita u C–duru L. Boccherinija, Vojnička simfonija J. Haydna i Peta simfonija u B–duru F. Schuberta. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 20. VI/2 i 3, 21. VI/2 i 4 te 23. VI/3.

- ¹¹² »Il popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 2. I/3,3., 16. i 23. I/2.
- ¹¹³ Isto, od 13. III/2 te 14. i 17. III/2 i 3.
- ¹¹⁴ Isto, od 10. IV/2 i 3, 18. IV/2 i 24. III/3.
- ¹¹⁵ Quartetto »Spalato« najavljen je u sastavu: F. Kalister, F. Valich, V. Pucaric i F. Skopal, za izvedbu *Serenate* W. A. Mozarta. Prema sjećanju T. Kuljiša bio je to sastav gudačkog kvarteta.
- ¹¹⁶ Bili su to balerina Mira Sanjina, te soprani Dalia Supin i Dora Bakotić (Bacotic), bariton A. Marković, tenori del Vecchio i J. Mateljan i pijanisti Riboli i Marasović u djelima Chopina, Puccinija, Ponchielija, Verdija, Mozarta, Cilee, Donizettija, Sindinga, Musorgskog, Albeniza i Dvoraka. »Il popolo di Spalato«, Spalato 1943. od 8., 9., 12., 15., 18. i 26.V/3.
- ¹¹⁷ »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 28. XI/2.
- ¹¹⁸ »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 30. I. i 1. III/2.
- ¹¹⁹ Isto, od 22. i 24. IV. te 1. i 2.V/2.
- ¹²⁰ »Ti con Nu, Nu con Ti«, Spalato 1942. od 15. VI/3–5 i 1. XI/13.
- ¹²¹ »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 5. VI/3.
- ¹²² Isto, od 3. V/3 te »Ti con Nu, Nu con Ti«, Spalato 1942. od 1. XI/13.
- ¹²³ »Il Popolo di Spalato« prati nastupe vojne glazbe iz Trsta: 1942. od 26.IV/2, 3.V/3, 9.V/2, 10.V/3, 21.V/2, 31.V/3, 7.VI/2, 11. 18. VI/3, 28. VI/2, 29.VIII. i 6. IX/3, 1.X/2 i 3, 3. X/3, 11. X/2 i 25. X/3 te 1943. od 16. i 25.V/, 6., 10., 13. i 17. VI/3.
- ¹²⁴ Isto, 1942. od 5. VII/2 i 5.
- ¹²⁵ Isto, 1941. od 19. XII/3 te 1942. od 7. VI/3, 4. IX/2, 21. VI/5 te 5. VII/3.
- ¹²⁶ Isto, 1942. od 7. VI/3 i 4.
- ¹²⁷ »San Marco«, Spalato 1941. od 29. XI/4: »Ti con Nu, Nu con Ti«, Spalato 1942. od 1. XI/12.
- »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1943. od 11. III/3.
- ¹²⁸ Najavljen je sljedeći program:
Frescobaldi–Respighi	Toccata i fuga
Chopin	Notturmo u c molu
Pick Mangiagalli	Danza d’Olaf, izvodi Riboli Emilio, klavir
Tirindelli	O primavera
Schubert	Serenata
Puccini	Madame Butterfly, arija
	Izvodi Stapic Stanca, sopran
Migliavacca	Celebre Mazurca
F. v. Suppé	Pjesnik i seljak, Introduzione
Monti	Czardas, izvodi Mueller Giovanni, violina
Gounod	Ave Maria
Braga	Leggenda Vallacca, izvodi Bellotti Alenco, violina
F. Sapiro	Non sai?
L’Denza	Occhi di Fata
Verdi	Krabuljni ples, arija
- »Novo doba« »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 29. VIII/3.
- ¹²⁹ »Il Popolo di Spalato«, Spalato 1942. od 22. IX/3.
- ¹³⁰ Isto, od 5. i 6. XII/3.
- ¹³¹ Isto, 1943. od 18., 22., 25. i 27. VI/3 te »Bir el Gobi«, Spalato 1943. od 30. VI/4.
- ¹³² Andreja Preger, u *Muzika i muzičari u NOB*, Beograd 1982, 273.
- ¹³³ Branko Radica, *Josip Hatze*, Split 1989, 163.
- ¹³⁴ Prema usmenom svjedočenju Ante Vesanovića.
- ¹³⁵ S. Bombardelli, u *Muzika i muzičari u NOB*, Beograd 1982, 38.

- ¹³⁶ M. Iveković, *Hrvatska lijeva inteligencija*, Zagreb 1970, 1.
- ¹³⁷ S. Bombardelli, *Od mora do Durmitora*, u *Ekstempore*, Split 1973, 11.
- ¹³⁸ B. Radica, *Josip Hatze*, ... 165 i 212.
- ¹³⁹ J. Kerbler, *Ivo Tijardović*, Bjelovar 1979, 106–109.
- ¹⁴⁰ »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 14. I/5.
- ¹⁴¹ M. Hribar–Ožegović, *Partizansko kazalište*, u M. Iveković, *Hrvatska lijeva...*, 141–143.
- ¹⁴² »Slobodna Dalmacija«, Split 1943. od 22. IX/2.
- ¹⁴³ Pod nazivom starog međuratnog splitskog glasila sadašnji je dnevnik »Novo doba« vlasništvo Ustaškog nakladnog zavoda u Zagrebu.
- ¹⁴⁴ »Novo doba«, Split 1943. od 23. i 28. XI/2.
- ¹⁴⁵ Isto, 12. X/2.
- ¹⁴⁶ Isto, 1944. od 2. II/2.
- ¹⁴⁷ Isto, 1943. od 10. X/2.
- ¹⁴⁸ Isto, 1943. od 13. XI/2., te 1944. od 20. IV/3.
- ¹⁴⁹ Isto, 1944. od 26. VII. i 1. VIII/2.
- ¹⁵⁰ Isto, 1943. od 17. X/2.
- ¹⁵¹ I. Marjanović, *Hrvatsko narodno kazalište...*
- ¹⁵² »Novo doba«, Split 1944. od 22. i 23. IV/3.
- ¹⁵³ Isto, od 28. IV. i 3. V/3.
- ¹⁵⁴ Isto, od 21. V/3.
- ¹⁵⁵ Isto, 1943. od 12. X/2
- ¹⁵⁶ »Novo doba«, Split 1943. od 27. X. te 6., 9., 12., 13. i 21. XI/2.
- ¹⁵⁷ Isto, od 29. XII/2.
- ¹⁵⁸ Isto, 1944. od 30. III/3.
- ¹⁵⁹ Isto, 1943. od 25. XI/2.
- ¹⁶⁰ F. Baras, *Krila smrti nad gradom*, ... 91.
- ¹⁶¹ M. Iveković, *Hrvatska lijeva...*, 73.
- ¹⁶² »Novo doba«, Split 1944. od 7. V/3.
- ¹⁶³ Isto, od 3. V/3.
- ¹⁶⁴ Isto, 1943. od 24. XI/2.
- ¹⁶⁵ Isto, 1944. od 13. II/2.
- ¹⁶⁶ Isto, od 19. V/2.
- ¹⁶⁷ Isto, 1943. od 1. XII/2.
- ¹⁶⁸ B. Radica, *Josip Hatze*, ... 169.
- ¹⁶⁹ »Novo doba«, Split 1944. od 9. V/3.
- ¹⁷⁰ J. Andreis, *Ivo Parać*, ... 13.
- ¹⁷¹ »Novo doba«, Split 1944. od 28. i 30. IX/3.
- ¹⁷² »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 13. VIII/3.
- ¹⁷³ Isto, od 17. VI/3 i 30. IX/4.
- ¹⁷⁴ Isto, od 9. IX/4.
- ¹⁷⁵ U gudačkom kvartetu svirali su tada Živko Burić i Milan Zglav (violine), A. Vesanović (viola) i Ante Bučan (violončelo). Od pjevača nastupili su Paško Duplančić, J. Mateljan i P. Marković a za klavir su ih pratile Noris Manni i E. Grisogono–Iveta.
- ¹⁷⁶ »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 4. XI/4.
- ¹⁷⁷ Isto, od 1. XI/3.
- ¹⁷⁸ Isto, od 21. XII/7.
- ¹⁷⁹ Isto, 1945. od 18. VII/3.

¹⁸⁰ Isto, 1945. od 30. I/2.

¹⁸¹ *Mornarsku* je na stihove Vladimira Nazora Tijardović skladao za vrijeme njihova zajedničkog boravka u Rakovici u proljeće 1944.

¹⁸² »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 13. XI/4.

¹⁸³ Isto, od 15. i 18. XI/4.

¹⁸⁴ Uz Drugu konferenciju Antifašističke fronte žena (AFŽ) Splita, »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 22. XI/4.

¹⁸⁵ Uz godišnjicu Drugog zasjedanja AVNOJ-e, »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 2. XII/3.

¹⁸⁶ Prema izlaganju Tijardovića u intervjuu R. B. *Rad Kazališta narodnog oslobođenja Dalmacije*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 19. XII/4.

¹⁸⁷ N. Hercigonja, *Rad naših pjevačkih zborova*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 7. XII/3 i *Narodna pjesma na umjetničkome programu*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 21. XII/4.

¹⁸⁸ »Slobodna Dalmacija«, Split 1944. od 24. XII/3.

¹⁸⁹ Isto, od 31. XII/5.

¹⁹⁰ Isto, od 24. XII/6.

¹⁹¹ Isto, od 19. XII/7 i 24. XII/7.

¹⁹² V(anja)Ž(anko), *Osvrt na priredbu kulturnih radnika Hrvatske za Dalmaciju*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 21. I/2.

¹⁹³ *Koncert Jugoslavenske borbene muzike*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 18. I/3.

¹⁹⁴ »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 23. I/2.

¹⁹⁵ I(vo)T(ijardović), *Povodom koncerta naše stare i nove zborne muzike*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 21. I/2.

¹⁹⁶ N(ikola)H(ercigonja), *Koncert naše starije i najnovije zbornske glazbe*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 28. I/3.

¹⁹⁷ Dr. Ivo Lapena, *Simfonijski koncert slavenske glazbe u splitskom kazalištu*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 4. III/3. Solist u skladbama B. Bjelinskog bio je Paško Duplančić.

¹⁹⁸ Plesalo se na glazbu Chopina (valceri op. 64. i 70), Glazunova (*Bakanal*), Ljadova (*Muzička kutija*), Rimskog–Korsakova (*Himna suncu*), Rahmanjinova (Preludij), Čajkovskog (*Trepak*), i Smetane (*Polka*) te Tijardovića i Bjelinskog.

¹⁹⁹ *Pred prvim nastupom baleta Kazališta narodnog oslobođenja Hrvatske za Dalmaciju*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 18. III/3. Dr. I. Lapena, *Balet i divertissement slavenske muzike*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 25. III/3. Nisam uspjela potvrditi navod L. Županovića (*Stoljeća...*, 302) da se u Splitu »početkom 1945. u kazalištu izvodila orkestralna *Suita iz Korkyre* B. Bjelinskoga«.

²⁰⁰ »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 5. IV/2.

²⁰¹ S. Bombardelli, *Koncert Mirka Dornera i Ene Grisogono*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 4. II/2.

²⁰² Zbor jugoslavenskog zbjega iz El Shatta je nakon povratka u domovinu i nastupa u Splitu gostovao u gradovima sjeverne Dalmacije (»Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 24. VI/5 i 27. VI/3) a pjevački zbor KNOD-e je poslije koncerta u Splitu otišao na 68–dnevnu turneju »od Gorice do Beograda« (Isto, od 20. VII/3).

²⁰³ »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 18. II/4.

²⁰⁴ Zabavna se glazba u prvim poslijeratnim godinama doživljavala kao »simbol dekadentnog Zapada«. Nasuprot tome, folklorna je tradicija uživala simpatije posebno njezin izdanak iz godina Narodnooslobodilačke borbe simboliziran tada posvudašnjim spontanim razvijanjem Kozaračkog kola.

²⁰⁵ »Na mnogim mjestima u gradu održavali su se plesovi i čajanke. Plesni orkestar sastojao se najčešće od harmonike i bubnja a iznimno i od još pokojeg glazbala poput klarineta ili trube. Glazbenika je bilo malo, a glazbala još manje.« Usp. I. Mosettig, *Obmane*, ...147.

²⁰⁶ »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 8. III. i 5. IV/2.

²⁰⁷ Isto, od 10. IV/2.

²⁰⁸ *Koncerat članova Slovenskog narodnog kazališta*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 24. IV/2; S. Bombardelli, *Koncerat članova Slovenskog kazališta*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 30. IV/7.

²⁰⁹ R. B., *Radnički pjevački zbor »Jedinstvo«*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 15. VI/3

²¹⁰ Č(iro)Č(ulić), *Veliki uspjeh naše pjesme na Srednjem Istoku*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 8. IV/2; Isti, *Priredba Pionirske kazališne grupe logora br. 1 iz El Shatta*, »Slobodna Dalmacija«, Split 1945. od 13. V/3.

²¹¹ B. Radica, *Josip Hatze*, ... 178.

BILJEŠKA O STAROGRADSKOM KAZALIŠTU U 19. STOLJEĆU

Joško Kovačić

Pišući pred 120 godina o *Ivanu Fabianiju* (1793.–1874.)¹, don *Ivan Vidović*² dotaknuo se i drugih zaslužnih Starograđana 19. stoljeća³. Ovdje nam je posebno zanimljiv njegov — gotovo usputan — spomen *Petra Jelčića*:

»Sud suvremenika o P. Jelčiću nije jedinstven. U svakom mu slučaju pripada oznaka iskrenog domoljublja. Pisao je uz dobar ukus talijanski i možda uz još bolji hrvatski, koji je u onim vremenima zapaštenosti više volio i cijenio. Ostavio je za sobom mnogo pjesama na oba jezika te više rukopisa hrvatskih dramskih djela sakralnog sadržaja, većinom neobjelodanjenih, koja su se — zaslugom poglavito tamošnje Općine — prikazivala u kazalištu u Starome Gradu.«⁴

O djelovanju ovoga starogradskog kazališta sačuvan je oglas iz siječnja 1832. godine (kada je, sudeći po sadržaju oglasa, i bilo utemeljeno), a koji u slobodnu prijevodu glasi: *»Od ove večeri počinju kazališne predstave starogradske mladeži. Ona ih, pohvalnom pobožnošću, posvećuje na korist naših siromaha. Općinska uprava znade da su razboriti roditelji rado prihvatili ovaj naum i ohrabрили svoje sinove da se njime pozabave. Bogoljubno je pomagati ubogima, a razborito i mudro uputiti mladež na djelatnost koja će im koristiti u školskom i društvenom uzgoju. Općinska uprava vjeruje da će uspjeh naše mladosti u kazališnom umijeću nadmašiti sveopće očekivanje, te da će ih blago prosuđivati, jer naši mladi, za razliku od onih u drugim mjestima, nemaju mogućnosti da vide, čuju i nauče kazališnu vještinu od stručnjaka. Bez obzira na uspjeh, bit će im na čast da su svoje ako i skromne napore posvetili pomaganju siromasima, te da su za to dobili punu potporu i suglasje više vlasti putem ove općinske uprave. Brojan će odaziv prodičiti naš zavičaj i biti*

blagoslovljen siromaškim molitvama, te ujedno značiti dužnu nagradu roditelja svojoj djeci, e da ih potaknu da nastave ovu pobožnu i poučnu djelatnost.

Za ulazninu su određena tri novčića, što će primati član ovdašnje Javne dobrotvornosti, a svakom je na volju podariti milostinju i većim iznosom.

Općinska je vlast odredila da predstava započne najkasnije u 7 sati, kako se kasnijom urom ne bi remetile domaće navade.

Od općinske uprave u Starom Gradu, dne 15. siječnja 1832.

načelnik

Nisiteo»⁵

Ne čudi da ovaj oglas potpisuje *Petar Nisiteo* (Selca na Braču, 1774. — Stari Grad, 1866.) koji je kao općinski predstojnik vjerojatno bio i poticatelj, a ne samo (kako sugerira proglas) podržavatelj starogradske kazališne inicijative. On je od Tvrdalja naslijeđenog od pjesnika Petra Hektorovića načinio kulturnu oazu koju su na putovanjima tadašnjom zaostalom i »egzotičnom« Dalmacijom pohađala i najuglednija europska imena.⁶ Razumljivo je stoga da je htio kulturno uzdignuti i svoj zavičaj, kojemu onda stajao na čelu.

Starogradsko je diletantsko kazalište imalo dakle družinu sastavljenu od mjesnih mladića (ženske tradicionalno nisu nastupale na pozornici u to vrijeme, pa su u Hvaru npr. i 1843. g. ženske uloge glumili muškarci⁷), a djelovanje i program bijahu u duhu onoga doba podvrgnuti religiozno–moralističkim i odgojno–obrazovnim mjerilima. Namjena čistog prihoda u karitativne svrhe — u prilog Javnoj dobrotvornosti odnosno mjesnoj ubožnici — također je onodobno »opće mjesto«, a isto u to vrijeme nalazimo i u susjednom gradu Hvaru⁸.

Možda je najvažniji Vidovićev podatak da su se u to pretpreporodno doba (pretpreporodno posebno za ondašnju »austrijsku« Dalmaciju, koja će jača strujanja hrvatskih nacionalnih vjetrova osjetiti istom pola stoljeća kasnije, pogotovo na Hvaru) u Starom Gradu održavale kazališne predstave i na hrvatskom jeziku. Doduše, riječ je o onima sakralne tematike, koja se redovito služila pučkim jezikom da bi bila pristupačna najširim krugovima. No već je tada i ona bila svedena na same liturgijske tekstove izvođene tek u krugu crkve: *blagdanska »štenja«, molitve i pjesme.*

Petar je Jelčić prepisao i »*Prikazanje sv. Lovrinca mučenika*«, koje su spomenuti starogradski diletanti posljednji put izveli na blagdan mjesnog zaštitnika sv. Roka 16. kolovoza 1837. godine. Toj je izvedbi pribivao i tada 15-godišnji klerik don *Šime Ljubić*⁹ (Stari Grad, 1822. –1896.), učenjak koji je svojim povijesnim, književno–povijesnim i arheološkim radom zadužio ne samo rodno mjesto i otok, već i sveukupnu nacionalnu kulturu. On je taj Jelčićev prijepis i objavio četrdesetak godina kasnije, uz melodije izvornih napjeva na kojima se prikazanje izvodilo, a koje je od zadnjih pamtilaca njegovim poticajem zapisao naš glasoviti muzikolog *Franjo Kuhač*¹⁰. Iako je Ljubić ovo prikazanje očito pogrešno pripisao Petru Hektoroviću¹¹, to ne umanjuje njegove i, nadalje,

Jelčičeve zasluge za očuvanje ovoga djela stare hrvatske književnosti, koje se i dan-danas uspješno prikazuje u Domovini i svijetu.¹²

Na koncu, nekoliko osnovnih podataka o kulturnom djelatniku koji je (barem prema poznatim podacima) obilježio starogradske kazališni život u prvoj polovici 19. stoljeća. Petar sin Ivana sina paruna Petra Jelčića i njegove žene Veronike, kćeri pok. paruna Vicka Buratovića iz Bola, rođen je u Starome Gradu 19. listopada 1787., i tu umro 14. travnja 1861. godine. U braku s Lucijom Stalio pok. Dinka dobio je sina Dominika (rođ. 1809.), koji je opet sa ženom Katom Biankini imao kćer i dva sina. Drugi Petrov sin Vicko rodio se u Kotoru 1811. g. Toliko nepotpuno sačuvane starogradske matice¹³, a Vidović dodaje da je Petar Jelčić dugo godina u Starom Gradu uspješno podučavao nautiku.¹⁴

Kazališnoj je djelatnosti u starom Gradu nesumnjivo pridonosila i *mjesna Glazba*, koja se kao organizirana i s posebnim kapama (zacijelo i kompletnom uniformom) spominje 1845. godine.¹⁵ — I dok suvremeni starogradske kazališni amateri nastavljaju rad svojih prethodnika, o njihovu djelovanju u 19. st. ostaje nam, nažalost, samo ovo nekoliko oskudnih podataka, barem zasad, dok se ne pronađu potpuniji. No bojimo se da je glavnina vrela ipak nestala u ratnom plamenu Drugog svjetskog rata, kada je stradao starogradske općinski arhiv.¹⁶ Tom je nesrećom Starome Gradu praktično izbrisano »povijesno pamćenje« za čitavo devetnaesto i prvu polovicu dvadesetog stoljeća. Stoga gornja bilješka i nehotice naliči na nagorjeli list pronađen u pepelu.

*Uz stogodišnjicu smrti don Šime Ljubića
(19. X.1896. – 19. X. 1996.)*

DODATAK: U sada prilično nedostupnoj studiji Petra Kuničića: »Petar Hektorović, njegov rod i Tvrđalj«, Dubrovnik 1924, na str. 82 spominje se oglas iz 1832. o prikazanjima na narodnom jeziku »što su se na javnoj *Ploči* izvađala« te navodi početak »Prikazanja sv. Filumene« kojega je rukopis Kuničić našao 1917. godine. Neimenovani pisac tog prikazanja ističe da je Starograđanin, a i sveta se Filomena ovdje častila od vremena biskupa Skakoca (1822.–1837.), pa mislim da je bila riječ o (sada izgubljenom?) djelu Petra Jelčića. — Na str. 84 Kuničić spominje članak o Nisiteu koji je, također za Maschekov »Manuale«, napisao kanonik Ivan Vidović.

PRILOG

*(Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru,
Mali fondovi 127 — star preslik bez oznake provenijencije)*

Questa sera avran principio le sceniche rappresentazioni della Gioventù Cittavecchiana. Ella le consacra con plausibile pietà a beneficio de nostri Poveri. Il Sindacato sa che i saggi Padri hanno applaudito a questo progetto ed incoraggiato i loro figli ad occuparsene. Religioso è lo scopo di suffragare i Poveri, savio, e prudente quello di dedicare la Gioventù ad una occupazione utile per la scolastica, e sociale educazione. Il Sindacato si lusinga che l'esito nell'arte Drammatica della nostra gioventù oltrepasserà la comune aspettazione, e si lusinga pure che sarà giudicata con molta indulgenza che meritano i nostri giovani privi del vantaggio che altrove si ha, di vedere di sentire, e di modellarsi collo studio de periti nell'arte. Qualunque ne fosse l'esito, sarà sempre onorata la loro memoria di aver dedicate le loro fatiche qualunque siano a suffraggio de' Poveri; di aver ottenuto una piena approvazione ed aggradimento al loro progetto dall'autorità Superiore pel canale di questo Sindacato. Un numeroso concorso farà onore alla Patria, sarà benedetto colle preci dei Poveri, e sarà il premio dovuto che darano i Padri ai loro figli per animarli a continuare in una religiosa ed istruttiva occupazione.

Trè Carantani son stabiliti pel prezzo d'ingresso, che saran ricevuti da un membro di questa pubblica Beneficenza, e sarà libero ad ogni uno volendo far la carità con prezzo maggiore.

Fu stabilito da questa Autorità Sindacale che impreteribilmente si debba dar principio all' ore sette, onde coll'ora tarda non alterare i domestici metodi.

Dal Sindacato Comunale di Cittavecchia li 15: Gennaio 1832

Nisiteo Sind:^o

BILJEŠKE

¹ G. Vidović: Cittavecchia–Starigrad. Giovanni Fabiani. Manuale del Regno di Dalmazia (izd. L. Maschek), VI.–VII., Zara 1876, 86–92 (na fotokopiji hvala kolegama Mariji Zaninović–Rumora i Nikši Vujnoviću). — Fabiani je kao dugogodišnji starogradski općinski tajnik i jedno vrijeme načelnik bio među glavnim promicateljima zamisli da Stari Grad umjesto grada Hvara postane otočkim upravnim središtem, kako je to bilo prije mletačke talasokracije 1278.–1797. g. U tome je malo prije smrti djelomično i uspio, kada je Austrija, uvijek ljubomorno čuvajući »status quo«, radi ravnoteže ipak premjestila Kotarski sud u Stari Grad. Starograđani su za sebe tražili sjedište kotarske sudbene i političke vlasti npr. 1834., 1848. te 1855. godine (Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru, Arhiv općine Hvar, br. 1028/1855). Ovaj je rivalitet potaknuo i

polemike o ubikaciji antičkog Pharosa, o pripadnosti Petra Hektorovića itd., no o tome drugdje.

² Vjerojatno iza skraćenog potpisa u n.d. (1) stoji ovaj starogradski svećenik, koga zaslužni prirodoslovac prof. Ante Tadić (Stari Grad, 1892. — Split, 1988.) u neobjavljenoj bilješki: Ljudi od pera sa otoka Hvara (u njegovoj ostavštini u Arhivu Centra /1/) spominje kao »kanonika, publicista i prevodioca« rođenog 1839. g. Tu godinu rođenja navode i biskupijski shematizmi. God. 1865. bio je župni pomoćnik u Milni na Braču, odakle je 1866. bio povučen u rodno mjesto zbog duševne bolesti (*forte mattia di mente*). Uskoro je ozdravio i postao učiteljem u Supetru, a 1869. župnik Vodica u šibenskoj biskupiji. Umro je 1912.?² kao zadarski kanonik, ostavivši zapis starogradskoj župnici (Biskupski arhiv u Hvaru, br. 51/1863, 392/1865, 249, 341 i 562/1866, 917/1869, 719/1876 te Protokol, 555/1912).

³ Zanimljiv je njegov spomen Antuna Polića (Stari Grad ?, 17. VIII. 1838. ?, — Zagreb, 27. XII. 1905.): »... nadaren mladić, sada nastanjen na Rijeci, koji je nedostatak redovite naobrazbe nadoknadio divljenja dostojnom marljivošću, pokazavši svojim prijevodima i putopisima savršeno poznavanje hrvatskog i talijanskog jezika. Kad ga ne bi odveć zaokupljali trgovački poslovi, veoma bi koristio svojim pisanjem zavičaju, kako mu koristi svojim dobročinstvima, uistinu vrijednima posebnog zahvalnog spomena« (n.d. /1/, 91, bilj. 1) Tako je npr. 1884. crkvi sv. Nikole u Starom Gradu »dični naš otačbenik Ante Polić, veletržac na Rieci« poklonio dva oltarna jastuka, koja je izvezla zlatom njegova kći Mica (Narodni list, Zadar, br. 30/1884, 2 — prema ostavštini R. Radovanovića u Splitu). Polića kao »trgovca i publicista« spominje i A. Tadić u n.d. (2). To je otac Janka Polića Kamova (Pećine/Sušak kod Rijeke, 1886. — Barcelona, 1910.), poznatog hrvatskog književnika koga je svakako nadahnuo vlastitim književnim darom i obrazovanjem. M. Brida (Misaonost Janka Polića Kamova, Izdavački centar Rijeka 1993, 11–14 — za uvid u ovu knjigu zahvaljujem Mariji Zaninović–Rumora) identificira Antu Polića s Jurjem Antunom Politeom rođenim u Starom Gradu 17. VIII. 1838., no priznaje da za ovu identifikaciju (koja implicira naknadnu promjenu, dotično kroatizaciju prezimena, a, dodao bih, i redukciju imena) zasad nema dokaza, te domeće da »u Starom Gradu na Hvaru nema u to doba nijedne porodice Polić«. To nije točno: prema starogradskim maticama, za uvid u koje zahvaljujem tamošnjem župniku vlč. Franku Franetoviću, Luka Polić Martinov iz Hreljina kod Bakra u Hrvatskom primorju oženio se u Starom Gradu 1786. Marijom Sarjanović, a 1830. njihov sin Juraj, označen dvojnim prezimenom Jeličić–Polić, vjenčao se ovdje s mještankom Jakobinom Milašić p. Ante. Potonji bi mogao biti otac Ante Polića, koji se kao dijete pomorca možda rodio izvan Staroga Grada, u kojemu je međutim svakako proveo djetinjstvo u mladost, jer ga i sin Nikola naziva Starogradaninom. Prema smrtovcini (matica umrlih 1904.–1906. Sv. Marka u Zagrebu, str. 300, br. 1543 — ljubežnošću Hrvatskog državnog arhiva), »Ante Polić iz Starigrada na Hvaru« umro je 27. (a ne 26., kako se obično navodi) prosinca 1905. u dobi od 67 godina, što bi odgovaralo rođenju J. A. Politea 1838. g. Ovo bi svakako valjalo rasvijetliti. O J. Poliću Kamovu i njegovoj obitelji v. N. Polić: Iskopine. Sabrana djela Janka Polića Kamova, Rijeka 1956, 5 sll (na uvidu u ovo djelo hvala kolegici Višnji Karković iz Rijeke), i N. Milićević: Janko Polić Kamov. Pjesme, novele, drame, eseji. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 84, Zagreb 1968, 7 sll.

⁴ N. d. (1), 89, bilj. 2.

⁵ Vidi prilog.

⁶ O životu i djelu ovog izuzetog intelektualca iz našeg 19. st. vidi M. Nikolanci: Petar Nisiteo–Nisetić /!/ kao arheolog, i D. Miličić: Bilješke o radu Petra Nisitea, Hvar u prirodnim znanostima, Zagreb 1977, 199–210.

⁷ I. Pederin: Njemački putopisci po Dalmaciji, Logos, Split 1989, 154 (usp. isti: Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1991, 97).

⁸ Tako npr. 1835., 1836. i 1840. god. — Arhiv općine Hvar (1), LXXXIX., 215; XCIV., 72/1836 i XCIX., 97/1840.

⁹ Bio je zaljubljenik u kazalište od rane mladosti (god. 1842. Vlada ga odbija stipendirati jer da je očito kako nema svećeničkog zvanja: odlazi npr. često u kazalište — Biskupski arhiv u Hvaru, br. 863/1842). I u kasnoj mu je dobi kazalište bilo jedna od glavnih razonoda — M. Zaninović: Šime Ljubić—utemeljitelj Hrvatskog arheološkog društva, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici (Izdanja HAD 6), Zagreb 1981, 36.

¹⁰ Stari pisci hrvatski ... knjiga šesta. Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića (izd. JAZU), Zagreb 1874, XXV–XXVI, XXXII–XXXIII te table prije str. 183. — Nažalost, u ovostoljetnim izvedbama »Prikazanja sv. Lovrinca« ovi starinski napjevi nisu bili korišteni.

¹¹ N. Kolumbić smatra (Po običaju začinjavac, Književni krug Split 1994, 254–255) da »Sv. Lovrinac« neće biti Hektorovićev »*jer ima izrazite crte srednjovjekovne pučke verzifikacije*«, i to potkrepljuje mišljenjem Petrovskog i Fanceva. Osobno se slažući s ovom ocjenom, želio bih (možda i prelazeći okvire ove bilješke) iznijeti pretpostavku o nastanku predmetnog prikazanja. Ljubićevo mišljenje da je prikazanje o sv. Lovrincu nastalo baš za starogradsku »*fjeru*« sv. Roka (n.d. /11/) neodrživo je naprosto stoga što su u pitanju dva različita sveca, jedan ranokršćanski a drugi iz kasnog srednjovjekovlja, te nema nikakva razloga da bi se prvi slavio na blagdan drugoga. Nikakva posebna štovanja sv. Lovre u Starome Gradu nije bilo niti ga ima danas, a izvedbu ovog prikazanja na Rokovo 1837. treba povezati s djelovanjem tamošnjeg kazališta o kome je riječ. Netočna je, nadalje, Ljubićeva tvrdnja da je starogradska »*crkva sv. Roka bila djelo ponajviše Petrove (=Hektorovićeve) pobožnosti i darežljivosti*«: crkvu je gradila istoimena mjesna bratovština (usp. J. Kovačić: Nekoliko podataka o starogradskim spomenicima, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, Split 1994, 369), a u njoj nema ni spomena o Lovrinčevu kultu. U čitavoj srednjoj Dalmaciji postoji samo jedna veća srednjovjekovna crkva posvećena sv. Lovri — ona u Vrboskoj na Hvaru, nastala u 15. stoljeću (u Trogiru je kult mjesnoga biskupa Ivana već u 12. st. zasjenio izvornog katedralnog parca Laurencija; selo Stobreč kod Splita nastalo je uz ruševine ranokršćanske pa benediktinske crkve sv. Lovre tek u 17. st., a važno je pripomenuti da je ranokršćanska, a kasnije također benediktinska bazilika kod Postira na Braču, za koju se — po imenu uvale Lovrečina gdje se nalazi — redovito smatra da bijaše posvećena sv. Lovri, zapravo bila posvećena sv. Stjepanu Prvomučniku, čestu ranokršćanskom titularu: /1564. g./ ... *ante eccl/es/iam .s. stephani in louracina insule Brachie* — Biskupski arhiv u Hvaru, Processi civili 1528–1599, 269. I u 12. st. su se tu okupljali na Stjepandan — I. Ostojić: Povlja. Povijesni prikaz, Split 1968, 55). Crkvu su sv. Lovrinca u Vrboskoj gradili pristaše osamostaljenja ovoga mjesta od matičnog Vrbanja, nazvavši je po onodobnom hvarskom biskupu Lovri Michieliju (1473.–1486.), koji ih je u naumu očito podržavao (N. Duboković Nadalini: Zapisi o zavičaju, Jelsa 1970, 49). Prikazanje je moglo nastati kao prilog učvršćenju novoga kulta i njegovih privrženika. Eventualan »prijenos« prikazanja iz Vrboske u obližnji Stari Grad u prvoj polovici 19. st. može se protumačiti dekadencijom prvospomenutog mjesta u to vrijeme (kada je vrbovačka općina bila čak pripojena starogradskoj), i možda povezati s preseljenjem u Stari Grad (kao baštinika Vidali) vrbovačke obitelji Kačić–Dimitri, iz koje je bio i tadašnji starogradski svećenik don Ivan. No ovo su zasad samo naslućivanja.

¹² M. Carić: Hvarski kazališni krug, Hvarski zbornik 3/1975, 348–350 (i potpisani se s radošću sjeća sudjelovanja u izvedbi ovoga prikazanja ljeti 1971. pred hvarskim franjevačkim samostanom). Hvarsko pučko kazalište i izvođenje »Prikazanja sv. Lovrinca« obnovljeni su 1991., obilazeći nakon toga brojne domaće i strane pozornice.

¹³ Bio je i drugi Petar Jelčić, prvi rođak prijespomenutog, i to dvostruki, po oba roditelja. Ali ovaj je, sin paruna Ambroza p. Petra i Jakice p. Vicka Buratovića iz Bola (1780.–1852.) u anagrafu označen kao pomorac (*marittimo*), dok je »naš« Petar bio

»građanskog« staleža (*Civile*), dakle imućan i svakako prikladniji za bavljenje kazališnom umjetnošću. Osim toga, i A. Tadić (n.d. /2?) kao »pjesnika i dramatičara« navodi P. Jelčića rođenog 1787. g.

¹⁴ U okviru tadašnjeg privatnog gimnazijskog poučavanja u Starom Gradu — n.d. (1), 90–91. Tako je i spomenuti Ivan Fabiani poučavao u elegantnoj prizemnici okruženoj vrtom, malo dalje od mjesta, ukrašenoj mozaikom i štukaturama, ranije vlasništvu *Nikole Dominika Budrovića* (Stari Grad, 1773.–1847.; o ovom dominikancu, poslije biskupijskom svećeniku, profesoru i prevodiocu, uredniku »Kraljskog Dalmatina«, v. M. Zaninović–Rumora: *Historijski zapisi o Nikoli Dominiku Budroviću*, Prilozi povijesti otoka Hvara VIII, Hvar 1987, 79–81). Tu bi kuću, ako još postoji, trebalo identificirati. — I navedeni je Petrov sin Vicko Jelčić kasnije predavao nautiku u Zadru i Herceg–Novom te napokon od 1850. u Kotoru, gdje je bio prvi ravnatelj nautičke škole (G. Novak: *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb 1972, 207).

¹⁵ Biskupski arhiv u Hvaru, br. 176/1845: *In Citta Vecchia ... esiste un'organizzata Compagnia Filarmonico–strumentale. Questa si crede in dovere di intervenire alle principali Processioni Ecclesiastiche, e specialmente a quelle del Venerdi Santo e del Corpus Domini ... / mole da smiju u tim zgodama nositi: / ...il beretto uniforme di cui sono provisti... /kao i druge/ Bande Civili..., e fra le altre quella della Città di Lesina.*

¹⁶ J. Kovačić: *Hvarski ager u srednjem i novom vijeku*, *Mogućnosti 1–2/XL.*, Split 1993, 212, bilj. 2.

SAXA LOQUUNTUR

Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, MHAS, Split 1997

Danica Božić – Bužančić

Godine 1996. Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu darovao je hrvatskoj arheološkoj znanosti kapitalno djelo naše istaknute arheologinje mr. Vedrane Delonga, muzejske savjetnice u tom muzeju pod naslovom *Latinski epigrafički spomenici u ranoj srednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Svečana promocija održana je u tom muzeju 15. svibnja 1997. godine. O takvom se djelu dosada samo sanjalo, a sada je zajedno s hrvatskom državom to i ostvareno. Knjiga je opremljena kako dolikuje tome našem spomeniku spomenika.

Mislim da uz to domovine dostojno djelo treba spomenuti i sve one koji su obavili tehničke i druge poslove te knjizi dodali i vanjski sjaj: Maja Fabjanac i Marko Rogošić za crteže i dokumentaciju, Zoran Alajbeg za fotografije natpisa. Neda Anzulović je obavila lekturu i korekturu. Zdenko Ninčević je djelo grafički oblikovao, a Miran Palčok je izradio korice koje su se stopile s njenim sadržajem. Svi crteži i fotografije u ovoj knjizi su novi.

Predgovor je napisao Ante Milošević, ravnatelj muzeja, u kojem uz ostalo piše da je ovo prva knjiga vrijedne zbirke »*Monumenta medii aevi Croatiae*«, koju će izdavati isti muzej.

U predgovoru su izložena i mišljenja naših istaknutih znanstvenika. Željko Rapanić je uz ostalo napisao: »... Rukopis prije svega predstavlja vrlo vrijednu, sustavnu i znalački napisanu sintezu svih rezultata koje su dostigli dosadašnji istraživači što su se povremeno bavili srednjovjekovnom epigrafijom s područja hrvatske države... Važnost obrađene epigrafičke građe i postignuti rezultat od izuzetne su vrijednosti za ranosrednjovjekovnu arheologiju i povijest Hrvata, a

napisana knjiga u svakome je pogledu i na razini značaja i značenja teme pa je zato velik doprinos hrvatskoj arheološkoj znanosti...»

1. U uvodu su prikazana dosadašnja istraživanja srednjovjekovne latinske epigrafike te pristupna razmatranja: Na tradicijama kasnoantičke epigrafike, Epigrafika kao društveni i duhovni instrumentarij te Ranosrednjovjekovna Hrvatska : povijesni okvir.

2. Glavni je dio djela Katalog spomenika s lokalitetima na kojima su pronađeni, a to su srednja Dalmacija, sjeverna Dalmacija i jugozapadna Bosna.

3. Kronološko–stilska klasifikacija, Riječ i slika neodvojivi su dio cjeline, pa Epigrafičko–sadržajna kategorizacija, zatim Prostorna raspoređenost epigrafičkog materijala, Antički natpisi — temeljac i polazište ranosrednjovjekovne epigrafike, Posvetni natpisi, Dedikacija materijalizacije duhovnih potreba, Od starokršćanskih materijalnih ploha do oltarnih obrada, Natpisi liturgijskog i opće sakralnog obilježja, Nadgrobni natpisi, Epitafi kraljice Jelene i Petra Crnog — salonitanska tradicija i srednjovjekovni klišeji.

4. Posvetni natpisi u procesu darivanja i zavjetovanja u ranom srednjem vijeku, Funkcija i značenje, Crkva u privatnom posjedu; Posvetni natpisi u starijoj hrvatskoj epigrafici (9.–12. st.). U okviru toga su Subjekti dedikacija, Svjetovne osobe: funkcije i naslovi, Svjetovne osobe: imena dedikanata, Crkvene osobe; funkcije i naslovi, zatim Benediktinci, čimbenici kulturnog i društvenog života Hrvatske, Crkvene osobe: imena dedikanata, nakon čega je riječ o Franačkim utjecajima na liturgiju i na epigrafički izraz, pa Devocija: svrha i smisao posvetnog teksta, Architectura et monumenta, Svetački kultovi, Način datiranja, Verbalna datacija, Sintagma Chroati (Chroatorum) dokaz etnopolitičke afirmacije, zatim Vladarski naslovi pa Numerička datacija.

5. Ranoromanički natpisi starije hrvatske epigrafike (sredina 11. početak 12. stoljeća). Tu spada ranoromanički epigrafski krug: Knin–Biskupija–Primorje, pa Sadržajne i stilske novine epigrafičkog programa, Natpisi iz Sv. Marije u Biskupiji — odraz novih strujanja, Liturgijsko–glazbeni obrasci kao poticaj i nadahnuće, Reforma Grgura VII. — teme i oblici. Zatim slijedi Hrvatska dvorska epigrafika i splitska epigrafička »škola«, koherentnost jezičnog i grafijskog sustava, Paleografske posebnosti i podudarnosti, te Aktualno pismo: paleografski biljeg i stilska odrednica.

6. Zaključak pa literatura, razni indeksi, vrlo brojne tabele te dodatak i karta.

Lokaliteti su precizno obrađeni i dopunjeni crtežima. Spomenut ćemo Bijaće, Crkvinu, Knin, Rižinice, Gospu od Otoka, itd.

Svi su ti latinski natpisi istočnojadranskog epigrafičkog naslijeđa ranosrednjovjekovne Hrvatske najvećim dijelom okupljeni u muzeju koji je objavio ovu ediciju. Nastali su od 9. – 12. stoljeća, kao što je već rečeno, a sakupljati ih se počelo osamdesetih godina prošlog stoljeća arheološkim akcijama Hrvatskog starinarskog društva i Muzeja hrvatskih starina u Kninu.

Taj sadržajno kompleksan epigrafički materijal danas ima više od dvije stotine cjelovitih ili fragmentarnih natpisa.

Iz ovog su korpusa izuzeti natpisi istočnojadranskih obalnih gradova, Splita, Trogira, Zadra, te drugih kulturno–povijesnih sredina koje se u ranom srednjem vijeku do 11. st. razvijaju kao posebne društveno–političke sredine u okviru bizantskog dalmatinskog temata.

Knjigu je Muzej objavio i na engleskom jeziku, a natpise hrvatskih vladara od 9. do 11. stoljeća u posebnom svesku na francuskom jeziku.

Uza svu brojnost natpisa i obuhvatnost autoričine obrade, ovo djelo zacijelo ne znači kraj ovakvih studija. Iskapanja će zasigurno iznijeti na svjetlo dana još mnogo natpisa koji će dokazati vjerojatno još raniju i značajniju hrvatsku opstojnost na ovom području.

ROĐENJE TRADICIJE

Uz zbirku prepjeva *Zvonjelice ljuvene* (izd. Skriveno blago – Zagreb i Centar za kulturu – Omiš, Omiš 1997) Mirka Tomasovića, a ne zaboravljajući njegove *Traduktološke rasprave*

Iva Grgić

Pred nama je zbirka od osamdeset hrvatskih petrarkističkih soneta iz šesnaestog stoljeća.

Dok bi manje upućene ova uvodna rečenica mogla zainteresirati, književni će znalci već na prvi pogled poskočiti — mora da se autorica grdno zabunila. Postoji, jasno, hrvatski petrarkizam šesnaestog stoljeća, naši su Dubrovčani, vođeni načelom klasične i renesansne *Imitatio*, Petrarku oponašali, čitali su njegove sonete, a njihovu arhitekturu, frazarij, konvencije jezičnih otisaka svojstvenih mu duševnih stanja, prenosili ili prevodili svojim, hrvatskim jezikom. (Prenosili ili prevodili — a bijaše to tada jedno drugomu toliko nalik da se danas, kad pokušamo odvojiti prijevode od izvornih njihovih sastavaka, osjećamo gotovo kao pedanti. Blagotvorno nam stoga priskače u pomoć postmoderno relativiziranje pojma originalnosti.)

Ali sonet? Sonet, metrički oblik od dva četverostiha i dva trostiha sa zadanim rasporedom rima, pisan onim jedanaestercem za koji se, usprkos bogatstvu varijanti u kojima se pojavljuje u talijanskom pjesništvu, sa sigurnošću može tvrditi bar to da mu je deseti slog uvijek naglašen i da ga pauza unutar stiha, cezura, uvijek dijeli na dva *nejednaka* dijela, sonet u hrvatskom petrarkizmu postoji samo u tragovima. Žele li ga prevesti, naši petrarkisti čine to svojim dvostrukorimovanim dvanaestercem, i narodnim i umjetnim stihom hrvatske poezije, onim za koji se čini da postoji oduvijek.

Naši petrarkisti kao da su se već onda naslušali rasprava o tome što znači prikladno pretočiti neki metrički oblik iz jednog jezika u drugi: znači li to mimetizirati metriku originala u drugom jezičnom mediju (princip adekvacije) ili znači pronaći metričku shemu što je svojim statusom u onoj književnosti koja prima usporediva sa statusom izvornog metra (princip analogije)?¹ Odlučili su se naši cinquecenteskni petrarkisti za ovo drugo rješenje: rasprostranjenost hrvatskog dvanaesterca uistinu je usporediva sa sveprisutnošću talijanskog hendekasilaba. Koliko je taj izbor bio namjeran, je li on rezultat svijesti o tome da se hrvatski petrarkistički sastavci moraju nasloniti na svoju tradiciju razmjerno onako kako se talijanski naslanjaju na svoju² ili su na njihovim piscima stolovima istrunuli neki neuspjeli pokušaji, napušteni kad uvidješe da se hrvatski jezik opire onim metričkim figurama stapanja vokala koje talijanski jampski jedanaesterac čine tako prostranim za petrarkističku polimorfičnost i polifoničnost³ — o tome se nisu mogli dokraja složiti ni jedan Svetozar Petrović i jedan Frano Čale.⁴

Bila to metametrička svijest *ante litteram*, svijest o različitom etosu stiha, bila to ona vrsta sim-patije s umjetničkim djelom koja se, držeći ga neiscrpivim, u prijevodu odlučuje za isticanje dominante, poetskog nukleusa, onog aspekta koji se kao najvažniji javlja u pojedinom kritičkom čitanju⁵, tek hrvatska je poezija jedanaesterac koji je metrički adekvatan talijanskom endecasillabu zapravo dobila tek u prijevodnoj književnosti, s Kombolovim prepjevom *Božanstvene komedije*.

Kako čitamo u knjizi *Traduktološke rasprave*⁶ Mirka Tomasovića – profesora, prvog u nas sustavnoj zbirci znanstvenih studija iz pera jednog autora što je posvećena *isključivo* problematici književnog prevođenja⁷ (a izašla je tek nešto ranije od ove zbirke prepjeva, s njom očito paralelno nastajala, te za nju može poslužiti i kao traduktološki ključ), za razliku od svojih prethodnika, Kombol je preuzetno nakanio, a do zadivljujuće mjere i uspio, pohrvatiti ono što se njemu nadavalo kao totalitet estetskih sadržaja Danteovog jedanaesterca, njegove poezije⁸.

Gdje on stade, nastaviše Čale, Tomasović, Tonko Maroević i drugi, stalno postrožujući autoflagelantske zahtjeve na svoje snage ponašivanja: ne ispomaži se sinalefom (makar je bila dobra i Gunduliću i Nazoru)⁹, ne naglašuj neparne slogove, nađi četiri (4!) iste rime za katrene (i to u jeziku u kojem se *riso* i *paradiso*, niti *amore* i *dolore* nikada neće rimovati!)... Netko će reći: »Nauštrb parova riječi, nauštrb nabrajanja.« Samo rijetko. Pa onda: uvedi riječ iz dubrovačkog gosparsko-ljuvenog repertoara, ali ne toliko njih da suvremeni čitalac, zbunjen, odustane od čitanja. Anakronizam? Da svakako, ali to svaki prijevod stare poezije jest, jer se stoljećima udaljenom originalu uvijek umjetno približuje ili pak — a nije li to jednako umjetno? — od njega udaljuje. Apokrif? I to, jasno, ali svaki je prepjev svojevrсна mistifikacija, jer želi zvučati kao da prepjev nije. A opet, on napinje jezik koji prima do onoga što se u datom književno-recepcijskom trenutku čini njegovim krajnjim granicama, napinje ga

da se otvori prema Drugomu¹⁰, prema svom izvorniku, napinje ga dok gotovo ne pukne¹¹, dok ne svisne, a da to nitko, osim malobrojnih supatnika, nikada ne dozna.

Dokle?

Do *Zvonjelica ljuvenih*, knjige prepjeva petrarkističke poezije šest naroda, čiji je auktor Mirko Tomasović prešao put koji sam ovdje pokušala ukratko iscrutati. Ovi su prepjevani ljubavni soneti uistinu hrvatski, ne samo zbog svojih tzv. »prirodnih«¹² suzvučja, već i prema kriterijima koji se odnose na semantiku stiha, na njegov status u tradiciji, njegovu žanrovsku pripadnost. Od Komboka, Čaline antologije iz 1968¹³, izdanja *Kanconijera* iz 1974¹⁴, preko Tomasovićevih prepjeva iz romanske lirike i Camoesovih *Luzitanaca* (1976) te prvih pjevanja *Oslobođenog Jeruzalema* objavljenih 1990¹⁵, jedanaesterac je u nas (a kroz neke od navedenih primjera i sonet, i to više nego preko devetnaestostoljetnih izvornih hrvatskih soneta) svoj status u hrvatskoj poeziji zadobio, auru značenja razgranao i razigrao, prepoznatljivost asocijacije stekao. Zato bi se gotovo moglo kazati da se ova knjiga mogla zvati i »Zvonjelice hrvatske«.

Materijal su ovi soneti svakako pogodan za traduktološku analizu. Tomasović je posvetio studiju Čalinim prepjevima¹⁶, Zoran Kravar Tomasovićevima¹⁷, uspoređujući pomake u adekvacijskim dometima od *Luzitanaca* do *Jeruzalema*; predstoji pogledati (zašto ne i statistički izračunati?) koliko je Mirko Tomasović od prijašnjih svojih prepjeva u ovoj zbirci uznapredovao u žuđenom položaju cezure i u obogaćivanju okrutnog rimarija hrvatskog nam jezika ili pak njegovom namjernom sužavanju radi, dominantno važne, armature soneta. Zasada mi se međutim čini najprečim upozoriti na prisutnost osam talijanskih soneta našeg Dinka Ranjine, koji se sada prepjevom vraćaju svojoj matičnoj književnosti (kao što se to u Čalinim prepjevima dogodilo s talijanskim sonetima Saba Bobaljevića Glušca¹⁸). I još na jednu prisutnost, koja Mirku Tomasoviću osobito leži na srcu¹⁹ — na prvoj u nas znatnijoj zastupljenosti petrarkistica u ovoj zbirci.

Šesnaesto je stoljeće naime bilo sretno stoljeće kulturnih kodova za žene-pjesnike, koje su u petrarkističku konvenciju mogle pobjeći iz krajnje konvencionaliziranosti namijenjenih im uloga, s jedne strane, a s druge strane iz one mučne potrage za pjesničkim glasom koji ne bi osjećale kao nametnut, čega smo svjedoci u kasnijim stoljećima, sve do danas.²⁰

U tom je kulturnom i književnom kodu bilo mjesta i za Tulliu d'Aragonu, kurtizanu koja je ono što se nazivalo izgubljenom čašću ponovno stekla književnim stvaranjem, pa ju je, kao autoricu neoplatonističkog dijaloga između ljubavi i ludosti, toskanski vojvoda Cosimo I. oslobodio obveze nošenja žutog vela koji su inače morale nositi sve kurtizane.

Bilo je mjesta i za Louise Labé, koja udajom nije pristala umrijeti za ljubav, već je, po običajima vremena, održavala sonetističku ljubavnu, prilično smjelu, prepisku s Olivierom de Magnyem, mlađim od sebe i sebi pjesnički inferiornim.

A bilo je mjesta i za Gasparu Stampu, o čijoj sudbini čitamo u pogovoru *Zvonjelicama*, a opširnije i u Tomasovićevu tekstu koji je o njoj i uopće o ženskom petrarkizmu objavio 1994. godine u časopisu *Kolo*.²¹ Čak ako se i izuzmu posmrtno klevete o tome kako je bila kurtizana (a prema vlastitim kriterijima Serenissima je imala pravo takvom smatrati, jer je, ni udata ni redovnica, u salonu svoje obitelji drugovala i s muškarcima), sudbina je Gaspare Stampe od svih triju sudbina predstavljenih pjesnikinja najtragičnija — kako to već biva kod svih onih, muškaraca i žena, koji kao sužnji nerazrješivih uzâ ljubavi i forme jedino i mogu živjeti svoju slobodu.

Osjećajući bliskost s jednom slavnom hrvatskom pjesnikinjom, Luko Paljetak napisao je već dva nastavka imaginarnog dnevnika *Cvijete Zuzorić*.

A Mirko Tomasović predstavio je Gasparu Stampu s daleko najvećim brojem pjesničkih sastavaka u ovoj zbirci, dajući nam tako u trinaest soneta pregled cijelog njezina kanconijera od dvije stotine i osamnaest pjesama, podastirući nam sažetu verziju njezina hoda po stilističkim i ljubavnim mukama²².

Zašto? To prepuštam čitaocima.

BILJEŠKE

¹ Mogućim odnosima izvornog i prijevodnog stiha najsystematičnije se u nas dosada bavio Zoran Kravar, u poglavlju »Izvorni i prijevodni stih. Tipologija njihovih odnosa« u knjizi *Tema »stih«*, Zagreb, 1993.

² Uistinu, svaki se prijevod stranoga djela i svaka imitacija strane konvencije čita na dvostrukoj podlozi, u situaciji koja je daleko od svake idiličnosti — dva se fona, strani i domaći, često sukobljuju u borbi za intertekstualne konotacije, katkada palimpsestno preklapaju, a posve rijetko harmonično stapaju.

³ Prevođenje u metru originala prikladno naziva »neuralgičnom točkom prevođenja poezije« Smiljka Malinar u svojoj studiji »Ranjinin prepjev jedne Petrarkine sestine«, u zborniku *Hrvatsko–talijanski književni odnosi. Knjiga V* (ur. M. Zorić), Zagreb, 1995.

⁴ S Petrovićevim tumačenjem ovoga fenomena, iznesenim u njegovu poznatom radu *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti (Oblik i smisao)*, Zagreb, 1968, u kojem je autor u našu teoriju stiha uveo pojam »metametričkog značenja«, Frano Čale, dijelom ga prihvaćajući, dijelom i polemizira u poglavlju »Sonet i neki formalni aspekti hrvatskog petrarkizma« svoje knjige *Izvor i izvornost*, Zagreb, 1984.

⁵ Pišem sim–patija kako bih naglasila do koje mjere ovakav pristup, teorijski svakako poticajan i posve nemimoilazan, te također u praksi iznimno prikladan za prevodilački susret s nekim autorima, pogotovo u postupcima ponovnih iščitavanja, gaji anti–patiju prema vjeri u mogućnost potpune em–patije s umjetničkom tvorevinom. Usp. npr. stav Mladena Machieda, koji prevodim iz njegova eseja »Consonantismo, arcaismi e neologismi — In quanto problemi di traduzione poetica« iz knjige *Vicini ignoti* (Zagreb, 1992): »Prijevod je moguć, pod uvjetom da unaprijed odustane od neiscrpivog totaliteta djela i ograniči se na to da »podcrta« neke njegove aspekte. Da je prevoditeljski postupak, (...), analogan postupku koherentnog kritičkog čitanja, bilo je jasno već Valeryu

Larbaudu (...): '...la traduction, qui n'est peut-être, au fond, qu'une forme de la critique' (...)' (str. 122).

⁶ Zagreb, 1996.

⁷ Iako je i u većini Tomasovićevih dosadašnjih znanstvenih i stručnih knjiga traduktološkim temama posvećeno dosta prostora; usp. npr. *Komparatistički zapisi*, Zagreb, 1976; *Tradicija i kontekst*, Zagreb, 1988; *Ranjina / Desportes*, Zagreb, 1994. itd.

⁸ Usp. poglavlja »Kritičko promišljanje prevođenja Dantea (Vinko Lozovina)« i »Eposalnost Kombolova prepjeva Danteova spjeva i poticajnost prepjeva Tassova spjeva« u nav. djelu.

⁹ O tome da li sinelefa, i ako, onda kada i kako, usp. npr. poglavlje »Talijanska metrika i hrvatska poezija« u knjizi Frana Čale *Usporedbe i tumačenja*, Dubrovnik, 1991.

¹⁰ O jeziku originala kao Drugomu usp. ovaj odlomak iz eseja Višnje Machiedo »O 'mjestu i sudbini prevođenja'«: »istinski posao književnog prevoditelja ne sastoji se, znamo to i te kako dobro, u svodenju razlika, nego naprotiv u isticanju onoga što, u tekstu koji je napisao netko drugi, svjedoči o njegovoj drugotnosti, pa i o njegovu neotudivom bogatstvu. Zna se, primjerice, da je klasična književnost tražila u antičkoj kulturi i negdašnjim jezicima upravo to otuđenje s ciljem da običan jezik uzdigne do dostojanstva prevođenog jezika. Tako je transponirati u francuski neko grčko ili latinsko djelo već značilo obaviti suštinu stvaralačkog čina (...). Maurice Blanchot, naš suvremenik, vidi štoviše u prevođenju 'onaj pokušaj izvlaštenja i od jezika i od nas samih (što) čini bit književnog iskustva' i 'književni čin *par excellence*'. Začudan je paradoks, tako shvaćeno prevođenje: približavajući nas sveudilj stranom govoru, razumljivom iznenada na našem vlastitom jeziku, ono nas isto tako od njega udaljava, čini ga dragocjenijim po svemu onom po čemu se razlikuje od našeg osobnog načina osjećanja, mišljenja, našeg duhovnog ustrojstva i književnosti.« (u zborniku *O talijansko-hrvatskom i hrvatsko-talijanskom književnom prevođenju*, ur. M. Čale–Knežević, I. Grgić, Z. Ružić, Zagreb 1996, str. 35–36).

¹¹ O tome Machiedo u nav. tekstu: »Prevodilac 'je na neki način prisiljen staviti na muke svoj jezik kako bi mu pokazao kamo se sve prostiru njegove snage, (...)' kaže Melchior Cesarotti u svom *Eseju o filozofiji jezika* (str. 112).« (str. 124).

¹² Navodnike stavljam jer »...dojam srodnosti stranoga i prijevodnoga stiha, kakav sugerira metrički adekvatan prepjev, nije neposredna osjetilna danost, nego stvar konvencije.« (Kravar, nav. poglavlje nav. djela, str. 180). Ali da je ta konvencija u nas toliko snažna, sada već i toliko duga, te se može smatrati tradicijom, koju *Zvonjelice*, na nju se naslanjajući, definitivno potvrđuju, to upravo nastojim pokazati.

¹³ *Talijanska lirika od postanka do Tassa*, Split.

¹⁴ Dvojezično, prev. F. Čale, O. Delorko, M. Kombol, M. Maras, T. Maroević, M. Tomasović, K. Quien, redakcija F. Čale, Zagreb–Dubrovnik.

¹⁵ Prvo pjevanje u *Mogućnostima* (br. 3–4 za 1990.), a drugo u *Republici* (br. 7–8 za 1990.).

¹⁶ V. poglavlje »Čaline verzije starotalijanskog pjesništva i Pascolia« u nav. *Traduktološkim raspravama*.

¹⁷ V. poglavlje »O prijevodnom jedanaestercu Mirka Tomasovića i šire« u nav. Kravarovoj knjizi.

¹⁸ *Pjesme talijanke Saba Bobaljevića Glušca*, Zagreb, 1988. Citiram Mirka Tomasovića iz nav. poglavlja o Čalinim prijevodima, jer je njegov komentar o izdanju Bobaljevića ilustrativan i za uključenje Dinka Ranjine u *Zvonjelice ljuvene* kao hrvatskog petrarkista koji piše sonete na talijanskom jeziku: »Slučaj Bobaljevićev je znakovit i ponajjače problematizira dilemu treba li se odricati te poezije i općenito inojezične poezije ili je treba vrednovati, proučavati, prevoditi, ako je vrijedna i smještati u povijest hrvatske književne kulture. 'Ne prihvaćaju li se takvi pisci u hrvatsku književnu povijest,

razumije se da se prepuštaju povijesti talijanske književnosti', što znači ne samo odricanje, nego i izgon prema neprimjerenom kriteriju, budući da se hrvatska književna tradicija konstituirala u višejezičnosti pisaca od XV. do XIX. stoljeća. Ta pojava nipošto nije znak preovisnosti ili nemoćnosti hrvatske literature i jezika, negoli dio općeeuropskih pojava i zakonitosti.« (str. 201) Dodala bih da pjesnička višejezičnost, premda ne više masovna pojava, nije posve umrla ni u današnje vrijeme — svaki na svoj način, dvojezični su pjesnici npr. Mladen Machiedo i Tonko Maroević.

¹⁹ Toliko da je pogovor naslovio »Petarkisti i petarkistice«, ne pristavši tako, čak ni gramatički, zastupljene pjesnikinje strpati pod unisex mušku kapu, što se inače voli držati svepokrivajućom i univerzalnom. Tako oba roda mogu biti »onaj drugi«, a *differentia specifica* postoji s obje strane, zamjetljivija uvijek onoj koja u tom času gleda (piše).

²⁰ Teško će biti slučajno što se u naslovima antologija ženske poezije i kritičkih djela koja se bave ženskom kreativnošću tako često pojavljuje upravo riječ »glas«. (Usp. npr. Angela Bianchini, *Voce donna, Presenza e scrittura femminile nella storia sociale dell'Occidente*, Piacenza, 1996; ili Giuliana Morandini, *La voce che è in lei. Antologia della narrativa femminile italiana tra '800 e '900*, Milano 1980.) Ekstremna je teorijska hipoteza, među onima koje pokušavaju objasniti ovaj očevitni fenomen, ona o falusnoj prirodi pisanog jezika. Izvorišta su joj lakanovska, a naznačila ju je kao mogućnost npr. Julija Kristeva (u časopisu *Autrib* 17139, 1978.)

²¹ Zagreb, ožujak–travanj 1994. Za Gasparu Stampu Hrvate veže i našijenski interes: kako upozorava Sanja Roić u svom tekstu »Pjesnikinja i gramatičar« u zborniku *Hrvatsko–talijanski književni odnosi, Knjiga VI* (Zagreb, 1997.), ona je posvetila enkomijastički sonet našem Gianfrancescu Fortuniu (Sričkoviću).

²² Jer, ako talijanski kritičari i vole petrarkistice optuživati za »plačljivost« (pa im je već u sljedećoj rečenici dobrohotno opraštati), Gasparina je »plačljivost« bar katkada i meta–stilistička, što se u Tomasovićevu izboru vidi u sonetu CLXXXIV (»Ja nemam više rima, da vaše vrline«).

PRILOG ZA POVIJEST SNOŠLJIVOSTI*

Branko Jozić: *Problem religijske ne/tolerancije, Kršćanstvo u Rimskom Carstvu do Julijanove vladavine*, Laus, Split, 1995.

Vicko Kapitanović

Knjigu Branka Jozića čitao sam sa zadovoljstvom. Možda i zbog toga što me uspomena vratila u vrijeme njezina nastajanja, kad sam s autorom raspedao o toj problematici u gradu u koji su se nekada slijevale različite antičke religiozne struje, odakle su odlazili u pokrajine nalozi o postupanju s kršćanima. Zbivanja koja se opisuju u krajevima Bliskog istoka, Egipta i Male Azije odvlačila su mi misao u te krajeve koje sam sâm, ili u društvu znanstvenika što ih autor često navodi u knjizi, obilazio na svom više nego dvomjesečnom pohodu.

Proučavanje problema religijske snošljivosti ipak ne privlači pozornost čitatelja samo kao pitanje osobne naravi ili možda osobne sklonosti. Posebno se čini važnim u ovo naše vrijeme na prostorima na kojima živi hrvatski narod, jer se ponekad i rat koji nas je zadesio prikazuje kao rat različitih vjera, naroda i kultura. Iskustva drevnih stoljeća, čini se, daju naslutiti smjerokaz da izbjegnemo nepoželjnim posljedicama i rješavamo probleme u snošljivosti kako bismo tako izgradili skladno društvo.

Osobno se nisam mogao oteti usporedbama oslikanih zbivanja u Jozićevoj knjizi sa zbivanjima posljednjih godina na hrvatskim prostorima. Autor ipak, vjerojatno plašeći se da mu teško obavljani trud ne bi postao prigodničarski, problematici pristupa »hladnokrvnije« potaknut nedostatkom »specifične studije o toj problematici« (str. 5) i otvaranjem crkve i modernog društva među-

* Riječ na predstavljanju knjige 24. rujna 1996. u Splitu (Zavod HAZU).

religijskom dijalogu (7), premda i sam svjestan da to otvaranje nailazi na bezbroj sumnja i poteškoća.

Istina, o snošljivosti su filozofskim, pravnim i teološkim rječnikom tek počeli raspravljati noviji mislioci i teoretičari naravnog prava: Locke, Spinoza, Pufendorf, Thomasius, Huig van Groot (Hugo Grotius), da spomenemo samo poznatije. Zahvaljujući takvim raspravama danas pod pojmom tolerancije podrazumijevamo suzdržljivost od uporabe bilo kakve prisile spram osobama koje žive prema načelima drukčijim od općeprihvaćenih. Činjenica je, međutim, da su neistomišljenici, pa i oni religiozni, stoljećima morali živjeti jedni uz druge pokušavajući pronaći mogućnost suživota ako ni zbog čega drugoga onda zbog toga da potiskujući jedni druge ne bi i sami postali ugroženi. Takvo pružanje mogućnosti suživota neistomišljenicima povjesničari bez mnogo suzdržljivosti označavaju tolerantnošću i kad govore o razdobljima u kojima tolerancija nije bila misaono obrazložena. Tako je S. L. Gutermann 1951. godine objavio svoju knjigu *Religious toleration and Persecution in Ancient Rome* (London 1951), a poslije njega je nastala relativno bogata literatura s različitim gledišta na to pitanje.

U napore osvjetljavanja te problematike uvrštava se i knjiga Branka Jožića.

Knjiga uz uvod i zaključna razmišljanja ima tri dijela: 1) Kršćanstvo u Rimskom Carstvu; 2) Problem religijske netolerancije u prvoj polovici IV. stoljeća na službenoj razini i 3) Problem netolerancije u prvoj polovici IV. stoljeća na pučkoj razini.

U prvom se dijelu govori o kršćanstvu kao bespravnoj vjeri (*religio illicita*), iznose svjedočanstva pogana o kršćanima, razlaže putanja od zakonske nedopuštenosti do ozakonjenja kršćanstva Milanskim sporazumom (313. god.) i, konačno, do prednosti koju je Konstantin dao kršćanstvu.

Nije čudno da su zbog Konstantinova preokreta, o kojem u crkvenoj povijesti do danas postoje različita mišljenja, kršćani bili izvan sebe od veselja i sigurno nije u potpunosti pretjerana Euzebijeva izjava »da su se oni koji su prije obarali pogled susretali nasmiješena lica i svjetlucavih očiju« (85). Problem snošljivosti pojavit će se onog istog trenutka kad se religiozna sloboda pretvori u političku pobjedu, jer političkoj pobjedi najčešće nije dovoljno pobjeđivanja dok u pobjedi ne izobličí slobodu.

Preokret se prije svega zbivao, kako autor ističe, na službenoj razini ili, jednostavnije rečeno, u zakonodavstvu i državnoj upravi, o čemu govori drugi dio knjige, izrađen uglavnom na temelju zakonskih odredaba Konstantinovih i njegovih sinova Konstantina II. i Konstancija.

Uvjerenje da je sam Bog nadahnua i vodio Konstantina nije za kršćansko shvaćanje bilo ništa neobično. I nije tako shvaćao samo laskavac povjesnik Euzebije Konstantinov prijatelj koji mu je napisao pohvalni životopis. U to su, nesumnjivo, bili uvjereni mnogi kršćani. Na temelju takvog uvjerenja Istočna je Crkva već zarana Konstantina počela smatrati trinaestim apostolom. Je li začetnik promjena Konstantin pokušao iskoristiti naivno uvjerenje vjernika po

receptu Peregrina Proteja u svoje političke svrhe? Čini se ipak vjerojatnijim da je Konstantin, prihvativši kršćanski pogled na svijet, zadržao nešto od svojih prethodnih nazora i kročio putem svojih prethodnika koji su bili ne samo politički nego i religiozni poglavari, vrhovni svećenici (pontifex maximus) u carstvu. Kao pontifex maximus Konstantin se očito držao ovlaštenim provoditi prenamjenu poganskih hramova, kao javnih državnih zgrada, i uplitati se u crkvene poslove. A takvo shvaćanje poganskog pontifexa maximusa još više vrijedi za njegova sina Konstancija koji je religiozne odredbe donosio prilično samovoljno. U tome svjetlu, čini se, treba promatrati i cezaropapizam kasnijih bizantskih careva.

Promjene u državnom zakonodavstvu osjetile su se ubrzo i u običnom životu ili, kako autor kaže, na pučkoj razini. Proganjani su osjetili da iza njih stoji njihova država i njihov vladar. Umjesto poganskih hramova nastajale su kršćanske bazilike u kojima su se s ponosom okupljali dojučerašnji obespravljenici. Rimska država (*Res publica Romana*) postajala je sve više kršćanska država (*Res publica Cristiana*). Osjećaj državne zaštite pridonosio je, u pojedinim slučajevima, uzvraćanjem primjene nasilja nad onima za koje se držalo da su ranije provodili nasilje, tj. nad poganima. Najčešći kamen spoticanja čini se da su upravo bili hramovi kao *simboli različitosti*. O tome autor iznosi čitav niz epizoda koje obuhvaćaju najveći dio teksta u trećem dijelu knjige.

U zaključnim razmišljanjima autor se osvrće više na kršćansku netoleranciju nego na pogansku i vidi njezin korijen u uvjerenju kršćana u posjedovanje cjelokupne istine i starozavjetnog shvaćanja o ljubomornom Bogu. Ako bi to bilo zaista tako, zbog čega netolerantni kršćani nisu prepustili presudu Bogu jer ih Sveto pismo na to češće poziva. Čini se ipak da su u takvim slučajevima umjesto teoloških obrazloženja prevladavali sebeljubni razlozi, pa je pokoji revni kršćanin rušeći poganske bogove izbacio i Pravednog suca i zauzeo njegovo svesudačko mjesto.

Doprinos je Jožićeva djela hrvatskoj historiografiji dvojak. Prvi se sastoji u bogatom izboru prevedenih tekstova o ranom kršćanstvu neophodnih svakom tko svoje spoznaje želi utvrditi na izvorima. Drugi je doprinos djela u sjedinjavanju, povezivanju i sintetiziranju raspršene građe koju odsada i hrvatski čitatelj ima na dohvata ruke. Stručna asistencija koju je autor imao pri ovom radu (radi se naime o magistarskoj radnji) dovoljna je garancija za ozbiljnost stručnog pristupa problematici i ispravnosti teološke misli. Bio bih sitničav kad bih ovdje iznosio neke sitne zamjerke uglavnom terminološke ili metodološke naravi. Ipak bih autoru bio zahvalniji da se malo više osvrnuo na analizu izvora i činjenicu da su nam upravo kršćanski izvori omogućili saznati za pojedinačne slučajeve nesnošljivosti kršćanskih zelota. Nije li u tim iskazima već ponekad izrečena i samokritika za koju su poganski autori bili nesposobni, pa se manje upućenom čitatelju može učiniti da su više pretrpjeli pogani od kršćana nego li kršćani od pogana.

Premda stručnjaci, patrolozi i crkveni povjesničari u ovom djelu neće naći nekih naročito novih otkrića, knjiga će mnogim čitateljima promijeniti tradicionalnu sliku ranog kršćanstva koju možda nose iz vjeronaučnih klupa. Posebno bih je preporučio prosvjetnim radnicima, naročito katehetama i onima koji se profesionalno bave ranim kršćanstvom. No ona će dobro doći svakome tko se želi bolje upoznati s hrvanjem kršćana za nova životna obzorja, s hrvanjem u kojem kršćani nisu uvijek samo podnosili udarce nego su ponekad na njih znali i uzvratiti.

ZNANSTVENA REKONSTRUKCIJA FORTISOVIH PUTOVANJA*

Žarko Muljačić: *Putovanje Alberta Fortisa po Hrvatskoj
i Sloveniji* (1765–1791), Književni krug, Split, 1996.

Mate Zorić

Nije potrebno, a ne bi bilo ni moguće na ovako kratku i ograničenu prostoru, predstavljati akademika Žarka Muljačića, emerita Sveučilišta u Berlinu, rođenoga Splitsanina. Njegov romanistički, lingvistički i komparatistički opus poznat je i cijenjen u čitavu svijetu pa i u nas, dakako, premda se Muljačić nije isticao popularnim izdanjima, javnim istupima ili bilo čime što bi prelazilo najstrože okvire znanstvene akademske kritike.

I ovaj njegov najnoviji rad odlikuje se najvećom mogućom znanstvenom akribijom, ozbiljnošću (ali ne bez duhovitosti) i ekonomičnošću. Iako se bavi atraktivnom i trajno aktualnom temom — svijetlim trenutkom iz hrvatsko-talijanskih, bolje reći hrvatsko-zapadnoeuropskih kulturnih i inih odnosa — Muljačić ne koristi svoje golemo znanje, suvereno poznavanje epohe prosvjetljenja i neusporedivu informiranost kako bi »ispunio« i prepunio zadani prostor knjige usredotočen na značajni aspekt Fortisove djelatnosti (»putovanja«, tako karakteristična za nemirne i optimistične duhove 18. stoljeća). Naime, u Muljačićevu tekstu glavnu riječ imaju »činjenice«, prikupljene tijekom četrdesetogodišnjeg rada (o tome svjedoči preko stotinu kratica citiranih djela i drugih izvora) i osvjetljene sa svih strana, pa prema tome i osmišljene i valorizirane.

* Riječ na predstavljanju knjige 25. rujna 1996. u Splitu (Zavod HAZU)

Dakako, njegov Fortis živ je čovjek, angažirani znanstvenik, a ne suhi erudit: on je zaljubljenik u ljude i krajeve koje upoznaje i uz koje vezuje vlastiti doprinos suvremenoj kulturi i politici svoje zemlje. No, ništa manje to je i doprinos fenomenu hrvatske zbilje u prijelomnom razdoblju i na veoma važnim prostorima. Iako se i prije Fortisa znalo za hrvatsko povijesno i etničko biće, poslije radova talijanskog znanstvenika slika o nama u svijetu bitno će se promijeniti, dopunivši se novim, pučkim i nacionalnim odrednicama, naravno, u predromantičkom ozračju.

Muljačić uopćava četiri Fortisova stava u odnosu na Dalmaciju. Prvi bi bio »arkadijsko–idilični«, prema kojem su hrvatski primorski krajevi bili kao neki »izgubljeni raj«. Drugi je stav bio više unutarnje naravi, tj. »Dalmacija kao sjećanje na prohujalu mladost«. Treći stav odnosi se na Dalmaciju kao »znanstveno zanimljivo ozemlje«, a četvrti, »ideološki«, uzimao je u razmatranje hrvatske zemlje kao politički i strateški značajan prostor, potreban Francuskoj, predvodnici Revolucije. Inače je Fortis bio pristaša politike »činjenica, a ne riječi«, pa je poticao svoje mnogobrojne prijatelje u Splitu, Dubrovniku i drugim mjestima na konkretan rad oko općeg dobra, a ne da očekuju intervenciju odozgo.

Muljačićeva knjiga ima kao svoj glavni cilj potpunu, znanstveno utemeljenu rekonstrukciju Fortisovih istraživačkih putovanja po Hrvatskoj (Dubrovniku, Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri) i Sloveniji, što je bitan preduvjet svestranu osvjetljivanju njegove uloge u povijesti kulturnih i književnih veza Hrvata i Talijana. Fortis je bio dobronamjerni obavještavatelj i angažirani društveni djelatnik. Štoviše, on je znatno pridonio stvaranju prve domaće »političke garniture« u Dalmaciji i u »demokratiziranju domaće političke garniture u Dubrovačkoj Republici«. A time, prema mišljenju akademika Muljačića, našeg prijatelja Alberta Fortisa možemo ubrojiti u niz malobrojnih stranaca koji su dali svoj obol oblikovanju moderne hrvatske nacije, pa su »sinovi« i »unuci« sudionika tih zbivanja mogli shvatiti kako te male sredine ne mogu biti samodostatne.

ZBORNİK O JULIJU BAJAMONTIJU*

Lovro Županović

Cijenjene gospođe i cijenjena gospodo prisutnici,

1. Zamoljen sam da vam predstavim najnovije izdavačko ostvarenje *Književnog kruga Split*, ediciju s naslovom »Splitski polihistor Julije Bajamonti«. To, kao sin ovog južnog dijela naše domovine, činim s posebnim zadovoljstvom, jer se — ne samo po meni — radi ne toliko o »Splitskom polihistoru J. B.« koliko o znatiželjniku zaista enciklopedijskog formata, živućem i djelujućem u drugoj polovici 18. stoljeća i za dugo vremena neslijeđenom kako u ovom tako i u sjevernom dijelu Hrvatske. Radi se, kako sam napisao u završnim recima svog teksta, o »velikom 'posljednjem Mohikancu' hrvatske i glazbene i opće kulture, koji je svojim [sveukupnim] prinosom njoj podario najviše što je ona u tom vremenu, posebice na jugu, mogla p o ž e l j e t i«. Edicija je svojim sadržajem *Zbornik radova* s prije dvije godine (u sklopu *Knjige Mediterana*) održanog Znanstvenog kolokvija o J. Bajamontiju. Sastoji se od petnaest prinosa istaknutih hrvatskih znanstvenika s mnogih (ali ne i svih) područja s kojih nam je Bajamonti ostavio prinose svoje znanstvene, umjetničke i općeljudske znatiželje. Rekoh »s mnogih (ali ne i svih) područja«, jer su neka — s bilo kojih razloga (npr. liječništvo, historiografija, pa i numizmatika i dr.) — izostala. Ali i ovakav kakav jest, *Zbornik* stoji kao vrijedan prethodnik/anticipator buduće suvremeno i znanstveno utemeljeno pisane monografije o Bajamontiju.

2. Nižu se tako u *Zborniku* od 256 tiskanih stranica, a nakon *Uvodne bilješke* voditelja Kolokvija E. Stipčevića, tekstovi Duška Kečkemeta (*Hrvatski*

* Riječ na predstavljanju knjige 25. rujna 1996. u Splitu (Zavod HAZU).

enciklopedist Julije Bajamonti, str. 7–12), Arsena Duplančića (*Ostavština J. B. u Arheološkom muzeju u Splitu i prilozi za njegov životopis*, 13–80), Ivana Pederina (*Intelektualna suvremenost u liku J.B.*, 81–86), M. Grgića (*Dr. J.B. glazbenik*, 87–117), L. Ž.–a (*'Dramatski sastavak ili oratorij' Prijenos sv. Duje J. B.–a u svjetlu uvida u skladateljev izvornik/autograf toga djela*, 118–128), E. Stipčevića (*Glazbena kultura u južnoj Hrvatskoj u doba J.B.–a*, 129–137), Nevenke Bezić–Božanić (*Julije Bajamonti u Hvaru*, 138–143), Žarka Dadića (*Prilog poznavanju prirodoznanstvenog rada J.B.–a*, 144–151), Snježane Paušek–Baždar (*'Kemijski rječnik' J.B.–a*, 152–170), Biserke Belicza (*Javno-zdravstveni aspekti u djelima J.B.–a*, 171–182), Igora Gostla (*J.B. i počeci anglistike u Hrvatskoj*, 183–198), Ivana Mimice (*Mjesto J.B.–a u hrvatskoj usmenoj književnosti*, 199–219), Jelke Vince–Pallua (*J. B. – etnograf, etnolog?* 220–231), Milana Glibote (*J.B. i njegove veze s Imotskom krajinom*, 232–241) i Bruna Kuzmanića (*Splitska građanska obitelj Bajamonti*, 242–244), svi tekstovi sa sažetkom na talijanskom jeziku. Na kraju su dodani *Kazalo osobnih imena* (245–253), *Sadržaj* (254–255) te nužni podaci o ostvarivateljima *Zbornika*.

Požaliti je što među autorima nema vrsnoga znalca i odavnoga promica-telja J. Bajamontija Ivana Boškovića, posebice u odnosu na Boškovićevo sada eventualno moguće znanstveno i stručno utemeljivanje svojedobno (1975.) iznesene teze o autorstvu Bajamontijevu još nekih simfonija i *Kvarteta u F–duru*.

3. Već na osnovi ovog suhoparnog nabiranja/nizanja podataka, a i uvidom u optički izgled edicije nije teško zaključiti da se radi o značajnom izdavačkom i kulturološkom pothvatu, nedvojbeno vrijednom naše pune pozornosti. U tom smislu ja osobno upućujem izdavaču svoje iskrene čestitke.

4. Što se tiče radova/tekstova, oni su — premda opsegom različita trajanja pisani s fundiranošću koja, u domeni Bajamontijeva djelovanja što je predmet stanovita rada, portretira protagonista kao zaista u svom vremenu bogodanu djelujuću — premda nedovoljno shvaćenu i prihvaćanu — osobnost kako u Hvaru tako (nažalost) još više u Splitu.

Zastupljenost obrađenih područja Bajamontijeva djelovanja ide ovim redom:

— 3 rada su glazbene (Grgić, L.Ž., Stipčević) i prirodoznanstvene sadržajnosti (Dadić, Paušek–Baždar, Belicza),

— 2 rada odnose se na biografsko–bibliografsko i obiteljsko područje (Duplančić, Kuzmanić) a po 2 su (nazovimo to) profilске, intelektualističke (Kečkemet, Pederin) odnosno lokalističke (termin je uvjetan) naravi (Bezić–Božanić, Glibota),

— s po jednim radom zastupljena je anglistika (Gostl), usmena književnost (Mimica) i etnologija/etnografija (Vincek–Pallua).

Najopsežniji tekst je Duplančićev (68 tiskanih stranica), a najkraći Krizmanićev (3 str. i jedna tzv. »duplerica«). Ostali tekstovi opsegom su između te dvije brojčane oznake.

Sve skupa, kako prije rekoh, tvori značajan izdavački i kulturološki pothvat od 256 tiskanih stranica, nedvojbeno vrijedan prethodnik anticipator buduće suvremeno i znanstveno utemeljeno pisane monografije o Bajamontiju.

5. Iako svaki od navedenih radova donosi nešto novo u (našem) spoznavanju panoptikuma Bajamontijeva živovanja i djelovanja, ipak se svojom posebnom znakovitošću ističu — po meni — radovi Duplančića i Kuzmanića jer ljudski/biografsko–obiteljski i bibliografski ubiciraju Bajamontija na neusporedivo čvršće tlo od dosadašnjega. (Ipak, neka mi bude dozvoljeno primijetiti kako ja dajem prednost Kečkemetovoj sumnji u vjerodostojnost Bajamontijeva »portreta« od pretpostavke koju daje Duplančić. Ova primjedba, međutim, nikako ne smanjuje nešto prije izneseno mišljenje o znakovitosti njegova rada.)

Ističu se i tekstovi s glazbenog područja, posebice Grgićev jer daje dosad neisticano stručno tumačenje funkcijâ koje je Bajamonti obnašao bilo kao glazbenik Stolnice bilo kao reproduktivni glazbeni umjetnik. (Ali: u oratoriju je najvjerojatnije pjevao ulogu Lobella a ne I. Ravenjanina.) (O ostalim radovima/tekstovima s ovog područja neka se, ako to budu smatrali uputnim, izjasne drugi.)

Novum sui generis predstavljaju i radovi koji zadiru u druge domene Bajamontijeve znanstveno–ljudske znatiželje, npr. onaj Mimičin koji umnogome dopunjuje davno napisani Milčetićev rad. Takav je i prinos Igora Gostla koji osvjetljuje Bajamontija, za mnoge, u neočekivanom svjetlu.

I tako redom, do kraja: Svi prinosi čitaju se s nesmanjenim zanimanjem, a dojam nakon svega može se svesti na sljedeće: Evo konačno stvarne građe koju bi što skoriji Majstor (ili tim) mogao uobličiti u monografsku zaokruženost, po kojoj bi Bajamonti trebao u Univerzumu svoga i svekolikog vremena trajati kao vrlo zaslužni pridonositelj njegova kulturnog (bivstvovanja) potvrđivanja i trajanja dok nas bude.

6. Da završim pomalo patetično: Sada, cijenjeni prisutnici, prisustvujemo vrlo znakovitom trenutku afirmiranja kulturno–publicističke djelatnosti u Hrvatskoj, ne tako bogate, zapravo pepeljuške sudbine, u odnosu prema poplavi šunda svakovrsne naravi. I zato, još jednom, moja pohvala Književnom krugu, gradu Splitu i svima koji su pomogli pojavi *Zbornika*. I moja želja da sve ovo bude najava apogeja koji bi svoje potvrđivanje trebao doživjeti za 4 godine. Tada, naime, 2000. — na početku novog milenija i novog stoljeća — navršit će se 230 godina od praizvedbe »Dramatskog sastavka ili oratorija« *Prijenos sv. Duje* u ovom gradu. Bude li pravodobno završena (moja) redakcija tog djela prema kopiji izvornika — eto prilike za njegovo izvođenje, dopunjeno u ovom tekstu isticanom monografijom o hrvatskom znatiželjniku enciklopedijskog formata Juliju Bajamontiju.

S ovom, nadam se, NE utopijskom željom završavam svoj udjel u sudjelovanju u današnjoj svečanosti.

Hvala!

PREVIŠE KORAKA UNATRAG

Peter Turini: *Nekoliko koraka natrag*, Meandar, Zagreb, 1997.

Sanjin Sorel

Austrijska poezija ovoga stoljeća u potpunosti je zaživjela tek nakon Drugoga svjetskog rata. Između Rilkea, Hofmanstala, Trakla te I. Bachmanna, E. Jandla, E. Frieda i P. Celana zjapi rupa od četrdesetak godina poetskoga posta. Pedesete godine za korpus austrijske poezije značajne su stoga što protječu u znaku nadoknađivanja modernističkog deficita a da bi već u šezdesetim godinama avangarda definitivno odnijela prevagu. Eksperimentalni diskurs novih tendencija najizrazitije je bio prisutan unutar poetika konkretista tzv. Bečke grupe. U narednom desetljeću, kao i svugdje u Europi, postmodernizam biva definitivno inauguriran. Pluralizam stilova i poetika postaje latentnim stanjem austrijskog poetskog diskursa sve do današnjih dana. Tematski krug suvremene austrijske poezije u prvom je redu određen aktualitetom, odnosno toposima urbane sfere. U tom kontekstu valja promatrati i diskurs Petera Turinija, svestranog autora, u Hrvatskoj poznatog po svom dramskom habitusu i s referencama »svjetskog pisca«. Prije nekoliko godina u Teatru ITD bila je inscenirana njegova drama »Krčmarica«. Uz dramu, Turinijevo je polje interesa proza, esej, scenarij i, što je nama bitno, poezija.

Posredstvom izdavačke kuće Meandar, Peter Turini nam se prvi put predstavlja kao pjesnik i to kompiliranom knjigom »Nekoliko koraka natrag«. Knjiga se, naime, sastoji od prve istoimene Turinijeve zbirke, i to u integralnom obliku, te njegove druge i zasada posljednje knjige »U ime ljubavi« iz koje je S. Muhamedagić učinio izbor. Premda je u obje zbirke poetskih tekstova jasno uočljiv autorski rukopis, ipak je razvidno stanovito stilsko razvodnjavanje, s jedne strane, a s druge dislociranje, odnosno predmetnotematsko reduciranje

unutar korica druge knjige. Naime, prva knjiga u mnogo širem dijapazonu obuhvaća autorovo predmetno–interesno polje za razliku od druge u kojoj se ponajviše fokusira tek jedan tematski aspekt prethodne zbirke. Riječ je o toliko rabljenom i zlorabljenom motivu ljubavi i, nešto šire, o erotskom predmetno–tematskom sloju.

I upravo na presjecištu erotskog kompleksa i subjekta u iskazu moguće je govoriti o temeljnoj okosnici Turinijeve poetike. Njena neopterećenost »objektivnim« i radikalno demonstriranje vlastitog izrazito personalističkog karaktera referentno postulira značaj Subjekta u društvenoj stratifikaciji, žestoko se opirući njegovoj poststrukturalističkoj smrti. Subjekt se u iskazu ne distancira od materijalnog, tvarnog, realnog svijeta nego putem implicirane zbilje realizira vlastito mjesto u njemu. Ono što je pozitivno, u erotskom referentnom polju ne prepoznaje puku uresnu simboličnost, nego izrazitije signiran egzistencijalistički topos bivanja u svijetu. U tom kontekstu, koketiranjem s eksplicitno psihoanalitičkim materijalom s jedne se strane opstruira homogenost bića kako bi ga se, s druge, sada već dislociranog, raspršenog, moglo uvući u relativno razornu ironiju u mjestimice humorističnom diskursu. Pitanje Subjekta osnovna je »fabularna nit vodilja« Turinijevih tekstova sklonih naraciji svojstvenoj poeziji u prozi. Mišljenja sam kako Subjekt Turinijeva diskursa nije nužno teorijski determiniran ili je pak svodiv u granice interteksta, svojevrsne anonimnosti Subjekta. Njegova prisutnost u poetskome tkivu najčešće se svodi na razvijanje jednoga tematskog motiva ili njegovo eksplicitno modificiranje što je u bilo kakvoj vezi s lirskim »Ja«, tako da možemo govoriti o svojevrsnim pričama izrazitije biografskog karaktera. U njima je poentilistički završetak prije pravilo negoli izuzetak. Iako mu, u Benvenisteovu smislu, diskursom dominiraju temeljna JA — TI lica, on nije u većoj mjeri dijalogičan što bismo, na prvi pogled, olako mogli zaključiti. Naprotiv, izraziti personalistički karakter Turinijeva iskaza lirskom subjektu uz ostalo priskrbljuje i ulogu objekta, strukturno i tematski. Poetska autoreferencijalnost u prvom je redu usmjerena na autorove raznorazne seksualne maštarije/dogodovštine te na poosobljavanje svakodnevnih tipiziranih situacija. Unutar njih autor naznačuje svijest o vlastitoj poetici, no ona je diskretno potisnuta u drugi plan. Doista, kada se govori o postmodernističkoj »slaboj misli«, onda se ona, pojednostavnimo li je, itekako može svesti i na tekstove Petera Turinija. Njegov je diskurs upravo inficiran svojevrsnom lakoćom, premda mjestimice govori i o ozbiljnijim temama. Govoreći o sebi — na stranu to što autor može biti skriven iza maske personalizma — Turini ni kroz opća egzistencijalistička niti kroz erotska uporišta ne uspijeva ostvariti dovoljno intrigantan izričaj koji bi se uzdignuo na univerzalniju razinu od one osobne. Kako mi se čini, ironizacijskoj gesti namijenjena je uloga aktualizacije poetskog govora u svoj svojoj »lakoj neobvezatnosti«. Postmodernistička razuzdana subjektivnost koja želi potpuno biti javno priznata u Turinijevu diskursu inficirana je plošnošću, površnošću massmedijske kulture, ne na planu izričaja kao ni na predmetnotematskoj razini, nego senzibilitetom. Njegovi me poetski tekstovi u velikoj mjeri podsjećaju na reklamne TV dosjetke

i na inserte iz jeftinih američkih polusatnih humorističkih trakavica: »*Ti nahrupiš u sobu/ i povičeš/ kako me jako mrziš. / I ja sebe. / Budući da smo u tome jedinstveni: / Zar se ne bismo mogli / malo približiti?*« Ili, druga pjesma: »*Jučer mi se / nije ukrutio. Pa ni prekjučer također nije. / Ali je dan ranije / bio barem / napola tvrd. / Pa i ljubav je / nešto mekano, / krhko.*« Humorizam Turinijeva poetskog govora niti je satiričke naravi, a niti izvire iz formalnih i semantičkih razina pjesničkog jezika nego se, što je bliže prvome tipu, očituje kao svojevrsan refleks na svakidašnjicu, zbilju. Da nije u njemu određenih ironijskih signala, istopio bi se u prosječnosti i olakoj neodgovornosti. Ovako Turini kroz vizuru humora zna progovoriti o opsesijama, strastima, svakodnevnim egzistencijalističkim krizama itd., čime se ipak, i ne u potpunosti, ne svrstava u »općeg« apologeta površnosti.

Iz svega mi se čini da razvidna biva činjenica kako Peter Turini vlastitim poetskim diskursom relativno uspješno reflektira duh vremena, čak više i ne postmodernističke književnosti već nekog nakon stanja krajnje iscrpljenosti u kojem čak i radikalna postmodernistička subjektivnost postaje istrošenim modelom. Je li riječ tek o vremenu iscrpljenosti koje je davne 1963. godine apostrofirao John Barth, nije toliko bitno koliko činjenica iscrpljenosti samog Turinijeva poetskog izričaja. U curriculum vitae Petera Turinija piše kako su njegove dvije pjesničke zbirke doživjele veliku popularnost, osobito među mlađim čitateljima. Iz svoje perspektive, smatram, popularnost njegove poezije ne izvire iz neke naročite kvalitete. Riječ je o stihovima osrednje kvalitete, dakle, bez kojih se može. Hrvatski čitatelj, osim informacije, nije dobio ništa što već nije pročitao u domicilnoj književnosti, napose unutar opusa pjesnika dosjetke.